

*Łacińska parafia pod wezwaniem
św. Jakuba Apostoła w Łucku (XV–XVIII w.)*

B I B L I O T E K A
OŚRODKA ARCHIWÓW, BIBLIOTEK I MUZEÓW KOŚCIELNYCH
KATOLICKIEGO UNIwersYTETU LUBELSKIEGO JANA PAWŁA II

№ 31

DOTYCHCZAS UKAZAŁY SIĘ:

- Nr 1. *Archiwa Kościoła katolickiego w Polsce. Informator*, oprac. M. Dębowska, Kielce 2002
- Nr 2. *Muzea Kościoła katolickiego w Polsce. Informator*, oprac. B. Skrzydlewska, Kielce 2004
- Nr 3. *Wykazy osób z akt parafialnych diecezji łuckiej do 1945 roku*, oprac. W. W. Żurek, Lublin 2004
- Nr 4. *Biblioteki Kościoła katolickiego w Polsce. Informator*, oprac. W. W. Żurek, Kielce 2005
- Nr 5. *Wykazy osób z akt parafialnych diecezji łuckiej do 1945 roku*, oprac. W. W. Żurek, t. 2, Lublin 2005
- Nr 6. *Wykazy osób z akt parafialnych diecezji łuckiej do 1945 roku*, oprac. W. W. Żurek, t. 3, Lublin 2006
- Nr 7. M. Dębowska, *Ośrodek Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II 1956–2006*, Lublin 2006
- Nr 8. *Wykazy osób z akt parafialnych diecezji łuckiej do 1945 roku*, oprac. W. W. Żurek, t. 4, Lublin 2007
- Nr 9. *Wykazy osób z akt parafialnych diecezji łuckiej do 1945 roku*, oprac. W. W. Żurek, t. 5, Lublin 2008
- Nr 10. B. Walicki, *Parafia pw. św. Jana Chrzciciela w Sokołowie Małopolskim w okresie międzywojennym*, Kolbuszowa 2010
- Nr 11. *Parafia Kolegiacka Wszystkich Świętych w Kolbuszowej w latach 1510–2010. Studia, szkice i materiały*, red. S. Zych, Kolbuszowa 2010
- Nr 12. *Wykazy osób z akt parafialnych diecezji łuckiej do 1945 roku*, oprac. W. W. Żurek, t. 6, Lublin 2010
- Nr 13. *Pod opieką Maryi. Ku koronacji łaskami stynącego obrazu Matki Bożej Szkaplerznej z Kościoła Świętego Krzyża w Rzeszowie*, red. W. Jagustyn, S. Zych, Rzeszów 2010
- Nr 14. S. Zych, *Diecezja przemyska obrządku łacińskiego w warunkach okupacji niemieckiej i sowieckiej 1939–1944/1945*, Przemysł 2011
- Nr 15. *Wykazy osób z akt parafialnych diecezji łuckiej do 1945 roku*, oprac. W. W. Żurek, t. 7, Lublin 2011
- Nr 16. J. Szymański, *Duszpasterze Polonii i Polaków za granicą. Słownik biograficzny*, t. 1, Lublin 2010
- Nr 17. *Binarowa. Studia i materiały z dziejów parafii i sanktuarium*, red. W. Bielak, B. Walicki, S. Zych, Kolbuszowa 2011
- Nr 18. K. Naskręcki, *Z zapisków i ze wspomnień Żytomierzanina*, oprac. M. Dębowska, Kraków 2011
- Nr 19. J. Szymański, *Duszpasterze Polonii i Polaków za granicą. Słownik biograficzny*, t. 2, Lublin 2011
- Nr 20. M. Dębowska, *Klasztor norbertanek w Imbramowicach. Studia i materiały*, Lublin 2012
- Nr 21. *Kościół parafialny w Lubomlu. Wizytyacje generalne z lat 1796–1839*, wstęp i oprac. M. Dębowska, Lublin 2012
- Nr 22. *Wykazy osób z akt parafialnych diecezji łuckiej do 1945 roku*, oprac. W. W. Żurek, t. 8, Lublin 2012
- Nr 22.[23]. A. Przywara, *Starodruki w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Rzeszowie. Zarys problematyki*, Rzeszów 2012
- Nr 24. *Biskup Marcin Kromer (1512–1589). W służbie Kościoła, Ojczyzny i ziemi bieckiej*, red. W. Kret, S. Zych, Biecz 2013
- Nr 25. *Status animarum łacińskiej parafii katedralnej w Łucku 1815–1819*, oprac. M. Dębowska, Lublin 2013
- Nr 26. *Księga zapowiedzi łacińskiej parafii katedralnej w Łucku 1782–1826*, oprac. M. Dębowska, Lublin 2013
- Nr 27. *Wykazy osób z akt parafialnych diecezji pińskiej do 1945 roku*, oprac. W. W. Żurek, t. 1, Lublin 2013
- Nr 28. S. Zych, B. Walicki, *Dzieje parafii pod wezwaniem świętego Andrzeja Apostoła w Zgłobniu ok. 1313–2013*, Lublin 2013
- Nr 29. *Materiały do genealogii szlachty wołyńskiej*, t. 1: A–D, oprac. S. Tylus, Kolbuszowa 2013
- Nr 30. M. Dębowska, *Diecezje łucka i żytomska w pierwszych latach istnienia. Wybrane zagadnienia*, Lublin 2014

MARIA DĘBOWSKA

*Łacińska parafia pod wezwaniem
św. Jakuba Apostoła w Łucku (XV–XVIII w.)*

© by Maria Dębowska, Lublin 2014

RECENZENT

dr hab. Jacek Chachaj

REDAKCJA Łucja Oś-Goś · zielonakropka.eu

PROJEKT OKŁADKI Rafał Rola · Studio Format · studioformat.pl

SKŁAD Tomasz Smółka · Studio Format · studioformat.pl

ISBN 978-83-62495-62-7

WYDAWNICTWO Episteme

wydawnictwoepisteme.pl · 607 82 55 83

ul. Solna 4/9 · 20-021 Lublin

DRUK Elpil

ul. Artyleryjska 11, 08-110 Siedlce

WPROWADZENIE

O parafii łacińskiej, istniejącej przy kościele pw. św. Jakuba Apostoła w Łucku od początków XV w. do lat 80. XVIII w., prawie zupełnie zapomniano. Jedne dokumenty jej dotyczące zostały zagubione lub zniszczone, a inne, nieliczne zachowane jeszcze materiały archiwalne, porosły kurzem zapomnienia. Kościół pw. św. Jakuba, jako tylko mniej szacowny „krewny” (choć wcale nie ubogi) katedry łuckiej, nie stał się nigdy przedmiotem zainteresowania historyków.

Po likwidacji parafii pw. św. Jakuba Apostoła i przekazaniu świątyni łuckim bonifratrom, co stało się w latach 80. XVIII w., kościół ten tak zrósł się z zakonem, że już w drugiej połowie XIX w. nie wiadomo o jego pierwotnym przeznaczeniu. Jedynym śladem po wspomnianej parafii pozostało wezwanie kościoła.

W drugiej połowie XIX w., kiedy po świątyni pw. św. Jakuba istniały jeszcze resztki ruin, spierano się już o to, czy niegdyś była to cerkiew prawosławna, unicka czy też kościół rzymskokatolicki. Tadeusz Jerzy Stecki, na którego opracowanie powołuje się wielu badaczy, uważał, że bonifratrzy łuccy pod koniec XVIII w. przejęli opuszczoną, „zasztatową” cerkiew pw. św. Jakuba. O tym, że to była cerkiew, miałyby świadczyć – według niego – architektura tej świątyni „bardzo starożytnej wschodniej”, jak również fakt istnienia w niej „ołtarza obróconego na wschód”¹. Choć z tym twierdzeniem Steckiego nie zgadzali się już niektórzy jemu współcześni („temu niektórzy

¹ T. J. Stecki, *Łuck starożytny i dzisiejszy*, Kraków 1876, s. 205.

zaprzeczają²), jednak przyjęło się ono w późniejszej literaturze i przetrwało nawet do dzisiaj. Feliks Sulimirski (F. S.) autor hasła *Łuck* w *Słowniku Geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* powtórzył to, co wcześniej napisał Stecki³.

Dopiero Jan Marek Giżycki (Wołyniak), podczas badań nad dziejami skasowanych przez władze rosyjskie kościołów rzymskokatolickich na Wołyniu, dotarł do wizytacji kościoła i klasztoru bonifratrów z 1818 r., w której znalazł informację o tym, iż kościół pw. św. Jakuba był wcześniej łacińską świątynią parafialną⁴. O swoim odkryciu wspomniał po raz pierwszy w artykule zamieszczonym w 1922 r. na łamach „Głosu Wołyńskiego”⁵. Na tę publikację Giżyckiego powołał się Adam Wojnicz⁶. Jednak tenże autor był do pewnego stopnia niekonsekwentny, gdyż wyliczył (powołując się na T. J. Steckiego) wśród cerkwi w Łucku także „cerkiew św. Jakuba”⁷, mimo iż wcześniej, w tej samej publikacji wspomniał (za J. M. Giżyckim) o łacińskim kościele parafialnym pw. św. Jakuba. Widać, że nie bardzo wiedział, jak ten problem rozwiązać. Zapewne pod wpływem Giżyckiego i Wojnicza Mieczysław Orłowicz, autor przedwojennego przewodnika po Wołyniu, napisał o kościele pw.

² Tamże.

³ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 5, Warszawa 1884, s. 789.

⁴ Wołyniak [J. M. Giżycki], *Zniesione kościoły i klasztory rzymsko-katolickie przez rząd rosyjski w wieku XIX-tym w diecezji łuckiej, żytomierskiej i kamienieckiej (gub. wołyńskiej, kijowskiej i podolskiej)*, „Nova Polonia Sacra” 1928, t. 1, s. 46–48.

⁵ J. M. Giżycki, *Z przeszłości Wołynia*, „Głos Wołyński” 1922, nr 13.

⁶ A. Wojnicz, *Łuck na Wołyniu. Opis historyczno-fizjograficzny*, Łuck 1922, s. 26.

⁷ Tamże, s. 39.

św. Jakuba jako łacińskiej świątyni parafialnej. Ale, wzorem poprzedników (Steckiego, Wojnicza), wśród cerkwi istniejących w Łucku, wymienił także świątynię pw. św. Jakuba⁸. Do ustaleń J. M. Giżyckiego nie dotarł jednak Włodzimierz Osadczy, autor hasła *Łuck* w *Encyklopedii katolickiej*, gdyż napisał, że kościół pw. św. Jakuba był poprawosławną cerkwią⁹.

O istnieniu łacińskiego kościoła pw. św. Jakuba Apostoła wiedzieli badacze ukraińscy – P. O. Tronewicz, M. W. Chilko, B. T. Sajczuk¹⁰. Na tę publikację należy zwrócić uwagę ze względu na to, że zamieszczone tam zostały rysunki (rzut poziomy, elewacja frontowa i boczna) kościoła pw. św. Jakuba, wykonane prawdopodobnie jeszcze wtedy, kiedy istniały jego ruiny, a więc w drugiej połowie XIX w. Niestety autorzy nie odnotowali, gdzie te rysunki są obecnie przechowywane. Miał rację Grzegorz Rąkowski, autor współczesnego przewodnika po Wołyniu, pisząc, iż „w bezpośrednim sąsiedztwie kościoła ormiańskiego stał niegdyś XVI-wieczny kościół parafialny pw. św. Jakuba, przy którym znajdował się klasztor bonifratrów”¹¹.

Zatarcie się pamięci o łacińskiej świątyni pw. św. Jakuba Apostoła podzieliła parafia przy niej funkcjonująca do lat 80. XVIII w. Ponieważ konsekwentnie powtarzano twierdzenie, że wspomniana świątynia to cerkiew

⁸ M. Orłowicz, *Ilustrowany przewodnik po Wołyniu*, Łuck 1929, s. 126.

⁹ W. Osadczy, *Łuck*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 11, red. E. Ziemann, Lublin 2006, kol. 587.

¹⁰ П. О. Троневи́ч, М. В. Хилько, Б. Т. Сайчук, *Втрачені християнські храми Луцька*, Луцьк 2001, s. 54–56. Zob. także: Б. В. Колосок, *До історії будівництва в Луцьку храмів св. Якова*, „Нові дослідження пам’яток козацької доби в Україні” 1996, t. 5, s. 53–58.

¹¹ G. Rąkowski, *Wołyń. Przewodnik krajoznawczo-historyczny po Ukrainie Zachodniej*, cz. 1, Pruszków 2005, s. 237.

(prawosławna, unicka), nie wiadomo, co pisać na temat parafii. Jak już wspomniano, jako pierwszy odnotował jej istnienie J. M. Giżycki¹². Natomiast Ludwik Królik, autor jedyne jak dotąd opracowania poświęconego przedrozbiorowej diecezji łuckiej, wspomniał jedynie, że beneficjum parafialne kościoła pw. św. Jakuba zostało przyłączone do kustodii katedralnej, utworzonej w 1544 r.¹³. Jednak w wykazie parafii istniejących w diecezji łuckiej w okresie przedrozbiorowym tej parafii już nie wymienił. Włodzimierz Osadczy nie wiedział nic o parafii łacińskiej przy kościele pw. św. Jakuba, odnotował tylko parafię rzymskokatolicką przy łuckiej katedrze¹⁴. Fakt istnienia parafii pw. św. Jakuba Apostoła zauważyli natomiast inni badacze – Stanisław Litak¹⁵ oraz Bogumił Szady¹⁶. Natomiast nie odnotowali oni parafii katedralnej w Łucku. Próba rozwiązania tej „zagadki” zostanie podjęta w niniejszym opracowaniu.

Znalezienie odpowiedzi na wiele pytań związanych z kościołem i parafią pw. św. Jakuba Apostoła w Łucku można było podjąć na podstawie nielicznych, niekompletnych i rozproszonych materiałów archiwalnych.

Nie zachował się oryginalny dokument fundacyjny. Najstarsza jego kopia jest obecnie dostępna w jednej z ksiąg Metryki Koronnej (z 1581 r.), przechowywanych w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie¹⁷. Wśród materiałów archiwalnych dawnej diecezji łuckiej

¹² J. M. Giżycki, *Z przeszłości Wołynia*.

¹³ L. Królik, *Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej od xvi do xviii wieku*, Lublin 1983, s. 198–199.

¹⁴ W. Osadczy, *Łuck*, kol. 587.

¹⁵ S. Litak, *Atlas Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w xviii wieku*, Lublin 2006, s. 347.

¹⁶ B. Szady, *Geografia struktur religijnych i wyznaniowych w Koronie w II połowie xviii wieku*, Lublin 2010, s. 496.

¹⁷ AGAD, MK 123, k. 139v–143v.

i brzeskiej, znajdujących się obecnie w Archiwum Diecezjalnym w Siedlcach, nie zachowała się żadna z ksiąg, do których oblatowano dokument fundacyjny kościoła pw. św. Jakuba; takie czynności dokonane zostały po raz pierwszy w 1557 r. za rządów bpa Jana Andruszewicza (oficjałem generalnym był wówczas Jakub Płoński) i po raz drugi w 1615 r. za rządów bpa Pawła Wołuckiego (oficjałem generalnym był wtedy Baltazar Tyszka).

Wśród materiałów diecezji łuckiej, przechowywanych w depozycie w Ośrodku Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie, znajdują się dwie kopie dokumentu fundacyjnego. Jedna niewiarygodna, pochodząca z pierwszej połowy XVII w. (sporządzona po 1615 r.), zachowała się w bardzo złym stanie. Jest ona bezcenna z uwagi na to, iż interesująca nas księga Metryki Koronnej, po uszkodzeniu z powodu wilgoci w czasie podróży do Szwecji po potopie szwedzkim, nie pozwala na odtworzenie dwóch, niewielkich fragmentów tekstu, gdyż w miejscu największego zawilgocenia powstała dziura. Brakujące fragmenty dokumentu wpisanego do Metryki Koronnej można było uzupełnić dzięki wspomnianej XVII-wiecznej kopii. Zachowała się także druga kopia (XVIII-wieczna, uwierzytelniona) dokumentu fundacyjnego. Wykonana została jednakże na podstawie uszkodzonego tekstu Metryki Koronnej, stąd w miejscach nieodczytanych wstawiono kreski. We wspomnianych materiałach diecezji łuckiej, przechowywanych w Ośrodku А В М К, jest także kilka dokumentów parafii pw. św. Jakuba dotyczących spraw majątkowych. Pozostałość po tamtejszej kancelarii parafialnej to również księga zapowiedzi łacińskiej parafii katedralnej w Łucku. Jej pierwsze karty z wpisami ze stycznia i lutego 1782 r. dotyczą – praktycznie już wówczas likwidowanej – parafii pw. św. Jakuba. Księga owa została zatytułowana: *Liber proclamandarum*

*bannarum sive denuntiationum Ecclesiae Parochialis Luce-orientis tituli S. Jacobi Apostoli. Comparatus die 29 Aprilis Anno Domini 1782*¹⁸. Aby poznać proces likwidacji parafii pw. św. Jakuba Apostoła, należy przyrzeć się materiałom należącym do zespołu archiwalnego łuckiej kapituły katedralnej, a zatytułowanym *Zamiana OO. Bonifratrów z Katedrą łucką placów, kościoła pw. św. Jakuba i dekret biskupi z aprobatą tudzież* (depozyt w Ośrodku А В М К)¹⁹.

Rozproszone informacje dotyczące interesującego nas zagadnienia (głównie nieliczne wzmianki o plebanach parafii pw. św. Jakuba) można znaleźć w materiałach archiwalnych diecezji łuckiej i brzeskiej (XVI–XVIII w.), przechowywanych w Archiwum Diecezjalnym w Siedlcach. Nieliczne, fragmentaryczne, ale istotne dane (np. potwierdzenie istnienia kościoła i parafii pw. św. Jakuba) zawarte są w opublikowanych relacjach o diecezji łuckiej i brzeskiej, które składali w Rzymie rządcy diecezji (a najczęściej ich wysłannicy) udający się tam *ad limina apostolorum*²⁰. Interesujące są niekiedy (choć zdaw-

¹⁸ Księga ta została wydana drukiem: *Księga zapowiedzi łacińskiej parafii katedralnej w Łucku 1782–1826*, oprac. M. Dębowska, Lublin 2013.

¹⁹ Wszystkie dokumenty związane z likwidacją parafii pw. św. Jakuba Apostoła w Łucku, wykorzystane w niniejszym opracowaniu (przechowywane w depozycie w Ośrodku А В М К), zostały zebrane (jeszcze w drugiej połowie XVIII w.) w kolekcji zatytułowanej: *Zamiana OO. Bonifratrów z Katedrą łucką placów, kościoła pw. św. Jakuba i dekret biskupi z aprobatą tudzież* (dalej: *Zamiana*) i włączone do akt łuckiej kapituły katedralnej. Kolekcja składa się z trzech części: 1. dokumenty bonifratrów, 2. dokumenty parafii pw. św. Jakuba Apostoła, 3. dokumenty odnoszące się do transakcji wymiennej między kapitułą katedralną i bonifratrami placów i zabudowań. Szczątkowe akta łuckiej kapituły katedralnej stanowią obecnie jeden z zespołów (Kapituła Katedralna w Łucku) w zasobie Archiwum Diecezji Łuckiej (depozyt w Ośrodku А В М К).

²⁰ *Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae*, vol. 2, ed. P. Rabikauskas, Rzym 1978.

kowe) zeznania świadków w procesach informacyjnych o kandydatach na biskupstwo łuckie i brzeskie (chodzi o części zeznań zawierające informacje o stanie diecezji łuckiej)²¹.

Ze względu na to, że nie udało się odnaleźć – jak dotąd – żadnej wizytacji kościoła i parafii pw. św. Jakuba²², z konieczności opis wyglądu świątyni zaczerpnięto z relacji wizytacyjnych kościoła i klasztoru bonifratrów łuckich (1799, 1818, 1820), przechowywanych w Państwowym Archiwum Obwodu Żytomierskiego w Żytomierzu²³. Jest bardzo prawdopodobne, iż do naszych czasów nie przetrwały inne źródła z opisem wyglądu kościoła pw. św. Jakuba.

Konstrukcję niniejszego opracowania wymusiły dostępne, acz niezbyt obfite, materiały archiwalne i opublikowane już źródła. Na podstawie zgromadzonego materiału podjęto próbę zaprezentowania najważniejszych elementów składających się na dzieje parafii pw. św. Jakuba Apostoła, a więc: okoliczności jej fundacji, uposażenie, warunki funkcjonowania, kościół parafialny i kaplice, obsada duszpasterska i wreszcie powody jej likwidacji. Przedstawiono hipotetyczne wyjaśnienie okoliczności i czasu pierwszej fundacji kościoła, aby udowodnić istnienie w okresie XV–XVIII w. jednej tylko parafii łacińskiej w Łucku i to właśnie tej przy kościele pw. św. Jakuba Apostoła, a nie przy katedrze. W aneksach

²¹ АСV, Processus Consistoriales (mikrofilmy w ОАБМК).

²² Nie odnotował również takowych W. Rosowski, *Akta wizytacyjne diecezji kamienieckiej i łucko-żytomierskiej (koniec XVIII – początek XX wieku) w zasobach archiwów na Ukrainie*, АБМК 2012, t. 97, s. 333–359.

²³ ДАЖО, f. 90, op. 1, spr. 213-b (wizytacja z 1799 r.); f. 90, op. 1, spr. 447 (wizytacja z 1820 r.); Wołyniak [J. M. Giżycki], *Zniesione kościoły i klasztory*, s. 47–48 (wizytacja z 1818 r.).

zostały zamieszczone dokumenty ilustrujące wybrane, szczegółowe zagadnienia.

Niniejsze opracowanie nie rości sobie bynajmniej pretensji do uznania go za wyczerpującą prezentację podjętego tematu. Być może dla niektórych badaczy wysunięte tutaj tezy nie okażą się możliwe do przyjęcia. Wydaje się jednak, iż warto było rozpocząć dyskusję nad zagadnieniami, które zostały prawie zupełnie zapomniane. A to zapomnienie, w tym konkretnym przypadku, wymusza nieprawdziwą interpretację niektórych faktów historycznych. Niniejsza praca może być zachętą do dalszych poszukiwań nieodkrytych jeszcze materiałów archiwalnych, uzupełniania zebranych już wiadomości i weryfikacji postawionych już hipotez. Wszak podjęcia takiej pracy warte są dzieje dawnego Łucka – miasta królewskiego.

Pragnę wyrazić podziękowanie badaczom przeszłości związanym z Ośrodkiem Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych, z których wiedzy i mądrości korzystałam w trakcie przygotowywania niniejszego opracowania. Wyrazy wdzięczności kieruję także do absolwentek Wydziału Artystycznego UMCS i Historii Sztuki KUL – Barbary Cech, Jadwigi Jaźwińskiej, Iwony Kasiury oraz Urszuli Szymańskiej, które na podstawie opisu wizytacyjnego stworzyły wizualizację budynku kościoła pw. św. Jakuba Apostoła w Łucku. Dzięki życzliwej pomocy Daniela Kipera z Ośrodka А В М К mogłam rozwiązać wiele problemów związanych z przygotowaniem do druku niniejszej publikacji.

FUNDACJA KOŚCIOŁA I PARAFII PW. ŚW. JAKUBA APOSTOŁA

Ze względu na to, że o kościele pw. św. Jakuba Apostoła w Łucku i parafii przy nim istniejącej prawie zupełnie zapomniano już w kilkadziesiąt lat po jej likwidacji, nikt nie prowadził badań nad jej dziejami. Ponieważ jej początki „giną w mrokach dziejów”, nie można powiedzieć nic absolutnie pewnego na temat pierwszej jej fundacji. Wolno jednakże snuć przypuszczenia, stawiać hipotezy, które – być może – dalsze badania uwiarygodnią bądź zweryfikują.

Przywilej dla kościoła pw. św. Jakuba, który przetrwał do naszych czasów w postaci wpisu (oblaty) w Metryce Koronnej, jest kolejnym – drugim – potwierdzeniem nadań poczynionych dla tego kościoła już w początkach xv w., za rządów księcia Witolda. Wystawił go król Stefan Batory w 1581 r. Pierwszy dokument potwierdzający donację księcia Witolda został wystawiony w 1545 r. w Wilnie przez Zygmunta Augusta, króla polskiego i wielkiego księcia litewskiego. Przywilej ten można uznać za drugą fundacją wspomnianego kościoła.

Jaki był powód wystawienia dokumentu potwierdzającego nadania księcia Witolda właśnie w roku 1545? Jak się wydaje, bezpośrednią przyczyną sporządzenia tego dokumentu była zapowiedziana na czerwiec 1545 r. lustracja zamku łuckiego. Do wykonania tego zadania Zygmunt August wyznaczył komisarza w osobie ówczesnego biskupa łuckiego Jerzego Chwalczewskiego, któremu

dodał do pomocy Lwa Tyszkiewicza²⁴. Jak wiadomo, w takich przypadkach wszyscy właściciele jakichkolwiek posiadłości byli zobowiązani do wylegitymowania się przywilejami udowadniającymi ich stan posiadania. Jeśli wszyscy, to i pleban łuckiego kościoła pw. św. Jakuba powinien przedstawić dowody potwierdzające nadania uczynione przez poprzedników Zygmunta Augusta. Niestety nie mógł on tego uczynić, gdyż takich dowodów nie miał. Ówczesny pleban łucki nie umiał nawet określić czasu ani przyczyny utraty dokumentu fundacyjnego. W przywileju Zygmunta Augusta zapisano, iż został on zniszczony podczas napadu Tatarów, pożaru miasta lub innego nieszczęścia (*privilegium foundationis primevae ecclesiae eiusdem per praedictis antecessores Nostros concessum; per antecessores suos eiusdem ecclesiae casu quodam infausto, igne aut hostium incursione fuisse anisum* – Aneks, Dokument 1). W związku z brakiem dokumentu fundacyjnego i faktem, iż pleban kościoła pw. św. Jakuba nie miałby się czym wylegitymować przed komisarzami królewskimi, bp Chwalczewski musiał dopilnować, aby jego podwładni mieli dokumenty, których on winien był domagać się od innych posiadaczy. Ówczesny pleban kościoła pw. św. Jakuba Stanisław Bieruński zwrócił się więc, zapewne za pośrednictwem bpa Chwalczewskiego, do króla i wielkiego księcia litewskiego Zygmunta Augusta (od 1544 r. przebywającego w Wilnie) o potwierdzenie donacji jego poprzedników dla kościoła pw. św. Jakuba.

Prawdopodobnie upłynęło nieco czasu potrzebnego na zebranie relacji świadków, którzy mogliby potwierdzić stan posiadania omawianego kościoła. Przywilej został wystawiony 8 maja (*feria sexta ante Dominicam*

²⁴ *Rewizja zamków Ziemi Wołyńskiej w połowie XVI wieku*, wydał i szkicem historycznym poprzedził A. Jabłonowski, Warszawa 1877, s. V IIII–X.

Rogationum) 1545 r. w Wilnie, w obecności znakomitych osób:

- Pawła Algimunta księcia Holszańskiego, biskupa wileńskiego (1536–1555), wcześniej biskupa łuckiego (1507–1536),
- Wacława Wierzbickiego, biskupa w Miednikach (1534–1555),
- Jana Hlebowicza, wojewody wileńskiego,
- Grzegorza Osczikowicza (Wirszyłło-Ościkowicza), kasztelana wileńskiego,
- Hieronima Chodkiewicza, kasztelana trockiego,
- Stanisława Dowojny, wojewody połockiego,
- Mikołaja Czarnego Radziwiłła, wielkiego marszałka Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Podpisy na dokumencie tak ważnych świadków dowodziły wagi problemu, z którym zwrócił się najprawdopodobniej sam biskup łucki do Zygmunta Augusta.

Tak więc w momencie lustracji zamku łuckiego w czerwcu 1545 r. pleban łuckiego kościoła pw. św. Jakuba posiadał już dokument wystawiony, podpisany i opatrzony pieczęcią króla Zygmunta Augusta i mógł wylegitymować się nim przed lustratorami. W 1557 r. w posiadaniu tego autentycznego przywileju dla przywoływanego kościoła był Baltazar Wrzeszcz, drugi w kolejności kustosz kapituły katedralnej w Łucku i jednocześnie pleban parafii pw. św. Jakuba. On, będąc świadomy kłopotów, jakie pociągnęłyby za sobą zniszczenie (na przykład w pożarze, podczas napadu Tatarów, co było wówczas częste) lub zaginięcie autentycznego dokumentu, który był jedynym świadectwem (oprócz świadków żywych, ale ci kiedyś przecież mieli umrzeć) nadań wielkich książąt litewskich, zatroszczył się o to, by świadectwo przetrwało. Na wieczną pamiątkę o majątku będącym w posiadaniu kościoła pw. św. Jakuba przedstawił tenże pleban dokument fundacyjny świątyni do oblaty w księdze czynności

(*acta actorum*) ówczesnego biskupa łuckiego Jana Andruszewicza. Jako świadkowie tej czynności zjawily się w piątek, 30 kwietnia (*die Veneris ultima mensis Aprilis*) 1557 r. w sądzie biskupim w Janowie na Podlasiu (tam rezydowali biskupi łuccy) następujące osoby:

- Jakub Płoński, kanonik łuckiej kapituły katedralnej i ofcjał generalny łucki,
- Stanisław Sługocki, starosta janowski,
- Franciszek Pacholski, skarbnik,
- Jan Łuniewski, prawdopodobnie marszałek dworu biskupa łuckiego,
- Ambroży Jodko, kuchmistrz biskupa,
- oraz dworzanie dworu biskupiego (licznie zgromadzeni), a wśród nich: Jan Kembłowski, Andrzej Chełstowski i inni.

Czynności oblatowania dokumentu do akt czynności biskupa dokonał Albert Rozbrzycki, notariusz kancelarii zadwornej biskupa Andruszewicza²⁵. Księga z wpisem tego dokumentu już nie istnieje.

²⁵ *Anno Domini millesimo quingentesimo quinquagesimo septimo, die Veneris ultima, mensis Aprilis. Coram reverendissimo in Christo patre domino domino Joanne Andruszowicz Dei gratia episcopo Luceoriensi actus observatus. Comparens personaliter reverendus dominus Balthasar Wrzeszcz, custos ecclesiae cathedralis Luceoriensis certum ecclesiae suae privilegium, de titulo et sigillo serenissimi et illustrissimi principis domini domini Sigismundi Augusti Dei gratia regis Poloniae, magni ducis Lithuaniae etc. cum subscriptione manus propriae eiusdem Maiestatis Regiae, salvum, integrum et in nulla sui parte viciatum, coram sua Paternitate Reverendissima produxit. Petens illud causa perpetuitatis, aut casus alicuius adversi, ad acta ingrossari, admitti. Et sua Reverendissima Paternitas reviso ante omnia huiusmodi privilegio, eoque conspecto, in nulla parte suspecto, admisit et mihi notario infrascripto ingrossandum actis mandavit. Praesentibus tunc reverendo domino Jacobo Płoński canonico et officiali Luceoriensi ac generosis nobilibusque Stanislao Sługoczki capitaneo Janoviensi, Francisco Pacholski thesaurario, Joanne Łuniewski marschalco, Ambrosio*

Oryginalny przywilej wystawiony przez Zygmunta Augusta prawdopodobnie dość szybko zaginął. W 1580 r. nie było go już w kancelarii parafialnej, kiedy proboszczem parafii pw. św. Jakuba i jednocześnie kustoszem kapituły katedralnej był Andrzej Łuniewski. W 1580 r. na jego usilne prośby (*ad instantiam*), skierowane do biskupa łuckiego Wiktoryna Wierzbickiego, ten nakazał wykonanie odpisu wspomnianego przywileju, oblatowanego wcześniej do księgi czynności bpa Jana Andruszewicza. Odpis (ekstrakt) tegoż dokumentu został sporządzony 15 października (*XV Mensis Octobris*) 1580 r. w Janowie na Podlasiu, w obecności:

- Mikołaja Kołaczkowskiego, archidiacona łuckiej kapituły katedralnej,
- Franciszka Średnickiego (Srzednickiego), kanonika łuckiego,
- Jana Bylińskiego, notariusza,
- Alberta Ruddiańskiego, rządcy janowskiego,
- Jana Nieborskiego, Pawła Moczulskiego i innych domowników dworu biskupiego.

Jak można sądzić, odpisu dokonał notariusz Jan Byliński. Dokument został opatrzony własnoręcznym podpisem i pieczęcią bpa Wierzbickiego²⁶.

Jodko culinae magistro, Joanne Kemblowski, Andrea Chelstowski et aliis quam plurimis familiaribus Suae Paternitatis Reverendissimae, ac me Alberto Rozbrzizki publico et causarum curiae notario – zob. Aneks, Dokument 1.

²⁶ *Victorinus Wirzbicki Dei gratia episcopus Luceoriensis universis et singulis, quibus expedit, tenore praesentium significamus. Quomodo Nos ad instantiam et petitionem reverendi domini Andreae Łuniewski, cathedralis nostrae Luceoriensis custodis, et ibidem parochialis ecclesiae tituli Sancti Jacobi Apostoli rectoris, certum ingrossationis privilegii eiusdem praefatae ecclesiae actum, una cum ipso privilegio ex actis cancellariae praedecessoris Nostri de anno et die menseque infrascriptis, de verbo ad verbum nihil addendo vel minuendo quod facti substantiam*

Należałoby zapytać, dlaczego jednak Andrzej Łuniewski zabiegał o powyższe działania? Nie posiadał już dokumentu autentycznego, który – trzeba to przypomnieć – wystawił Zygmunt August jako król polski, ale i wielki książę litewski. Po 1569 r., w którym została podpisana unia polsko-litewska w Lublinie, nastąpiła epoka Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Wołyń stał się częścią Korony²⁷. Zygmunt August wydał na sejmie lubelskim przywileje dotyczące ziemi wołyńskiej (26 maja 1569 r.) i księstwa kijowskiego (5 lipca 1569 r.), na mocy których ziemie te, należące do Wielkiego Księstwa Litewskiego (Wołyń, Braclawszczyzna, Kijowszczyzna), zostały przyłączone do Korony²⁸. W Łucku coraz więcej było sporów, między innymi o przywileje królewskie związane z nadaniami dla kościoła pw. św. Jakuba. Prawdopodobnie wobec pretensji władz miasta Łucka, pleban tegoż kościoła chciał mieć dokument jeszcze raz potwierdzający nadania wielkich książąt litewskich, ale wystawiony już przez władcę Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Wspomniany odpis przywileju dla kościoła pw. św. Jakuba, dokonany z akt czynności bpa Andruszewicza (*transumptum autenticum*), z powodu braku dokumentu oryginalnego, przedstawił Andrzej Łuniewski do zatwierdzenia królowi Stefanowi Batoremu. Stało się to w czasie sejmu (*in Conventu Regni Generali*) w Warszawie. Dnia 8 lutego 1581 r. król Stefan Batory potwierdził wszystkie nadania swoich poprzedników²⁹. W ten sposób przy-

mutaret aut intellectum variaret, duximus transsumendum, prout transsumimus per praesentes – zob. Aneks, Dokument 1.

²⁷ Akta unii Polski z Litwą 1385–1791, wyd. S. Kutrzeba, W. Semkowicz, Kraków 1932, s. 207–209.

²⁸ L. Królik, *Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej*, s. 98.

²⁹ *Stefanus etc. Significamus hisce nostris litteris quorum interest universis et singulis. Exhibitum coram nobis fuisse nomine venerabilis Andreae Łuniewski custodis Luceoriensis, et ibidem parochialis ecclesiae*

wilej dla kościoła pw. św. Jakuba znalazł się w Metryce Koronnej z okresu panowania króla Stefana Batorego. Przywilej ten (transumpt), spisany na pergaminie, opatrzone podpisem króla Stefana Batorego oraz pieczęcią wielką koronną, otrzymał ówczesny pleban kościoła pw. św. Jakuba, czyli Andrzej Łuniewski.

Jeden z następców Łuniewskiego – komendarz w parafii pw. św. Jakuba Marcin Izdebski przedstawił dokument z podpisem króla Stefana Batorego do oblaty w aktach łuckiego konsystorza generalnego. Oficjałem łuckim był wówczas ks. Baltazar Tyszka, kanonik kapituły katedralnej w Łucku, a świadkami tejże czynności dwaj kanonicy łuckiej kapituły katedralnej: Grzegorz Nurzyński i Bartłomiej Stęmpkowski. W piątek, 26 czerwca (*feria sexta post octavam S. S. Corporis Christi proxima*) 1615 r. czynności oblatowania dokumentu dokonał Jan Jankowski, notariusz publiczny i konsystorski (*publico et actorum consistorii Luceoriensis notario*)³⁰. Nie zachowała się do

tituli Sancti Jacobi Apostoli rectoris, transumptum seu extractum privilegii ad ecclesiam praefatam parochialem Sancti Jacobi eiusque rectores pertinentis, in locum antiqui diplomatis, foundationis et dotationis dictae ecclesiae, per antecessores nostros Magni Ducatus Lithuaniae magnos duces factae, concessi, casuque quodam infausto amissi per serenissimum praedecessorem nostrum Sigismundum Augustum, recentius eidem ecclesiae dati, ex libris actorum reverendi olim in Christo patris domini Joannis Andruszowicz episcopi Luceoriensis, sub reverendi in Christo patris domini Victorini Wirzbiczki, moderni episcopi Luceoriensis, titulo, manu propria et sigillo rescriptum. Supplicatumque nobis diligentissime praefati venerabilis Andreae Luniewski custodis et paroeci, nomine fuisse, ut hoc ipsum privilegii transumptum, autoritate Nostra Regia approbare, ratificare, et confirmare dignaremur – zob. Aneks, Dokument 1.

³⁰ *Actum coram admodum reverendo domino Balthasare Tyszka canonico et officiali Luceoriensi, feria sexta post octavam S. S. Corporis Christi proxima, anno Domini millesimo sexcentesimo decimo quinto. Praesentibus reverendis Gregorio Nurzyński et Bartholomeao Stęmpkowski, canonicis Luceoriensibus et me, Joanne Jankowski publico*

naszych czasów także ta księga konsystorska z wpisem omawianego dokumentu. Szczęśliwie, przetrwała jednak, ale w bardzo złym stanie, XVII-wieczna, niewierzytel-
niona kopia tejże oblaty.

Nie przetrwał także do naszych czasów, sporządzony na pergaminie, przywilej dla kościoła pw. św. Jakuba z podpisem króla Stefana Batorego. Natomiast księga Metryki Koronnej (o ówczesnej sygnaturze W. D. D.) została wywieziona z Polski przez Szwedów w XVII w. Zwrócono ją do Polski jeszcze za panowania króla Jana III Sobieskiego. Księga ta, niestety, ucierpiała znacznie wskutek wilgoci w czasie transportu do i ze Szwecji. Niektóre partie tekstu zostały bezpowrotnie utracone. Dotyczy to także kart 539v–543v, na których znajduje się przywilej dla kościoła pw. św. Jakuba. Niektóre partie tekstu nie były możliwe do odczytania w drugiej połowie XVIII w.³¹. Na

et actorum consistorii Luceoriensis notario. Coram reverendo domino supra memorato et actis praesentibus constitutus, personaliter venerabilis Martinus Izdebski commendarius ecclesiae parochialis Luceoriensis tituli Sancti JACOBI, tenens et habens in manibus literas pargameneas serrenissimi piae memoriae STEPHANI REGIS POLONIAE sub sigillo maioris cancellariae Regni Poloniae expeditas et manu regali subscriptas idque foundationis seu dotationis eiusdem ecclesiae parochialis Luceoriensis salvas, sanas et illaesas, petens easdem ad acta praesentia suscipi et ingrossari. Quas quidem literas reverendus dominus cum suo sigillo et subscriptione bene revisas, lectas et non vitiatas ad perpetuam rei memoriam actis praesentibus connotari debere decrevit et mandavit –
ADŁ, Zamiana, s. 79.

³¹ Stanislaus Augustus, Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae, Kijoviae, Volhyniae, Podoliae, Podlachiae, Livoniae, Smolensciae, Severiae, Czernichoviaeque. Significamus praesentibus literis nostris, quorum interest, universis et singulis. Reperiri in Archivo Metrics Regni librum actorum cancellariae maioris regni, regnante olim serenissimo Stephano rege, praedecessore nostro, munus tunc supremi cancellarii gerente olim magnifico Joanne Zamoyski conscriptum, cura serenissimi olim Joannis Tertii, itidem praedecessoris nostri, ex Svecia cum aliis libris recuperatum,

skutek powstania dziury utracone zostały części tekstu zapisane na karcie 541–541v. Konserwatorzy, prawdopodobnie z powodu błędnego rozeznania, wstawili w to miejsce fragment innego dokumentu. Na szczęście brakujący fragment udało się uzupełnić dzięki zachowaniu się XVII-wiecznej kopii (nieuwierzytelnionej i bardzo zniszczonej), gdyż odpis z Metryki Koronnej, wykonany w 1785 r., nie posiada tej części tekstu.

Ekstrakt z Metryki Koronnej, sporządzony w 1785 r., powstał już po likwidacji parafii pw. św. Jakuba. Był prawdopodobnie potrzebny łuckiej kapitule katedralnej do poznania pierwotnych nadań dla zlikwidowanej parafii. Wspomniany dokument został wykonany 11 stycznia 1785 r. przez Cypriana Sowińskiego, sekretarza kancelarii koronnej i opatrzony pieczęcią kanclerza wielkiego koronnego króla Stanisława Poniatowskiego, którym był wówczas Antoni Onufry Okęcki, biskup poznański³². Ten wypis został przekazany łuckiej kapitule katedralnej. Miejsca zniszczone przez wilgoć i nieodczytane przez sekretarza kancelarii królewskiej zostały w tymże odpisie

litteris W. D. D. signatum. In eoque contineri folio 539, privilegium ecclesiae parochiali Luceoriensi tituli Sancti Jacobi serviens. In parte propter corruptionem ex madefactione, ut apparet, papyri, aliquot vocibus destitutum – tamże, s. 71.

³² *Quod eiusmodi privilegium, prout in dicto libro continetur, Nos rescribi et parti requirenti authentice extradi permisimus. In quorum fidem sigillum Regni praesentibus est appressum. Datum Varsaviae, die undecima mensis Ianuarii anno Domini millesimo septingentesimo octuagesimo quinto, regni vero nostri vigesimo primo. Antonius Okęcki episcopus Posnaniensis Supremi Regni cancellarius. Locus sigilli Maioris Regni. Relatio illustrissimi, excellentissimi et reverendissimi domini Antonii Onupfrii de Okęcie Okęcki episcopus Posnaniensis Supremi Regni Cancellarii Cyprianus Sowiński, Metrices Regni Cancellariae Maioris praefectus Supremi Regni Metrices secretarius. Ex anno millesimo quingentesimo octuagesimo primo. Privilegium pro ecclesia parochiali Sancti Jacobi in Lucko – tamże, s. 77.*

wykreskowane. Znalazło się w nim także kilka błędów. Najbardziej spektakularnym jest wpisanie nazw: „Eidy-
czen” i „Eidren” dla miejscowości o nazwie Żydyczyn. Wspomniany wypis w wersji oryginalnej nie zachował
się. Przetrwiała natomiast jego kopia wykonana w Łucku
przez Michała Augustynowicza, notariusza publicznego
i aktuariusza konsystorza generalnego łuckiego oraz
uwierzytelniona pieczęcią (opłatkową) Jana Kantego
Bożydar Podhorodeńskiego, archidiacona łuckiej kapituły
katedralnej, oficjała i wikariusza *in spiritualibus* biskupa
łuckiego Feliksa Pawła Turskiego³³. Znajduje się ona
wśród ocalałych dokumentów łuckiej kapituły katedralnej.

W związku z tym, że omówiony wyżej dokument
jest potwierdzeniem nadań dla kościoła pw. św. Jakuba
poczynionych przez poprzedników Zygmunta Augusta
na stolicy Wielkiego Księstwa Litewskiego, należałoby
zadać pytanie: przez kogo i kiedy została ufundowana
wspomniana świątynia?

Dokumentu pierwszej fundacji kościoła pw. św. Jakuba
nie znamy. O tym, że taki był i przepadł podczas najazdu
Tatarów, pożaru lub innego kataklizmu, wiemy z doku-
mentu wystawionego przez króla polskiego i jednocześnie
wielkiego księcia litewskiego Zygmunta Augusta – *privi-
legium fundationis primevae ecclesiae eiusdem per praedic-
tis antecessores Nostros concessum; per antecessores suos*

³³ *Copiam praesentem cum suo originali, ut praefetur authentico
extracta, collationatam et in erroribus per me correctam, cum eodem
originali de verbo ad verbum concordare attestor. In quorum fidem
circa sigillum perillustris reverendissimi domini Joannis Cantii Bożydar
Podhorodeński VID, archidiaconi cathedralis, vicarii in spiritualibus et
officialis generalis Luceoriensis, manu propria me subscribo, Michael
Augustynowicz, notarius apostolicus et consistorii generalis Luceoriensis
actuaries – tamże.*

*eiusdem ecclesiae casu quodam infausto, igne aut hostium incursione fuisse anisum*³⁴.

Z przywileju króla Zygmunta Augusta wiadomo, iż sprawcami nadań byli jego poprzednicy (*antecessores nostros*). Jednak o którego poprzednika Zygmunta Augusta chodziło w tym przypadku? Czy mógł to być jeden z jego bezpośrednich poprzedników, a więc Kazimierz Jagiellończyk lub jego brat Aleksander? Z dokumentu dowiadujemy się jednak, iż świadkowie – w tym biskup wileński, a bezpośredni poprzednik bpa Jerzego Chwalczewskiego na łuckiej stolicy biskupiej w latach 1507–1536, bp Paweł Algimunt książę Holszański – również nie wiedzieli, kto był pierwszym fundatorem, a także nie znali okoliczności tej fundacji.

Można więc przyjąć, iż fundacja nie mogła nastąpić za rządów bezpośrednich poprzedników Zygmunta Augusta na stolicy wielkiego księcia litewskiego, a datę tę cofnąć nawet na lata rządów Witolda, za panowania którego zostały połączone diecezje włodzimierska i łucka, a katedra przeniesiona z Włodzimierza do Łucka (1425 r.).

Potwierdzeniem istnienia kościoła pw. św. Jakuba już w początkach xv w. mogą być rozproszone w różnych dokumentach i opracowaniach wzmianki o występowaniu już w średniowiecznym Łucku „cerkwi” św. Jakuba, z tym, że pod określeniem „cerkiew” rozumiano wyłącznie świątynię prawosławną. Jeśli jednak wziąć pod uwagę fakt, iż w ówczesnym języku ruskim słowa *cerkiew* używano także na określenie świątyni łacińskiej, można być pewnym, że chodzi właśnie o tę łacińską świątynię, a nie o bliżej nieokreśloną świątynię prawosławną. Tadeusz Jerzy Stecki miał być może w rękach dokument z 1544 r., na mocy którego została erygowana kustodia w kapitule katedralnej, gdyż twierdził, że „ustanowienie prelatury

³⁴ Zob. Aneks, Dokument 1.

kustosza sięga jeszcze czasów Witolda i Świdrygiełły, jak świadczy przywilej wydany przez Zygmunta Augusta w roku 1544³⁵. Jeśli Stecki czytał ten dokument, to znaczy, że go źle zinterpretował i erylowanie kustodii w 1544 r. pomylił z uposażeniem tej prałatury beneficjum parafii pw. św. Jakuba – parafii, która powstała za czasów księcia Witolda.

Według modelu genezy ówczesnych miast Łuck posiadał już wcześniej centrum w postaci obronnego grodu (zamek górny) oraz bazę gospodarczo-socjalną w postaci osad rzemieślniczo-handlowych w mieście, na wyspie oblanej wodami Styru i Głuszca oraz na przedmieściu. W zamku górnym mieściła się także prawosławna cerkiew katedralna, a poza jego murami liczne cerkwie tego wyznania. Do sytuacji, która nastąpiła w wyniku przeniesienia w 1425 r. łańskie katedry z Włodzimierza do Łucka, bardzo dobrze przystaje model przedstawiony przez Czesława Deptułę w odniesieniu do XII-wiecznego Lublina:

Można by tu oczekiwać obecności przynajmniej dwóch obiektów sakralnych. Kościół grodowy, zapewne chronologicznie najstarszy, miałby ze względu na usytuowanie w zamkniętej i niedużej osadzie obronnej charakter elitarnej kaplicy. Kościół o większych możliwościach oddziaływania duszpastersko-kultowego powstałby gdzieś na podgrodzium lub obok przygrodzowego targu³⁶.

³⁵ T. J. Stecki, *Łuck starożytny i dzisiejszy*, s. 154.

³⁶ C. Deptuła, *Wokół legend o początkach Lublina i jego świątyń*, [w:] J. Chachaj, *Początki kościołów lubelskich w świetle legend i przekazów historycznych*, Lublin 2011, s. 10.

I to właśnie ten ostatni miałby – zdaniem Deptuły – osiągnąć status prawny parafii³⁷. Wydaje się, że ten model struktury ówczesnych miast oddaje sytuację w Łucku po przeniesieniu tam (z Włodzimierza) katedry łacińskiej i usytuowaniu jej w dolnym zamku (w zamku górnym była już katedra prawosławna pw. św. Jana Ewangelisty). Można więc zaryzykować tezę, iż tym kościołem „o większych możliwościach oddziaływania duszpastersko-kultowego” mogła być w przypadku Łucka właśnie świątynia pw. św. Jakuba. Wszak prawdopodobnie w takim właśnie celu została zbudowana poza murami dolnego zamku w bezpośredniej bliskości rynku (targu). I to właśnie ta świątynia, a nie kościół katedralny, miałaby od początku status prawny parafii. Taki właśnie status jest przypisywany temu kościołowi w najstarszych – pochodzących z XVI w. – wpisach w księgach biskupich i konsystorskich. Natomiast przy wzmiankach o kościele katedralnym nie występuje określenie „świątynia parafialna”. Potwierdzeniem tych rozważań jest odkrycie Władysława Abrahama³⁸. Odnalazł on dokument³⁹ z informacją, iż w 1413 r. Hincza, łaciński pleban łucki prowadził jakiś spór z Grzegorzem z Buczkowa, ówczesnym łacińskim

³⁷ Tamże.

³⁸ W. Abraham, *Z dziejów dawnego biskupstwa łacińskiego w Łucku*, „Kwartalnik Historyczny” 1937, nr 51, s. 144.

³⁹ „Na dokument ten znajdujący się w rękopisie w dawnej Bibliotece Ces. w Petersburgu, obecnie w Bibliotece Narodowej w Warszawie zwrócił uwagę Brückner, *Prace filologiczne*, v. 4. Rękopis nosi sygnaturę Łac. XVI, fol. 5 (catholicon sieciechoviense pisane w r. 1434) a dokumentu wspomnianego użyto na oprawę rękopisu, przecinając na pół pergamin. Akt ów zasługiwałby na ogłoszenie w całej osnowie, lecz w tym celu należałoby go zdjąć z oprawy i odgiąć założone na przecięciu brzegi” – W. Abraham, *Z dziejów dawnego biskupstwa łacińskiego w Łucku*, s. 147 (przyp. 17).

biskupem włodziemskim. Hincza mógł być plebanem tylko kościoła pw. św. Jakuba.

Można więc przyjąć, iż już przed przeniesieniem katedry biskupiej z Włodzimierza istniała w Łucku parafia dla łacinników z własnym kościołem parafialnym pw. św. Jakuba (w mieście, na wyspie) i kaplicą pw. Świętego Krzyża na przedmieściu. Można także postawić hipotezę, iż kościół pw. św. Jakuba został ufundowany przez wielkiego księcia Witolda jeszcze przed 1425 r., kiedy to na mocy bulli papieża Marcina V z 21 grudnia tego roku siedziba biskupa została przeniesiona z Włodzimierza do Łucka, a katedrą biskupią został kościół pw. Świętej Trójcy, zaś biskupem – Andrzej z Płońska⁴⁰. Przywilejem z 1 kwietnia 1428 r. książę Witold nadał uposażenie dla biskupstwa łuckiego⁴¹. Można przyjąć, że w grodzie (*castrum*) łuckim przed 1425 r. istniała już kaplica zamkowa pw. Świętej Trójcy z osadzonym przy niej kapelanem. I właśnie ta kaplica została podniesiona do godności katedry⁴², a – być może – kapelan księcia Andrzej z Płońska został biskupem łuckim. Kaplica pw. Świętej Trójcy stałaby się więc kościołem biskupim, natomiast świątynia pw. św. Jakuba pozostałaby nadal kościołem parafialnym. W takim razie już przed połączeniem w 1425 r. obu diecezji (włodziemskiej i łuckiej) w Łucku funkcjonowały kilka (4) świątyń łacińskich, a mianowicie: kaplica pw. Świętej Trójcy w zamku dolnym (*castrum*), kościół pw. św. Jakuba w mieście (na wyspie), kaplica pw. Świętego Krzyża na przedmieściu i kościół dominikanów nad

⁴⁰ *Bullarium Poloniae*, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, t. 4, Rzym–Lublin 1992, s. 297 (nr 1640).

⁴¹ L. Królik, *Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej*, s. 93.

⁴² Twierdzi tak również T. Jaszczolt, *Fundacje kościelne na Podlasiu do końca XV wieku*, [w:] *Kościół a państwo na pograniczu polsko-łitewsko-białoruskim. Źródła i stan badań*, Białystok 2005, s. 20.

Styrem. Tylko ten ostatni kościół był murowany, pozostałe zaś drewniane. O spaleniu wszystkich drewnianych kościołów łacińskich w Łucku przez obrońców zamku, po odstąpieniu spod jego murów wojsk króla Władysława Jagiełły w 1431 r., napisał już Jan Długosz⁴³.

Kolejne argumenty przemawiające za postawioną hipotezą zostaną zaprezentowane w dalszych częściach książki.

⁴³ *Adeo insuper Rutheni post discessum regis in catholicorum sevievant ecclesias, postquam in personas seuire non poterunt, ut et ecclesiam Sanctae Crucis e regione castri posiatam et omnes fere ecclesias catholicas in Luczensi terra repertas in cinerem et favillam redigerent*, J. Długosz, *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae. Liber undecimus et liber duodecimus 1431–1444*, Varsaviae 2001, s. 39.

UPOSAŻENIE

Biskup Jerzy Chwalczewski w czasie swoich rządów diecezją łucką systematycznie rozbudowywał liczebnie kapitułę katedralną. W 1541 r. erygował prałaturę archidiacona, a w następnej kolejności – w 1544 r. prałaturę kustosza. Tę ostatnią ufundował na beneficjum kościoła pw. św. Jakuba w Łucku. Tym samym ówczesny pleban tego kościoła Stanisław Bieruński został pierwszym kustoszem łuckiej kapituły katedralnej. Zwrócił się on (zapewne za pośrednictwem bpa Chwalczewskiego) do Zygmunta Augusta o potwierdzenie donacji jego poprzedników na stolicy wielkiego księcia litewskiego. Te działania zostały podjęte ze względu na brak oryginalnego dokumentu fundacyjnego, w którym były zawarte pierwotne nadania dla kościoła pw. św. Jakuba.

Celem przeprowadzenia dochodzenia i zebrania informacji o stanie posiadania omawianego kościoła, ze strony Zygmunta Augusta zostali wysłani do Łucka specjaliści (indemnitati tandem, ipsi ecclesiae ex debito soli Nostris prospicere de proventibusque ipsi ecclesiae annexis et ascriptis certo experiri cupientes certis commissariis Nostris fidedignis examen causae huius commiseramus – Aneks, Dokument 1). „Godnych zaufania świadków”, mających zeznawać w sprawie beneficjum kościoła pw. św. Jakuba, przedstawił pleban Stanisław Bieruński. Po zebraniu i spisaniu zeznań, w kancelarii Zygmunta Augusta został wystawiony przywilej potwierdzający nadania jego poprzedników (*et testium tandem fidedignorum coram ipsis commissariis Nostris per ipsum dominum Bierunski inductorum depositionibus sigillis*

*ipsorum commissariorum obsignatis comperimus proven-
tus et reditus infrascriptos privilegio perpetuo primevae
eiusdem donationis et foundationis ecclesiae praedictae
fuisse perpetualiter ascriptos* – Aneks, Dokument 1).

Przedstawiając nadania, potwierdzone przez Zygmunta Augusta, a spisane w dokumencie z 1545 r., należy pamiętać, iż w owym czasie pierwotne donacje przedstawiały już z pewnością znaczny stan rozwoju, mimo spustoszeń spowodowanych wojnami, napadami Tatarów czy też pożarami. Przede wszystkim wzrósł kapitał ludzki i przypuszczalnie został pomnożony majątek ruchomy. Tak więc dokument wystawiony przez Zygmunta Augusta prezentował ten stan posiadania kościoła pw. św. Jakuba, który istniał w połowie XVII w., a nie ten z czasu pierwszej fundacji, czyli – jak się wydaje – z lat panowania księcia Witolda.

Fundatorzy uposażyli hojnie kościół pw. św. Jakuba. Nadania składały się z wiosek (Łyszczce i Niemieckie), jurydyki w mieście (na wyspie) oraz na przedmieściach – za mostem na Głuszczu (po jego północnej stronie) i za „ostatnią bramą” (po północnej stronie dzisiejszej ul. Krzywy Wał), a także dziesięcin oraz powinności, wynikających z „dawnych podatków łuckich”.

Przeгляд nadań dla kościoła pw. św. Jakuba zostanie zapoczątkowany od jurydyki, która była usytuowana w mieście i na przedmieściach Łucka.

Główna część jurydyki świętojakubskiej (plac kościelny z kościołem pw. św. Jakuba i innymi zabudowaniami oraz place dzierżawione najemcom) znajdowała się w mieście – poza murami zamków górnego i dolnego, na wyspie oblanej wodami Styru i Głuszcza. Był to pas gruntów rozciągający się po wschodniej stronie Styru aż do Głuszcza. Od południa posiadłość świętojakubska graniczyła tu z jurydyką ormiańską. Wynika więc z tego, że Ormianie przybyli do Łucka wcześniej niż

zostały uczynione nadania dla kościoła pw. św. Jakuba. Terytorium miejskie wzdłuż Styru przydzielano prawdopodobnie kolejno – „ludność w owej epoce w Łucku, jak widać z dawnych tranzakcyj, osiedlała się narodowościami”⁴⁴. Wskazuje na to umiejscowienie dzielnicy żydowskiej w bezpośredniej bliskości zamku dolnego, a w dalszej kolejności obszar pasa nad rzeką został zajęty przez Karaimów i Ormian.

Jak wyglądały nadania dla kościoła pw. św. Jakuba znajdujące się na wyspie, ograniczone od południa jurysdyką ormiańską, a od północy wodami Głuszcza? Od zachodniej strony posiadłość świętojakubska przylegała do wód rzeki Styr. Od wschodniej strony zamykała ją granica dzisiejszych ulic: Karaimskiej i Jowy Kondzelewycza (dawna ul. Tylna ciągnąca się od rynku miasta do przewozu na Głuszczu⁴⁵). Południowa granica jurysdyki świętojakubskiej musiała zaczynać się tam, gdzie dzisiaj znajduje się dom przy ulicy Karaimskiej 6, uważany powszechnie za pozostałość po szpitalu bonifratrów. Zważywszy jednak na to, iż szerokość placu kościelnego, na którym usytuowany był kościół pw. św. Jakuba i pozostałe zabudowania, wynosiła około sześćdziesięciu metrów, wspomniany budynek przy ul. Karaimskiej 6 musiał znajdować się w południowo-wschodnim narożniku placu plebańskiego, gdyż odległość od obecnej ul. Jowy Kondzelewycza do południowej ściany tegoż budynku wynosi około sto metrów; a przecież pomiędzy parkanem cmentarza kościelnego a zabudowaniami cerkiewnymi była jeszcze pewna przestrzeń. Fakt umiejscowienia wspomnianego budynku (przy obecnej ul. Karaimskiej 6) w południowo-wschodnim narożniku placu kościelnego

⁴⁴ T. J. Stecki, *Łuck starożytny i dzisiejszy*, s. 93.

⁴⁵ Adam Wojnicz uważał, iż ul. Karaimska to była dawna Tylna, co nie wydaje się zgodne z prawdą, A. Wojnicz, *Łuck na Wołyniu*, s. 26.

potwierdza informacja zawarta w opisie wizytacyjnym, sporządzonym przez jednego z bonifratrów w 1799 r.: „przy tejże bramie dom murowany w rogu, zamykający cmentarz cały”⁴⁶. Wspomniany budynek (ul. Karaimska 6) nie jest więc dawnym szpitalem bonifratrów, lecz kamieniczką wzniesioną prawdopodobnie w xvi w. na cmentarzu kościelnym kościoła pw. św. Jakuba.

Miejska posiadłość świętojakubska sąsiadowała od strony północno-wschodniej z placem zajmowanym przez zabudowania cerkiewne. W dokumencie Zygmunta Augusta jako punkt odniesienia dla domostwa należącego do beneficjum kościoła pw. św. Jakuba Apostoła została wymieniona cerkiew prawosławna św. Jana (*domus ecclesiolae rutheni ritus divi Iwani*). Cerkiew ta znajdowała się w bezpośrednim sąsiedztwie mostu na Głuszczu, przez który prowadziła droga do miasta. Od początku xvii w. wznosił się na tym miejscu zespół zabudowań prawosławnego bractwa łuckiego, przejęty na początku xviii w. przez bazylianów. W xviii w., w pewnej odległości od zabudowań bazylikańskich, ciągnęła się od rynku miasta do przewozu na Głuszczu ul. Tylna.

Naprzeciwko wspomnianej cerkwi, a w sąsiedztwie kościoła pw. św. Jakuba, znajdowało się domostwo (dom z najprawdopodobniej murowanym ogrodzeniem), zbudowane na obszarze należącym do kościoła pw. św. Jakuba za zgodą jego plebana. Być może w xvii w. na tym placu stał szpital i należąca do niego kaplica Świętego Ducha.

Po zachodniej stronie kościoła pw. św. Jakuba (nad Styrem) aż do rzeki Głuszec ciągnął się pas ziemi, który był już zabudowany lub mógł być wydzierżawiony do zabudowania przez najemców płacących określony czynsz plebanowi parafii pw. św. Jakuba. W połowie xviii w. komisarze królewscy, sprawdzający zasadność

⁴⁶ DAŻO, f. 90, op. 1, spr. 213-b, k. 389v.

praw właścicieli gruntów i domów w Łucku, tak opisali tę część beneficjum kościoła pw. św. Jakuba:

Place koło kościoła św. Jakuba

Ulica Tylna z Rynku około cwentarza kościoła św. Jakuba, do przewozu idąca, na tej ulicy po prawej ręce

№ 1mo. Szpital do kościoła św. Jakuba należący, *allegatum*, że na tym miejscu był kościół Św[iętego] Ducha. *Item* plac pusty z obydwóch stron tegoż szpitala, *allegatum*, że cwentarz był należący do tegoż kościoła Św[iętego] Ducha.

№ 2do. W tyle tego szpitala budynek kotlarza Jozefa Jazwińskiego, z tego placu płaci imć księdzu Głowackiemu, proboszczowi kościoła św. Jakuba złotych dziesięć.

№ 3tio. Za tym domem dworek urodzonego Kuliszewskiego, z którego placu temuż imci księdzu Głowackiemu daje na rok złotych dziesięć.

№ 4to. Budynek sławetnego Jacentego Burkowskiego, daje czynszu z tego placu temuż tyleż.

№ 5to. Za tym dworkiem domostwo sławetnego Stefana Szuchelewicza, z którego placu płaci także temuż tyleż.

№ 6to. Plac pusty z budynkiem sławetnego Jana Wysockiego, szewca, z którego daje na rok temuż tyleż.

№ 7mo. Karczemka szynkowna z winnicą nad samym Głuscem, o jednym kotle, skąd niewierny Wolo Berkowicz, który się sam pobudował, płaci temuż na rok złotych trzydzieści.

№ 8vo. Budynek z ogrodem sławetnego Franciszka Łońskiego, z którego placu na rok płaci temuż złotych dziesięć.

№ 9no. Dworek urodzonego Wawrzyńca Czaplńskiego z ogrodem, z którego płaci na rok temuż złotych dwanaście.

№ 10mo. Plac pusty ciągnący się od drogi, aż do samej rzeki Styru, za którym przed tym bywała woskobojnia. Ten plac do miasta i wójta należy.

Po lewej stronie tejże ulicy

№ 11mo. Budynek oparkaniony z stajnią wielmożnych Michałowskich, z którego placu, płacą na rok temuż złotych dziesięć.

№ 12do. Za tym dworkiem drugi *similiter* dworek z stajnią i oparkaniony imść księdza dziekana rożyskiego *rytus graeci*, płaci także na rok temuż złotych dziesięć.

№ 13tio. Obok tych dworków przeciwko cwentarza furtki kościoła św. Jakuba, ku Styrowi, budynek nowy, przez imość księdza Głowackiego pobudowany.

№ 14to. Koło tego budynku po cwentarz ormiański placów dużych pustych dwa, *circa revisionem eorundem fundorum*, allegowali mieszczanie, że to place miejskie, a przez imść księdza Głowackiego obmurowaniem cwentarza zmniejszone⁴⁷.

Do posiadłości miejskiej kościoła pw. św. Jakuba przylegały łąki ciągnące się nad Styrem po obydwu stronach tej rzeki, od strony zachodniej ograniczone Styrzycem. O te łąki nad Styrem, po jego zachodniej stronie, toczył się w XVIII w. spór pomiędzy plebanem kościoła pw. św. Jakuba a właścicielami posiadłości znajdujących się po zachodniej stronie Styru.

⁴⁷ ADŁ, *Zamiana*, s. 121–122.

Kolejną część nadań dla kościoła pw. św. Jakuba stanowiły place na przedmieściu Chmielnik, za rzeką Głuszec – w ramionach Styru i Głuszca. Mówiąc o tym przedmieściu, mamy na myśli przestrzeń ograniczoną od strony południowej i wschodniej wodami rzeki Głuszec, od strony zachodniej rzeką Styr. Według Mariana Małuszyńskiego, który zajmował się dziejami Łucka w okresie średniowiecza, przedmieście Chmielnik musiało być oddzielone od dalszych przedmieść dodatkową przeszkodą – być może wałem i fosą. Droga z niego w kierunku Jarowicy prowadziła przez bramę⁴⁸. Tadeusz Jerzy Stecki napisał o dwóch bramach: jednej (tej w kierunku Jarowicy) „w końcu ulicy prowadzącej do okopiska żydowskiego” i drugiej, zwanej Władyczną, „na wyjeździe z przedmieścia Chmielnika, w wałach, na głównej ulicy”⁴⁹. W dokumencie fundacyjnym dla kościoła pw. św. Jakuba jest mowa o „ostatniej bramie” na przedmieściu. Prawdopodobnie chodziło o bramę zwaną Władyczną. Ten wał i fosa musiały znajdować się na miejscu dzisiejszej ul. Krzywy Wał. Pas gruntów nadanych kościołowi pw. św. Jakuba na przedmieściu Chmielnik ciągnął się na północ od mostu na Głuszczu, wzdłuż rozlewisk Styru. Tam kilku najemców posiadało ogrodzone place z domami. W połowie XVIII w. ta część majątku nieruchomości przedstawiała się następująco:

№ 13tio Chałupa roboczego Michała Łobaczewskiego z ogrodem, płaci czynszu imci księdzu Głowackiemu na rok złotych ośm.

⁴⁸ M. Małuszyński, *Obraz średniowiecznego Łucka*, „Ziemia Wołyńska” 1939, R. 2, nr 1, s. 7.

⁴⁹ T. J. Stecki, *Łuck starożytny i dzisiejszy*, s. 92.

№ 14to. Chałup takichże dwie z ogrodami, w których mieszkają Sebastian, mularz i Piotr, cieśla, płacą temuż na rok złotych szesnaście. Przy tych chałupach sad i sianożenci ku Styrowi ciągnące się. Tego wszystkiego używa sam imść ksiądz Głowacki⁵⁰.

Na północ od przedmieścia Chmielnik, za „ostatnią bramą” (Władyczną) – według dokumentu fundacyjnego – znajdowały się przedmieścia, które w wiekach XVI i XVII nazywano Okopiszcze (prawdopodobnie od cmentarzy żydowskiego i karaimego) oraz Jurydyka (od jurydyki świętojakubskiej)⁵¹. Była to przestrzeń ograniczona od południa fosą i wałem z „ostatnią bramą” (dzisiejsza ul. Krzywy Wał), od zachodu – rzeką Styr, od wschodu zamknięta wodami Głuszca, natomiast od północy – „rowem”, czyli fosą dzielącą te przedmieścia Łucka od wsi Jarowica (strona północno-zachodnia) i wsi Wółka (strona północno-wschodnia). Wieś Jarowica należała w połowie XVI w. do Mateusza (Matfeja) Czwertyńskiego⁵². Na południe od niej (na przedmieściu Okopiszcze) umiejscowione były cmentarze karaimego i żydowskiego. Dzisiaj obszar ten stanowi centrum miasta Łucka. Na tejże przestrzeni znajdowała się część beneficjum kościoła pw. św. Jakuba. Tę część jurydyki świętojakubskiej stanowiło w połowie XVI w. kilkanaście ogrodzonych placów z domami będącymi głównie w posiadaniu rzemieślników. Pośrodku tychże domostw usytuowana była kaplica Świętego Krzyża należąca do

⁵⁰ ADŁ, *Zamiana*, s. 122–123.

⁵¹ H. E. Wyczawski, *Łuck*, [w:] *Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, red. H. E. Wyczawski, Kalwaria Zebrzydowska 1985, s. 211.

⁵² *Rewizja zamków*, s. 71.

parafii pw. św. Jakuba (*in suburbio quoque extra ultimam portam aliquot domus, atque etiam circumquaque Sanctae Crucis ecclesiolam, quae pro capella addita est Ecclesiae Sancti Jacobi, acies usque ad fossam dictam vulgo Rów – Aneks, Dokument 1*).

W 1640 r. ówczesny pleban kościoła pw. św. Jakuba Maciej Popławski odstąpił łuckiej kapitule katedralnej sześć placów na przedmieściu „za ostatnią bramą” (Władyczną), w bezpośrednim sąsiedztwie kaplicy Świętego Krzyża. Zapłata za nie pochodziła z funduszu zapisanego w 1639 r. przez Baltazara Tyszkę, kanonika łuckiego, na utworzenie konfraterni miłosierdzia przy kościele katedralnym w Łucku, mającej pozostawać pod zarządem kapituły katedralnej. Dokument dotyczący tej transakcji został opisany w sposób następujący:

Anno 1640, die 30 7bris. Od wielebnego jegomości księdza Macieja Popławskiego, plebana łuckiego, swym i ubogich szpitalnych czyniącego, na mocy zapisu przez zmarłego wielebnego w Bogu jegomości księdza Baltazarego Tyski, kanonika łuckiego, na placów sześć, z opisaniem w nim circumlatentiam et circumferentiam, w Łucku przyznany za summę 6000 złotych polskich, zapis⁵³.

Wspomniane place nabyła od kapituły łuckiej Agnieszka Staniszevska, wdowa po Wojciechu, sędzi

⁵³ ADŁ, *Zamiana*, s. 4. Wydaje się, iż dokument ten mylnie przyporządkowano do akt bonifratrów, zob. „Summariusz generalny papierów co do gruntu ww. oo. bonifratrów łuckich przez ich posiadanego kościoła, gruntu i jurydyki tak przez ich nabytego jako też i przez dobrodziejów łaskawie udzielonego. W roku 1783, die 8 Ianuarii z dokumentu wyciągnięty” – tamże, s. 3–6.

ziemskim łuckim⁵⁴. W 1643 r. zapisała je bernardynom, których zamierzała sprowadzić do Łucka. Pozbywając się tych gruntów, członkowie kapituły łuckiej być może nie byli świadomi ich przeznaczenia, gdyż – jak napisał Hieronim Eugeniusz Wyczawski:

Zanim jednak doszło do formalnego przekazania darowizny bernardynom, musiała Staniszevska przełamać upór bpa Andrzeja Gembickiego i miejscowej kapituły, którzy, wobec istnienia już w Łucku klasztorów dominikanów i jezuitów, nie chcieli w mieście więcej domów zakonnych. Dopiero na interwencję Albrychta Stanisława Radziwiłła, kanclerza w[wielkiego] litewskiego, księcia na Nieświeżu i pobliskiej Ołyce, dano w 1645 r. zgodę na fundację; konsens królewski otrzymała Staniszevska już wcześniej⁵⁵.

W prośbie o zatwierdzenie tejże fundacji, dokonanej przez bpa Andrzeja Gembickiego w 1645 r., znalazło się zastrzeżenie, iż nie wyniknie z niej żadna szkoda dla parafii pw. św. Jakuba⁵⁶.

W połowie XVIII w. pozostałe jeszcze place na przedmieściu „za ostatnią bramą”, stanowiące część jurdyki kościoła pw. św. Jakuba, opisane zostały przez komisarzy królewskich w sposób następujący:

⁵⁴ H. E. Wyczawski, *Łuck*, s. 211: „fundatorką klasztoru bernardynów w Łucku była Agnieszka Staniszevska, wdowa po Wojciechu, sędzim ziemskim łuckim, która podarowała im grunt na przedmieściu Okopiszczu między rzekami Styrem i Głuszcem «z całą jego circumferencją», kupiony od kanonika łuckiego Macieja Popławskiego. Na gruncie tym stał stary drewniany kościółek Podwyższenia św. Krzyża”.

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ ADS, D 26, k. 44v.

№ 26to. Idąc dalej gościńcem ołyckim ku miastu Łuckowi, po prawej stronie gościńca budynków małych z ogrodami numero ośm. Te budynki z ogrodami mają swoją ekstensyją aż ku wałowi miejskiemu, z każdej chałupy płacą imci księdzu Głowackiemu na rok po złotych ośm. Po drugi stronie tejże drogi, przy samym klasztorze bernardyńskim, karczma zajezna, w której Żyd różne trunki szynkuje, z tej karczmy daje na rok temuż złotych sto. Po tejże stronie drogi, między klasztorem bernardyńskim a wałem miejskim, nad samą rzeką Głuszcem, cegielnia i chałup trzy z ogrodami dwoma, płacą z tychże chałup temuż imci księdzu Głowackiemu na rok złotych dwadzieścia ośm⁵⁷.

Przywilejom mieszkańców jurydyki świętojakubskiej poświęcono wiele miejsca w dokumencie wystawionym przez Zygmunta Augusta. Mieli oni prawo do zajmowania się bez ograniczeń handlem i wszelkiego rodzaju rzemiosłem (*omnis generis usufructuum excogitandorum et excogitatorum, humana industria, inventorum et inveniendorum*). Przysługiwało im prawo handlu zbożem, zwierzętami pociągowymi, mięsem, rybami i innymi produktami bez żadnych ograniczeń. Oprócz tego handlowano tam winem z Dalmacji, Krety, sprowadzanym najprawdopodobniej ze składów we Lwowie. Mieszkańcy jurydyki otrzymali prawo produkcji i sprzedaży napojów alkoholowych, a więc piwa, miodu i wódki. Mieli więc prawo: kupowania, sprzedawania, odsprzedawania, prawo uprawiania handlu na terenie jurydyki. Była to może jakaś namiastka targu, chociaż nie było określonych dni tygodnia na targi, co uzurpował sobie na przykład właściciel

⁵⁷ ADŁ, *Zamiana*, s. 123.

sąsiedniej Jarowicy, urządzając targi w przeddzień targów w mieście⁵⁸. Być może jurydyczanie świętojakubscy tam handlowali. Kupcy przyjeżdżający i wyjeżdżający mieli prawo składu towarów na terenie jurydyki.

Na terenie jurydyki świętojakubskiej mieszkali więc handlarze, piwowarzy, gorzelnicy, rzeźnicy. Dokument z XVII w. (Aneks, Dokument 2) przynosi informacje o kuśnierzu pochodzenia żydowskiego Abramie, którego w 1655 r. „hajduk Michał [...] na dobrowolnej drodze w mieście zbił, jeno co nie zabił”, oraz o Marcynie, hutniku, którego władze miejskie uwięziły we wrześniu 1657 r. (Aneks, Dokument 2).

Poddani plebana kościoła pw. św. Jakuba zostali wyłączeni od wszelkich zobowiązań na rzecz księcia (w tym od kapszczyzn) i miasta. Wyjątek stanowił obowiązek podwód dla posłańców książęcych i królewskich. Wszyscy poddani, osiedleni w mieście i na przedmieściach, wyjęci byli spod jurysdykcji władz miasta.

Tak szerokie wolności drażniły oczywiście władze miejskie, które zwykle nie przestrzegały praw poddanych kościelnych, łamiąc i naruszając je systematycznie. Stawało się to przyczyną wielu rozpraw sądowych, które zwykle kończyły się przyznaniem racji poszkodowanym poddanym plebańskim, ale wyroki sądów nie zawsze były respektowane. Świadczy o tym kara banicji, na którą Trybunał Koronny w Lublinie skazał w 1665 r. kilka osób z władz Łucka za niepodporządkowanie się wyrokowi łuckiego sądu ziemskiego. Z pozwu ks. Aleksandra Mogilnickiego, plebana kościoła pw. św. Jakuba, zostali oni oskarżeni o:

uciążenie poddanych w mieście Łucku, na gruncie kościelnym świętego Jakuba i Świętego Krzyża mieszkających, wybieranie od nich

⁵⁸ *Rewizja zamków*, s. 72.

contribucij i składek, wybieranie od nich podwód, hajduków na nich nasyłanie, grabienie, także bicie i więzienie i inszych krzywd poczynienie (Aneks, Dokument 2).

Dokument fundacyjny króla Zygmunta Augusta zawierał także potwierdzenie danin „ze starych podatków łuckich”, składanych dla kościoła i plebana pw. św. Jakuba corocznie na święto św. Marcina (*ex antiquis theloneis Luceoriensibus in singulos annos pro Festo Sancti Martini Episcopi pensatarum*). Z tego tytułu pleban łucki miał prawo do 4 kop groszy litewskich i 4 tysięcy tołpek soli⁵⁹. Oprócz tego każdy mieszkaniec wyznania rzymskokatolickiego, a jednocześnie właściciel domu płacił plebanowi 4 grosze, natomiast najemca domu – 2 grosze. W przypadku niemożności ściągnięcia tychże opłat pleban mógł zażądać pomocy władz miejskich w ściągnięciu długu. Ponadto pleban kościoła pw. św. Jakuba miał prawo do dziesięciny snopowej (jakiegokolwiek zboża) z dóbr Hnidawa i Krasne należących do skarbu królewskiego i do książąt Radziwiłłów.

Do majątku kościoła (i zarazem plebana) pw. św. Jakuba należały także dwie wsie położone w okolicach Łucka – Łyszczce⁶⁰ (w kierunku południowo-wschodnim od miasta) i połowa wsi Niemieckie (na północ od miasta, po lewej stronie Styru).

⁵⁹ „Wywarzaną sól miałką nabijali kruszacy czy bijacze w beczki albo formowali ją w tołpki (tj. topki, słupki); beczka soli miała jej półtora kłody, a kłoda 6 000 tołpek”, *Encyklopedia staropolska*, oprac. A. Brückner, t. 2, Warszawa 1990, kol. 527.

⁶⁰ Informacja o fakcie nadania jezuitom wsi Łyszczce znajduje się między innymi w „Nocie” dotyczącej likwidacji beneficjum kościoła pw. św. Jakuba, przyjętej przez kapitułę łucką na posiedzeniu w 1782 r. – zob. A D Ł, *Zamiana*, s. 171. Nie wspomniał o tym Ludwik Królik, *Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej*, s. 201.

Wieś Łyszczce wchodziła w skład beneficjum kościoła pw. św. Jakuba do 1610 r. Biskupi łuccy (Marcin Szyszowski, Paweł Wołucki) na początku XVII w. dołożyli wszelkich starań, aby sprowadzić do Łucka jezuitów i stworzyć im warunki do pozostania tam na stałe. Wśród różnych nadań uczynionych dla jezuitów przez bpa Pawła Wołuckiego (1607–1616) znalazła się także wieś Łyszczce, której plebanem był każdorazowy kustosz łuckiej kapituły katedralnej. Tak więc zgodę na jej oddanie musiała wyrazić kapituła katedralna. Uczyniła to na posiedzeniu kapituły w uroczystość Świętej Trójcy 17 czerwca 1610 r.⁶¹. Nie musiano martwić się stanowiskiem w tym względzie prałata-kustosza, gdyż w tym czasie ta prałatura wakowała po śmierci Stanisława Krassowskiego. Stolica Apostolska potwierdziła dopiero w 1618 r. wszystkie nadania dla jezuitów łuckich⁶². Po rozwiązaniu zakonu jezuitów w 1773 r. wieś Łyszczce została przejęta przez Komisję Edukacji Narodowej. Kapituła już nigdy jej nie odzyskała. W drugim dziesięcioleciu XIX w. nazywano ją jeszcze wsią pojezuicką⁶³.

Do beneficjum kościoła pw. św. Jakuba należała także połowa wsi Niemieckie, położonej w odległości jednej

⁶¹ Pod uchwałą podpisali się następujący członkowie kapituły: Łukasz Pruski (kustosz), Stanisław Łoza, Baltazar Tyszka, Piotr Chrzastowski, Piotr Pikarski, Grzegorz Nurzyński, Bartłomiej Stempkowski (Stępkowski) – ADS, D 39, k. 105–105v.

⁶² Tamże, k. 116.

⁶³ „Wieś pojezuicka, na wschód. Od Rzeczypospolitej Polskiej prawem emfitewtycznym j.wm. Stanisławowi Zagórskiemu orderu Świętego Stanisława kawalerowi nadana, a teraz [informacja z 1815 r. – M. D.] przez tegoż j.wm. Zagórskiego j.wm. Rochowi Teleżyńskiemu, bywшему chorążemu powiatu łuckiego, z tymże prawem odstąpiona, w posesyi tegoż zostaje [...]. Teraz [1816 r. – M. D.] w posesyi wm. Ignacego Teleżyńskiego zostaje” – *Status animarum łacińskiej parafii katedralnej w Łucku 1815–1819*, oprac. M. Dębowska, Lublin 2013, s. 520.

mili na północ od miasta. Autor historii jezuitów w Polsce Stanisław Załęski napisał, iż także ta wieś stała się własnością jezuitów⁶⁴. Prawdopodobnie za nim powtórzył to Ludwik Grzebień⁶⁵. Nie jest to prawda, gdyż wieś Niemieckie pozostawiono jednak w posiadaniu proboszcza parafii pw. św. Jakuba. W 1721 r. bp Stefan Rupniewski erygował archidiakonię brzeską w kapitule katedralnej łuckiej, przeznaczając dla niej dochody archidiakonii łuckiej (ta od początku swego istnienia, czyli od 1541 r., była w posiadaniu beneficjum parafialnego w Janowie Podlaskim)⁶⁶. Dla archidiakona łuckiego, pozbawionego dochodów z Janowa, została przeznaczona część beneficjum parafii pw. św. Jakuba, czyli połowa wsi Niemieckie „tudzież złotych 572 za dziesięcinę z połońskich dóbr płacić się przez zamianę powinny”⁶⁷. Od tej pory aż do czasu przejęcia majątków kościelnych na rzecz skarbu

⁶⁴ S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 4, Kraków 1904, s. 189–190.

⁶⁵ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, oprac. L. Grzebień, Kraków 1996, s. 393.

⁶⁶ Pierwszym archidiakonem brzeskim został Władysław Sutkowski, który jako posiadający tę prałaturę został wymieniony wśród egzaminatorów synodalnych w statutach synodalnych bpa Stefana Rupniewskiego z 1726 r. – ADS, D 123, k. 305; zob. także ASV, *Processus Consistorialis*, vol. 118, k. 282v. Nie miał racji L. Królik (*Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej*, s. 202), pisząc, iż godność tę otrzymał Elias Hulewicz, prepozyt rówieński. Owszem Elias Hulewicz otrzymał godność archidiakona, ale łuckiego, nie zaś brzeskiego i jako posiadający tę prałaturę został także wymieniony wśród egzaminatorów synodalnych w statutach synodalnych bpa Stefana Rupniewskiego – ADS, D 123, k. 305. „Elias Józef in Bohuryn et Pieczychwosty Hulewicz” (ADS, D 65, k. 268) był synem Romana i jego drugiej żony Teresy Kossakowskiej – S. Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 5, Warszawa 1908, s. 225.

⁶⁷ ADŁ, *Zamiana*, s. 171. Ludwik Królik (*Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej*, s. 202) nie zdołał ustalić uposażenia prałatury archidiakona brzeskiego.

państwa rosyjskiego w latach 40. XIX w. wioska Niemieckie należała do archidiecezji łuckiej⁶⁸.

Po odjęciu wsi Niemieckie na rzecz archidiecezji łuckiej, do dyspozycji rządu (odtąd wikariusza wieczystego) parafii św. Jakuba pozostały jeszcze „wszystkie grunta kościelne w Łucku z swoim dochodem oraz dziesięcina z wsi Krasnego i procent od summ kapitałnych na różnych dobrach zapisanych, niemniej wszystkie akcydensa kościelne”⁶⁹.

Omówione wyżej beneficjum kościoła pw. św. Jakuba pochodziło z nadania wielkich książy litewskich. Można przypuszczać, iż w okresie istnienia omawianej parafii czynione były kolejne zapisy na rzecz tego kościoła, pochodzące od osób prywatnych. Warto odnotować także niektóre zapisy testamentowe uczynione dla kościoła pw. św. Jakuba. Na przykład biskup sufragan Stanisław Łoza na mocy testamentu z 1639 r. podarował temu kościołowi sto florenów i dwa tureckie dywany (jeszcze dobre)⁷⁰.

Po kilkakrotnym uszczupleniu majątku parafii pw. św. Jakuba w Łucku, w skład jej beneficjum w 1782 r. (rok likwidacji parafii) wchodziły jeszcze:

jurydyka w tym mieście Łucku z dziesięciną złotych czterdziestu z Krasnego, karczma z wolnym piwa tylko wydawaniem, wyderkaff z kahału łuckiego złotych polskich sto pięćdziesiąt czyniący,

⁶⁸ „Wioska, na północ, za rzeką Styrem. Której połowa do archidiecezji katedralnej łacińskiej łuckiej, a druga do też prelatury łuckiej greko-unitskiej ruskiej należą. I w posesyji [1815 r. – M. D.] pierwsza w imię ks. Marcina Bossakowskiego, archidiacona katedry łacińskiej łuckiej, druga w posesyji w imię ks. [Hieronima – M. D.] Buczyńskiego, archidiacona greko-unitskiego ruskiego zostają” – *Status animarum*, s. 521.

⁶⁹ ADŁ, *Zamiana*, s. 171.

⁷⁰ ADS, D 25, k. 95.

i summy kapitałne złotych 12 900 wynoszące, to jest: na kahale ołyckim złotych 5 000 (jest na nim siedm tysięcy, ale z tych dwa tysiące są szpitalne), u JW. Rzewuskiego⁷¹ hetmana polnego koronnego złotych polskich trzy tysiące, u WImćP. Iwanickiego złotych cztery tysiące, u WImćP. Kisiela złotych 900⁷².

⁷¹ Seweryn Rzewuski (1743–1811) był hetmanem polnym koronnym w latach 1774–1795.

⁷² ADŁ, *Zamiana*, s. 167 – ocena ks. Jana S. Krzysztofowicza, kanonika i wicedziekana katedry łuckiej, b.d.

TERYTORIUM

Wszystko wskazuje na to, że na terenie miasta Łucka w omawianym okresie istniała tylko jedna parafia. Do lat 80. XVIII w. status kościoła parafialnego posiadała jedynie świątynia pw. św. Jakuba Apostoła. Dopiero po oddaniu jej bonifratrom kościołem parafialnym stała się katedra. Powszechnie przyjmuje się, że kościół katedralny od początku swego istnienia był świątynią parafialną⁷³. W niniejszym opracowaniu staramy się dowieść, iż było inaczej. To nie kościół katedralny posiadał status świątyni parafialnej, ale kościół pw. św. Jakuba Apostoła został ufundowany po to, by pełnić tę rolę. Natomiast katedra miała być główną świątynią miasta, biskupa, w której odprawiano służbę Bożą w bogatej oprawie. Tak więc kościół katedralny znajdował się na terenie parafii pw. św. Jakuba Apostoła⁷⁴.

Aż do XVIII w. w różnego rodzaju materiałach archiwalnych informacje odnoszące się do kościoła pw. św. Jakuba zawsze zaopatrzone były w dookreślenie „parafialny”. Nigdy natomiast nie było takiego określenia w odniesieniu do kościoła katedralnego. Na przykład świadek w procesie informacyjnym Franciszka

⁷³ L. Królik, *Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej*, s. 270; W. Osadczy, *Łuck*, kol. 587.

⁷⁴ Wprawdzie w publikacji *Księga zapowiedzi* (s. 7, 10, 14) znajduje się informacja o istnieniu dwóch parafii, jednakże przedstawione tam zostały jedynie wstępne wyniki badań. Krytyczna analiza wielu dokumentów odnoszących się do parafii pw. św. Jakuba pozwala na postawienie uzasadnionej hipotezy, iż w Łucku była zawsze tylko jedna parafia łacińska.

Prażmowskiemu, kandydata na biskupstwo łuckie, na jedno z zadanych mu w 1692 r. pytań o stan diecezji łuckiej odpowiedział, iż w Łucku jest tylko jeden kościół parafialny – pw. św. Jakuba, gdzie jest także chrzcielnica (*in civitate est una tantum ecclesia parochialis S. Jacobi, quae habet fontem baptismalem*⁷⁵).

Z relacji bpa Feliksa Pawła Turskiego, przekazanej do Rzymu w 1788 r., można byłoby, co prawda, wnosić, iż w Łucku przed 1782 r., oprócz parafii przy kościele pw. św. Jakuba Apostoła, istniała także parafia katedralna:

*in mercedem laboris collegio vicariorum cathedralium octo personas continenti, in praefatos vicarios cathedrales curam animarum totius parochiae Luceoriensis (quae hactenus in cathedralem parochiam [podkreślenie – M. D.], solo ambitu arcis Luceoriensis inferioris et superioris clausam, per vicarios dictos administratam, ac secundum sub titulo Sancti Iacobi [podkreślenie – M. D.], nedum civitatem Luceoriensem, ast villas numerosas iure parochiae subiectas habentem, divisa fuerat) ex duabus in unam coniunctae transtuli*⁷⁶.

Wydaje się jednak, że podział, o którym napisał bp Turski, raczej odnosił się do wpływów duszpasterskich kleru katedralnego (teren zamku górnego i dolnego) i duchownych z kościoła pw. św. Jakuba (miasto poza murami obydwu zamków, przedmieście i liczne wioski w okolicy Łucka), a nie do terytoriów dwóch jakoby parafii łuckich. To rozumowanie potwierdzają, przytoczone już powyżej, słowa biskupa – *curam animarum [...] ex duabus in unam coniunctae transtuli*.

⁷⁵ ASV, *Processus Consistorialis*, vol. 90, k. 321.

⁷⁶ *Relationes status*, s. 234–235.

W relacji o stanie diecezji z 1658 r. bpa Jana Stefana Wydźgi wymieniona jest tylko nazwa miasta Łucka jako siedziby parafii, bez zaznaczenia liczby parafii tam funkcjonujących. Uzasadniony jest więc wniosek, iż autor relacji miał na myśli tylko jedną parafię⁷⁷.

W 1726 r. za rządów bpa Stefana Rupniewskiego odbył się synod diecezji łuckiej. Do uchwał synodalnych, które ukazały się drukiem, dołączono wykaz dekanatów i parafii. W poszczególnych parafiach wymienione zostały miejscowości, które do nich wówczas należały (178 parafii obejmujących łącznie 3561 miejscowości⁷⁸). W odniesieniu do miasta Łucka zostało tam zapisane: *Łuck civitas. Ibi ecclesia cathedralis sub titulo Sanctissimae Trinitatis, ecclesia parochialis tituli S. Jacobi Apostoli*⁷⁹. Mamy tu więc wyraźną informację o kościele katedralnym pw. Świętej Trójcy i kościele parafialnym pw. św. Jakuba Apostoła. W świetle informacji zawartej w dodatku do wspomnianych statutów synodalnych kościołem parafialnym w Łucku była tylko świątynia pw. św. Jakuba, a nie katedra. I to do tej parafii przyporządkowano miejscowości wymienione w dalszej części dodatku – *civitas et villae parochiae Luceoriensi subiectae sunt sequentes*⁸⁰. Tymczasem Teofil Długosz wymienił wprawdzie wśród kościołów łuckich kościół katedralny i kościół parafialny pw. św. Jakuba, ale w dalszym ciągu swoich wywodów z katedry uczynił kościół parafialny i do tejże, wymyślonej przez siebie parafii zaliczył wszystkie miejscowości, nie próbując nawet wyjaśnić, dlaczego nie wziął pod

⁷⁷ Tamże, s. 60.

⁷⁸ T. Długosz, *Sieć parafialna diec. łuckiej w 1726 roku*, „Studia Theologica Varsaviensia” 1963, R. 1, nr 1, s. 173.

⁷⁹ ADS, D 123, k. 311.

⁸⁰ Tamże, k. 312.

uwagę parafii pw. św. Jakuba i nie przypisał jej ani jednej miejscowości⁸¹.

Na istnienie tylko jednej parafii w Łucku, mianowicie tej przy kościele pw. św. Jakuba, wskazali Stanisław Litak⁸² i Bogumił Szady⁸³. Badacze ci do łacińskich kościołów parafialnych zaliczyli w Łucku tylko kościół pw. św. Jakuba. Ponadto Stanisław Litak do kościołów nieparafialnych w tym mieście przyporządkował kościół katedralny pw. Świętej Trójcy⁸⁴.

Według statutów synodalnych bpa Stefana Rupniewskiego z 1726 r. rzymskokatolicka parafia w Łucku obejmowała: *civitas Luck cum suis suburbiis* i 54 okoliczne wioski. Zostaną one tutaj wymienione w układzie alfabetycznym (w statutach synodalnych nie zachowano tego układu) ich nazw. A zatem w 1726 r. do parafii pw. św. Jakuba należały – wraz z miastem Łuckiem i jego przedmieściami – następujące miejscowości⁸⁵: Bodiaczów, Bocholuby, Bohoszówka, Bokowa, Botyn, Czeknie, Czernczyce, Czolnica, Dydowicze, Harażdża, Hawczyce, Hnidawa, Horodnia, Iwańczyce, Jałowicze, Jarowica, Jezioro, Kiwierce, Klepaczow, Kolczyn, Kopcze, Krasno, Krupa, Kuczkorowicze, Liplany, Łyszczce, Miłusze, Niemieckie, Nowystaw, Olszany, Oleszów, Omelaniczek, Omelanik, Poddubce, Podhajczyki, Połonna, Połońka, Przedmoście, Rowańce, Sapołów, Serniki, Siekierzyce, Swoź, Teremno, Urwichwosty, Wasilki, Worotniow, Wólka, Wyszków, Zaborole, Załawie, Zaryniniec, Zwirów, Zydyczyn.

⁸¹ T. Długosz, *Sieć parafialna diec. łuckiej w 1726 roku*, s. 174–175.

⁸² S. Litak, *Atlas Kościoła łacińskiego*, s. 347.

⁸³ B. Szady, *Geografia struktur religijnych i wyznaniowych*, s. 496.

⁸⁴ S. Litak, *Atlas Kościoła łacińskiego*, s. 347.

⁸⁵ ADS, D 123, k. 312; T. Długosz, *Sieć parafialna diec. łuckiej*, s. 175.

Słusznie zauważył Teofil Długosz, iż „między nazwami miejscowości w 1726 roku, a nazwami obecnymi [2 poł. xx w. – M. D.] jest wiele różnic”⁸⁶. Z biegiem lat następowały nie tylko różnice w pisowni nazw miejscowości. Zmieniały się także granice parafii łuckiej. Niektóre miejscowości wchodziły do innych, nowo tworzonych parafii⁸⁷, a sama parafia łucka wzbogacała się o nowo powstające osady (np. Smolarnie Slepetycka i Żeleźnicka).

W raporcie z 30 grudnia 1797 r., który łucka kapituła katedralna sporządziła dla rządcy niekanonicznej diecezji pińskiej bpa Kaspra Cieciszowskiego, terytorium parafii w Łucku (była to już parafia katedralna) zostało przedstawione w sposób następujący: „składa się z miasta Łucka i wiosek naokoło przyległych № 46. Rozciąga się wzdłuż mil 3, wszerz mil 2”⁸⁸.

Po bez mała stu latach od wydania statutów synodalnych przez bpa Rupniewskiego parafia łucka powiększyła się o kilkanaście miejscowości – liczba ta wynosiła 67. W latach 1815–1819 oprócz miasta Łucka należały do niej: Bajów, Bodiaczów, Boholuby, Bohuszówka, Bora-tynek Większy i Mniejszy, Boruchów, Botyn, Bukowa, Czerczyce, Dworzec, Dywinek, Górka, Harażdża, Hawczyce, Majdan Hawczycki, Hnidawa, Horodyszczce, Iwan- czyce, Jarowica, Jeziórko, Karasówka, Kiwerce, Kleczany, Klepaczków, Kniahyninek, Kopcze, Kozin, Krasne, Krupa, Kuczkarowiec, Kulczyn, Liplanki, Liplany, Łyszczce, Mił- sze, Nieboszczka, Niemieckie, Olszany, Omelaniczek, Omelanik, Ozdów, Poddębce, Podhajce, Podhajczyki, Połonna, Przedmoście, Rokinie, Rowańce, Sapahów,

⁸⁶ Tamże, s. 173.

⁸⁷ Na przykład parafia w Jałowiczach została utworzona w 1796 r. – L. Popek, *Świątynie Wołynia*, Lublin 1997, s. 137.

⁸⁸ M. Dębowska, *Kapituła katedralna w Łucku w dokumentach z przełomu XVIII i XIX wieku*, АВМК 2012, t. 98, s. 87.

Serniki, Siekierzyce, Smolarnie (Slepetycka, Źeleźnicka),
Stawek, Teremne, Trościanka, Wierzchpole, Wiszniów,
Worotniów, Wólka, Wyszków, Zaborol, Zmininiec, Zwi-
rów, Żabka, Źydyczyn⁸⁹.

⁸⁹ *Status animarum*, passim.

KOŚCIÓŁ PARAFIALNY I KAPLICE

Oprócz świątyni pw. św. Jakuba Apostoła na terenie parafii funkcjonującej przy tymże kościele znajdowały się dwie kaplice do niej należące: Świętego Krzyża na przedmieściu Łucka i Świętego Ducha w sąsiedztwie kościoła parafialnego pw. św. Jakuba. Poza naszym zainteresowaniem pozostaje katedra jako kościół biskupi, a więc niepodlegający plebanowi św. Jakuba. Istnienie tych trzech łacińskich kościołów w Łucku w wiekach XVI i XVII potwierdza także Paweł Rudecki⁹⁰.

ŚWIĄTYNIA PARAFIALNA I JEJ OTOCZENIE KOŚCIÓŁ PW. ŚW. JAKUBA APOSTOŁA (WIĘKSZEGO)

Aleksander Kozieradzki, uczeń szkoły powiatowej w Łucku w latach 1822–1827, opisując tamtejsze kościoły, o świątyni bonifratrów wyraził się krótko: „niedaleko od bazylianów znajdował się mały kościółek bonifratrów”⁹¹. Architektura tej świątyni nie porażała więc swoją świetnością. Kościół ten nie należał z pewnością do budowli imponujących: ani kubaturą, ani wyglądem.

⁹⁰ P. Rudecki, *Kościół rzymsko-katolicki w Łucku w XVI – pierwszej połowie XVII wieku*, „Zamojsko-Wołyńskie Zeszyty Muzealne” 2000, t. 1, s. 71.

⁹¹ A. Kozieradzki, *Wspomnienia z lat szkolnych 1820–1831*, wstęp i komentarz S. Kawyn, Wrocław 1962, s. 45.

W 1843 r. rząd rosyjski skasował klasztor łuckich bonifratrów. Kościół pw. św. Jakuba i inne zabudowanie pobożnicze przetrwały jeszcze tylko jeden rok. Zostały zniszczone w pożarze 1844 r. Ruiny kościoła i klasztoru, wraz z placem, zakupił od rządu rosyjskiego w 1858 r. powieściopisarz Józef Ignacy Kraszewski. Kolejnymi właścicielami ruin zostali Łucy Żydzi⁹². Trzydzieści lat po pożarze kościoła, w latach 70. XIX w., kiedy Tadeusz Jerzy Stecki pisał swoją książkę o Łucku, istniały jeszcze wprawdzie ruiny świątyni, ale już nie pamiętano, jak ona wyglądała. Już wówczas spierano się o to, czy niegdyś była to cerkiew prawosławna, unicka czy też kościół rzymskokatolicki. W okresie międzywojennym nie pozostał już żaden ślad po ruinach kościoła pw. św. Jakuba w Łucku.

Tadeusz Jerzy Stecki, na którego opracowanie powołuje się wielu autorów, uważał, że bonifratrzy Łucy pod koniec XVIII w. przejęli opuszczoną, „zasztatową”⁹³ cerkiew św. Jakuba. O tym, że to była cerkiew miałaby świadczyć – według niego – architektura tej świątyni „bardzo starożytna wschodnia”, jak również fakt istnienia w niej „ołtarza obróconego na wschód”⁹⁴. Chociaż z tym twierdzeniem Steckiego nie zgadzali się już niektórzy jemu współcześni („temu niektórzy zaprzeczają”⁹⁵), jednak przyjęło się ono w późniejszej literaturze i przetrwało nawet do dzisiaj. Feliks Sulimirski powtórzył to, co wcześniej napisał Stecki⁹⁶. Podobnie uczynił Adam Wojnicz

⁹² M. Orłowicz, *Ilustrowany przewodnik po Wołyniu*, s. 121; A. Wojnicz, *Łuck na Wołyniu*, s. 26. Nie jest prawdą, jak piszą wszyscy autorzy przewodników po Wołyniu, że klasztor bonifratrów łuckich został skasowany dopiero po pożarze Łucka w 1844 r.

⁹³ Zasztatowa – za grodem, za miastem (niem. *die Stadt* – ‘miasto, gród’), tu: poza murami górnego i dolnego zamku.

⁹⁴ T. J. Stecki, *Łuck starożytny i dzisiejszy*, s. 205.

⁹⁵ Tamże.

⁹⁶ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 5, s. 789.

i autorzy przewodników po Wołyniu – Orłowicz i Rąkowski. Włodzimierz Osadczy, autor hasła *Łuck* w *Encyklopedii katolickiej*, jest zdania, że była to „poprawosławna cerkiew”⁹⁷, o czym wspomniano już we Wprowadzeniu.

Można byłoby sądzić, że wobec takiego stanu rzeczy jesteśmy skazani na trwanie dalej w niewiedzy o przynależności i wyglądzie świątyni pw. św. Jakuba w Łucku. Tymczasem w 1928 r. ukazało się opracowanie Jana Marka Giżyckiego (Wołyniaka), w którym pokazał on źródło z opisem interesującego nas kościoła⁹⁸. Informacje o wyglądzie kościoła zachowały się mianowicie w opisach wizytacyjnych klasztoru bonifratrów w Łucku, pochodzących z lat 1799–1820. Wizytacje przeprowadzili delegaci biskupa łuckiego i żytomierskiego Kaspra Kazimierza Cieciszowskiego, jako że rząd rosyjski oddał klasztory w zaborze rosyjskim pod władzę biskupów. Bonifratrzy objęli w posiadanie kościoł pw. św. Jakuba w 1782 r. Należy domniemywać, że do czasu przeprowadzenia wizytacji generalnej w 1799 r., a nawet do 1820 r., nie zmienili oni zasadniczo wyglądu budynku kościoła, nie dokonywali żadnych restauracji, tak więc opis kościoła zawarty we wspomnianych relacjach oddaje jego wygląd z czasu, kiedy właścicielem był kto inny, czyli z czasów kiedy świątynia należała do parafii pw. św. Jakuba.

Jan Marek Giżycki wskazał na wizytację z 1818 r., którą odnalazł w archiwum konsystorza generalnego diecezji łucko-żytomierskiej w Żytomierzu⁹⁹. W Państwowym Archiwum Obwodu Żytomierskiego w Żytomierzu przechowywanych jest więcej opisów wizytacyjnych łuckiego

⁹⁷ W. Osadczy, *Łuck*, kol. 587.

⁹⁸ Wołyniak [J. M. Giżycki], *Zniesione kościoły i klasztory*, s. 47–48.

⁹⁹ Tamże.

klasztoru bonifratrów¹⁰⁰. Dla nas najbardziej interesujący jest ten z 1799 r., gdyż to w nim są zapisane informacje o wyglądzie świątyni i jej otoczenia, którego pewne elementy nie przetrwały już do 1818 r.

„Strukturą on jest staroświecką murowany”¹⁰¹ – w takie słowa zakonnik (bonifratr) ubrał wiek i architekturę świątyni. Istotnie w porównaniu do innych łuckich kościołów łacińskich (poza dominikańskim) świątynia pw. św. Jakuba była najstarsza, bo w kształcie opisywanym w 1799 r. została zbudowana w pierwszej połowie xvi w. (w latach 40.), za rządów bpa Jerzego Chwalczewskiego. Budowla ta była współczesna dawnej katedrze łuckiej, spalonej w 1781 r. i już nieodbudowanej. Zarówno kościół pw. św. Jakuba, jak i pierwsza katedra łacińska, zbudowane z drewna, najprawdopodobniej spaliły się w pożarze Łucka w 1538 r., a nowe zostały wzniesione za rządów bpa Jerzego Chwalczewskiego, jak można wnosić choćby z opisu lustracyjnego zamku łuckiego dokonanego w 1545 r.¹⁰². Biskup Chwalczewski zadbał także o wybudowanie murowanej świątyni pw. św. Jakuba, jako że beneficjum należącym do tegoż kościoła uposażył kustodię katedralną w Łucku.

¹⁰⁰ Między innymi „Wizyta Kościoła i Klasztoru OO. Bonifratrów Łuckich roku 1799” (DAŻO, f. 90, op. 1, spr. 213-b), „Wizyta generalna Kościoła i Klasztoru wwoo” Bonifratrów Łuckich w imieniu JW⁸⁰ Kaspra Kazimierza Kolumna Cieciszowskiego Biskupa Łuckiego i Żytomierskiego, rzymsko-katolickich łacińskich kościołów, orderów Aleksandra Newskiego, komandora Orła Białego i S^o Stanisława I^o Klasy kawalera, przez WJX⁸ Ignacego Gruszczyńskiego, kanonika ołyckiego odprawiona dnia 30 9^{bra} 1820 roku” (DAŻO, f. 90, op. 1, spr. 447).

¹⁰¹ Wizytacja z 1799 r. „Architektura onego jest starodawna” (wizytacja z 1820 r.).

¹⁰² *Rewizja zamków*, s. 32.

Najprawdopodobniej świątynia była umiejscowiona pośrodku placu kościelnego – „stoi w środku cmentarza sam przez się, do żadnej budowli nie przytknięty”¹⁰³. Cmentarz przy kościele ogrodzony był murem odgradzającym go od reszty placu kościelnego¹⁰⁴. Jeszcze w 1799 r. istniały resztki tego muru: „murem wskruż obwiedziony, ale częścią przez dawność, częścią przez cienkie i niefundamentalne parkanu murowanie, w wielu miejscach mur ten obwalony i deszkami zabudowany, a miejscami nie pomału ku ziemi tak dalece, że gdyby nie podpory grube, sosnowe, to by na ziemię upadł, nachylony”¹⁰⁵.

W wizytacji z 1820 r. nie ma już wzmianki o murze okalającym cmentarz. Widocznie został rozebrany przez bonifratrów, jako już zbyt zniszczony i niepotrzebny.

Sama jednonawowa świątynia nie miała imponujących rozmiarów. Zdaniem Aleksandra Kozieradzkiego, była mała. Zakonnik, który w 1799 r. sporządził opis świątyni, podał także jej wymiary: „sam zaś kościół ma wzdłuż łokci¹⁰⁶ 50, a wszerz 33 i pół, wzwyz zaś samego muru tegoż kościoła łokci 30¹⁰⁷”. Licząc miarą obecną –

¹⁰³ DAŻO, f. 90, op. 1, spr. 213-b, k. 389v.

¹⁰⁴ „Chodziło o odróżnienie miejsca świętego od otaczających je placów i pól oraz o zabezpieczenie go przed zwierzętami domowymi [...]. Gdy idzie o sposób ogrodzenia, podsuwano obsadzenie roślinnością, wykopanie fosy, ogrodzenie z drewna i ułożenie wału kamieni lub otoczenie murem z cegły czy kamienia” – W. Wójcik, *Prawo cmentarne w Polsce do połowy XVI wieku*, „Polonia Sacra” 1958, R. 10, nr 2, s. 206.

¹⁰⁵ DAŻO, f. 90, op. 1, spr. 213-b, k. 389v.

¹⁰⁶ „Komisja skarbowa w r. 1764 ustaliła długość łokcia koronnego na 2.640 dziesiątych części linii paryskiej, co odpowiadało ściśle łokciowi warszawskiemu, który zatem odtąd staje się ogólnopolskim” – *Encyklopedia staropolska*, kol. 806. Łokieć warszawski wynosił 59,5 cm (tamże). Należy przypuszczać, że tą miarą posłużyli się bonifratrzy.

¹⁰⁷ Nie podano, czy została zmierzona wyższa, czy też niższa część kościoła. Należy jednak przypuszczać, iż 30 łokci miała wyższa część świątyni.

w metrach, nie łokciową – wymiary kościoła były następujące: długość: 29,75 m, szerokość: 19,84 m, wysokość: 17,85 m. Był to więc niezbyt wydłużony prostokąt. Ta część świątyni, którą zajmowało prezbiterium, była z pewnością węższa. Jak można wnosić z wymiarów świątyni, nawa mogła być zbliżona do kwadratu.

W drugiej połowie XIX w., kiedy istniały jeszcze ruiny kościoła pw. św. Jakuba, zostały przez nieznanego rysownika wykonane rysunki elewacji frontowej (fasady) i bocznej oraz rzut poziomy tej świątyni. Zamieszczone one zostały w publikacji trzech autorów ukraińskich – P. O. Tronewicza, M. W. Chilko, B. T. Sajczuka¹⁰⁸. Niestety, nie wskazali oni miejsca przechowywania rysunków.

Kościół pw. św. Jakuba był orientowany, czyli wielki ołtarz znajdował się po jego wschodniej stronie. Z powodu tego „ołtarza obróconego na wschód” w XIX w. przypuszczano, że niegdyś mogła to być świątynia prawosławna, a potem unicka¹⁰⁹. Jednak nic bardziej mylnego. Od samego początku istnienia była to świątynia łańciska. Wielki ołtarz znajdował się od strony wschodniej, czyli od strony miasta. Natomiast wejście główne było od strony zachodniej, a więc od strony rzeki Styr, która płynęła w tym miejscu po zachodniej stronie miasta (z południa na północ). Od północnej strony do budynku kościoła były dobudowane kaplica i zakrystia, zaś od strony

¹⁰⁸ П. О. Троневи́ч, М. В. Хі́лько, Б. Т. Сайчу́к, *Втрачені християнські храми Луцька*, s. 54–55.

¹⁰⁹ „Już w pierwszych wiekach autor *Konstytucji apostolskich* sugerował, iż budynek kościelny powinien być podłużny i zwrócony na wschód, z pastoforiami po każdej stronie również na wschód skierowanymi; ma być podobny do okrętu” – P. Krasny, *Visibilia signa ad pietatem excitantes. Teoria sztuki sakralnej w pismach Roberta Bellarmina, Cezarego Baroniusza, Rudolfa Hospiniana, Fryderyka Boromeusza i innych pisarzy kościelnych epoki nowożytnej*, Kraków 2010, s. 50.

południowej – babiniec¹¹⁰. W nim było drugie wejście do kościoła. Korzystali z niego duszpasterze, którzy po tej samej stronie kościoła, czyli od strony południowej, mieli mieszkanie.

Jak już wspomniano, świątynia miała część wyższą – nawę i niższą – prezbiterium. Dach na kościele – jak go określiła osoba opisująca kościół w 1799 r. – był „gładki”. Należy przypuszczać, iż tak określony został dach płaski, być może pokryty gontami. W wizytacji z 1820 r. zapisano, iż „kościół jest okryty gontami, płaski”¹¹¹. W wyższej części świątyni, nad nawą, jeszcze w 1799 r. znajdowała się czworokątna wieżyczka pokryta „białą blachą”, na której umieszczona była sygnaturka. W opisie wizytacyjnym z 1820 r. o wieżyczce nie ma już wzmianki. Spaliła się prawdopodobnie podczas pożaru (w 1803 r. lub może później, przed 1818 r.).

Wszystkie części składowe kościoła – nawa, prezbiterium, kaplica, babiniec i zakrystia, były sklepione, otynkowane i pomalowane na biało. Podłogę wykonano z cegły.

Murowany kościół pw. św. Jakuba został zbudowany w epoce reformacji i budzącej się wewnętrznej reformy Kościoła. W 1542 r. bp Chwalczewski zwołał synod, który miał zapobiec szerzeniu się reformacji w jego diecezji. Można więc sądzić, iż architektura świątyni i rozplanowanie jej wewnętrznej przestrzeni miało mieć także swoją wymowę. Świątynie katolickie, przeznaczone dla uporządkowanej hierarchicznie społeczności, miały podzielone wewnątrz na odrębne człony, przeznaczone

¹¹⁰ „Tak się też w kościele i cerkwi nazywał zewnętrzny przedsionek, kruchta, nie tylko dla kobiet (gdy mężczyźni wewnątrz zapełniali), lecz i dla niewiernych, którzy wykładowi księdza i katechizmowi się przysłuchiwali, a ten przedsionek opuszczali, gdy się msza zaczynała” – *Encyklopedia staropolska*, s. 63.

¹¹¹ DA ŻO, f. 90, op. 1, spr. 447, s. 4.

dla poszczególnych grup wiernych, a więc: przedsionek (kruchta) dla pokutników i wszystkich tych, którzy nie mieli pozwolenia na wejście do wnętrza, następnie zasadniczy korpus świątyni, czyli nawa dla wiernych świeckich i wreszcie prezbiterium, czyli część świątyni, w której znajdował się ołtarz. Ta część świątyni winna być oddzielona od reszty kościoła stopniami lub balustradą, wskazującymi, iż nie mógł tam wchodzić nikt poza kapłanami i duchownymi posiadającymi niższe święcenia. Wystrój wnętrza świątyni i dzieła sztuki w niej umieszczone miały dopełniać wymowy czynności liturgicznych¹¹².

Odzwierciedlenie tych idei można zauważyć także w organizacji przestrzeni wewnętrznej kościoła pw. św. Jakuba.

Rolę przedsionka, czyli kruchty pełnił w opisywanej świątyni babiniec. Niewiele o nim wiemy, poza tym, że przylegał do nawy kościoła od strony południowej. Było w nim drugie wejście do świątyni, z którego korzystał być może także kler, gdyż plebania była usytuowana po tej samej stronie kościoła. Babiniec, podobnie jak i pozostałe części kościoła, był sklepiony, otynkowany i pomalowany na biało.

Jak już wspomniano, kościół pw. św. Jakuba był jednonawowy. Wymiary nawy gromadzącej wiernych świeckich były zbliżone do kwadratu. Wejście do niej znajdowało się od strony zachodniej. Po wschodniej stronie łączyła się z prezbiterium. Zakonnik opisujący świątynię w 1799 r. nie używał określeń: prezbiterium

¹¹² P. Krasny, *Visibilia signa*, s. 80, 103. „W szesnastowiecznych świątyniach ewangelickich unikano rzeczywiście wydzielania odrębnych członów dla pastorów i innych grup wiernych, preferując układ jednoprzestrzennej sali, podkreślający równość wszystkich członków Kościoła” – tamże, s. 80.

i nawa, lecz te główne części nazywał kościołem mniejszym i kościołem większym.

Nawa i prezbiterium wyraźnie były oddzielone arkadą, czyli łukiem tęczowym. Pod jej sklepieniem wisiał – „jakoby w tęczu”¹¹³ – drewniany krucyfiks. Zawieszony na belce tęczowej miał przypominać, że msza św. jest uobecnieniem ofiary Chrystusa na krzyżu¹¹⁴. Granicę między nawą i prezbiterium stanowiła drewniana balustrada w kształcie kratki, które były „na kształt galeryi malowane, suknem czerwonym z tyłu, od ołtarza, wybite”¹¹⁵.

Ważną część struktury architektonicznej kościoła pw. św. Jakuba stanowiła kaplica, przylegająca do nawy kościoła od strony północnej, umiejscowiona naprzeciw babińca. Z dużą dozą prawdopodobieństwa można stwierdzić, iż została zbudowana z przeznaczeniem do spełniania w niej obrzędów chrzcielnych. Chrzcielnica nie mogła być umieszczona w prezbiterium, gdyż ta część świątyni przeznaczona była wyłącznie dla duchowieństwa. O wyborze miejsca usytuowania chrzcielnicy w kościołach chrześcijańskich decydowała „biblijna symbolika chrztu jako światła usuwającego ciemności grzechu”, stąd umieszczano ją zazwyczaj „w oddzielnej kaplicy, którą wznoszono po północnej stronie kościoła (północ – symbol zła), w pobliżu głównego wejścia zlokalizowanego po stronie zachodniej (zachód – symbol nieznamości Boga)”¹¹⁶. Kaplica chrzcielna w kościele pw. św. Jakuba oddzielona była od nawy taką samą balustradą (kratkami), jakie były między nawą i prezbiterium.

¹¹³ DAŻO, f. 90, op. 1, spr. 213-b, k. 389v.

¹¹⁴ P. Krasny, *Visibilia signa*, s. 46.

¹¹⁵ DAŻO, f. 90, op. 1, spr. 213-b, k. 389v.

¹¹⁶ P. Gajda, *Chrzcielnica. I. Aspekt teologiczno-pastoralny*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 3, red. R. Łukaszyk, Lublin 1979, kol. 347.

Uważna lektura opisów wizytacyjnych kościoła pw. św. Jakuba, sporządzonych przez bonifratrów, pozwala zauważyć, iż nie ma tam żadnej wzmianki o chrzcielnicy. Prawdopodobnie zakonnicy ją usunęli, gdyż od 1782 r. kościół ten przestał pełnić funkcję kościoła parafialnego. W przywoływanych wizytacjach znajduje się informacja o istnieniu w kaplicy, dawnej chrzcielnej, dwóch ołtarzy, z których jeden był murowany z obrazem św. Augustyna „malowania bardzo zastarzałego”¹¹⁷, drugi drewniany z obrazem św. Jana Bożego, „na którym jest sukienka srebrna i na głowie korona cierniowa”¹¹⁸. Ołtarze w kaplicy dedykowano więc świętym związanym z zakonem bonifratrów – św. Janowi Bożemu jako założycielowi bonifratrów i św. Augustynowi jako twórcy reguły, którą kierowali się ci zakonnicy. Nie umieszczono obrazu św. Jana Bożego w wielkim ołtarzu, gdyż rządcą diecezji łuckiej i brzeskiej bp Feliks Paweł Turski nakazał pozostawienie dawnego tytułu kościoła.

W prezbiterium po stronie Ewangelii (strona północna) było wejście do zakrystii, zaś po stronie Epistoły (strona południowa) znajdowała się ambona „drewniana, stolarską i snycerską robotą robiona, różnemi kolorami adornowana i wyłaczana”¹¹⁹. Po przejęciu przez bonifratrów kościoła pw. św. Jakuba zakonnicy ustawili w prezbiterium, po obydwu stronach ołtarza, stalle wykorzystywane „dla odprawiania chóru”.

Zasadniczo w każdym kościele parafialnym znajdowały się trzy ołtarze – jeden duży i dwa boczne. Tak też było z pewnością w omawianej świątyni.

Głównym elementem prezbiterium był zawsze ołtarz. Do murowanej mensy przed wielkim ołtarzem kościoła

¹¹⁷ DAŻO, f. 90, op. 1, spr. 447, s. 3.

¹¹⁸ Tamże, spr. 213-b, k. 390.

¹¹⁹ Tamże, k. 389v.

pw. św. Jakuba prowadziły trzy schody. Na niej mieściło się połączone cyborium „snycerską robotą robione”, miejsce zaś do wystawiania Najświętszego Sakramentu było „przystojnie stolarską robotą przybrane, malowane w liście laurowe”. Sam wielki ołtarz „drewniany, stolarską i snycerską robotą robiony, malowany na kształt marmuru” podzielony był na trzy poziomy. Najwyżej umieszczony był obraz św. Jakuba Apostoła, patrona świątyni. Pośrodku, gdzie było „miejsce wypukłe, czerwonym suknem wybite”, zawieszony był drewniany krucyfiks „łaskami słynący”¹²⁰. Po jego bokach znajdowały się srebrne wota. Na najniższym poziomie wielkiego ołtarza znajdował się niewielki obraz Najświętszej Maryi Panny trzymającej Pana Jezusa, „na którym sukienka srebrna i okrąg, czyli promień około głowy z gwiazdami srebrnymi”¹²¹.

W obydwu narożnikach nawy od strony wschodniej („w rogach kościoła większego”) znajdowały się drewniane ołtarze, wykonane „stolarską robotą i snycerską”. Ten w północno-wschodnim narożniku posiadał statuę Najświętszej Maryi Panny piastującej Dzieciątka Jezus, które trzymało „strzały srebrne”. Obydwie postacie miały na głowach srebrne korony. Naprzeciwko tego ołtarza, w południowo-wschodnim narożniku nawy, znajdował się ołtarz dedykowany św. Józefowi. Umieszczony w nim był obraz Świętego trzymającego Dzieciątka Jezus na jednej ręce, zaś w drugiej srebrną lilię. Na głowach obydwu postaci umieszczone były srebrne korony, a św. Józef miał także srebrne sandały¹²². Nawa kościelna od strony zachodniej zamknięta była arkadą, na której wspierał się chór ze „zdezelowanym” sześciogłosowym pozytywem¹²³.

¹²⁰ Tamże, spr. 447, s. 2.

¹²¹ Tamże, spr. 213-b, k. 389v.

¹²² Tamże, k. 390.

¹²³ Tamże, spr. 447, s. 3.

Przy południowej ścianie nawy, między wejściem do babińca a arkadą pod chórem był umiejscowiony ołtarz św. Rafała¹²⁴. Analiza wystroju wnętrza świątyni pw. św. Jakuba wskazuje na to, iż wspomniany ołtarz był elementem dodanym, z założenia niewkomponowanym w przestrzeń wewnętrzną świątyni. Być może został on przeniesiony z kaplicy Świętego Ducha, która już nie istniała w połowie XVIII w., a św. Rafał jako patron chorych i podróżujących doznawał tam szczególnej czci.

Wszystkie mensy ołtarzowe (6) były murowane, w nich umieszczono portatyle. Kościół posiadał sześć okien „oświecających kościół, strukturą dawną robionych, sześć większych, dwie [sic!] mniejszych”¹²⁵. Tyle okien naliczył zakonnik, który opisywał kościół w 1799 r. W wizytacji z 1820 r. napisano, że okien „oświecających kościół” było „większych 4, mniejszych 2”¹²⁶. Podobnie napisano w 1818 r.¹²⁷. W związku z tymi rozbieżnościami pozostaje się tylko domyślać, gdzie i w jaki sposób okna były rozmieszczone. Prawdopodobnie w 1799 r. doliczono do ogólnej liczby okien także te dwa, które znajdowały się w zakrystii, gdyż o nich nie ma tam wzmianki. Natomiast w wizytacji z lat 1818 i 1820 jest informacja o dwóch oknach w zakrystii. Być może odjęto je od ogólnej liczby okien i stąd powstała wspomniana różnica w ich liczbie. Można domniemywać, iż w cztery okna zaopatrzona była nawa, a w dwa prezbiterium. Kaplica chrzcielna mogła nie mieć okien.

Od strony północnej kościoła do prezbiterium przylegała zakrystia, do której prowadziły drzwi z prezbiterium „stolarskiej roboty, na zawiasach i hakach żelaznych

¹²⁴ Tamże; spr. 213-b, k. 390.

¹²⁵ Tamże, spr. 213-b, k. 390.

¹²⁶ Tamże, spr. 447, s. 3.

¹²⁷ Wołyński [J. M. Giżycki], *Zniesione kościoły i klasztory*, s. 47.

i zamkiem opatrzone¹²⁸. Dwa okna zaopatrzone były kratami żelaznymi. W 1820 r. znajdowała się w niej jeszcze „mensa o 6ª szufladach na ornaty, tudzież szafka na wierzchu do chowania kielichów, biało niegdyś malowana¹²⁹”.

Pod całym kościołem, a także pod zakrystią znajdował się grobowiec do chowania zmarłych. Jedno wejście do grobowca było pośrodku kościoła, „do którego są drzwi jedne, okute”, drugie zaś w zakrystii. W 1820 r. posadzka w zakrystii była już tak zniszczona, że w jednym miejscu zapadła się, a dziurę do grobu musiano załatać tarciami¹³⁰.

OTOCZENIE ŚWIĄTYNI PW. ŚW. JAKUBA

Plac, na którym był zbudowany kościół pw. św. Jakuba, przylegał od wschodu do dzisiejszej ul. Karaimskiej, po północnej jego stronie biegła ul. Tylna zaczynająca się w Rynku, a kończąca na przewozie na rzece Głuszczy. Według pomiaru wykonanego w 1799 r. szerokość placu kościelnego („od parkanu do parkanu tegoż placu podwórza i cmentarza”) miała wynosić 100 łokci (59,5 m), natomiast długość („od bramy wjazdowej do furty wodnej ku Styrowi na zachód”) – 112 łokci (66,64 m)¹³¹, co równa się 11 200 łokciom kwadratowym. Tymczasem, wykonując pomiary placu kościelnego w latach 1818–1820, zakonnicy doliczyli się „tylko” 9176½ łokci kwadratowych¹³². Tę rozbieżność w pomiarach należałoby chyba przypisać

¹²⁸ DAŻO, f. 90, op. 1, spr. 447, s. 4.

¹²⁹ Tamże.

¹³⁰ Tamże.

¹³¹ Tamże, spr. 213-b, k. 389v.

¹³² „Plac przed kościołem i naokoło niego i przed klasztorem składający dziedziniec obejmuje łokci kwadratowych 9176½” – tamże, spr. 447, s. 5.

ich niedokładności, gdyż obecnie już nie można tego zweryfikować.

Należy przypuszczać, iż w czasach świetności parafii pw. św. Jakuba także mur okalający plac kościelny „prostymi liniami” znajdował się w dobrym stanie. W 1820 r. pozostało po czasach świetności już tylko wspomnienie – „strona północna dziedzińca, tudzież strona wschodnia od miasta i części południowej strony za klasztorem jest opasana murem, reszta zaś placu całego ogrodzona jest płotem z chrustu”¹³³.

Naprzeciw głównych drzwi wejściowych do kościoła pw. św. Jakuba, w murze stanowiącym granicę placu kościelnego od strony zachodniej, znajdowała się furtka, przez którą można było wyjść na niewielką uliczkę biegnącą do ul. Tylnej. Z tej furtki korzystali prawdopodobnie mieszkańcy domów wybudowanych na gruntach plebańskich po prawej stronie Styru.

W południowo-wschodnim narożniku placu kościelnego („w rogu południowym dziedzińca”) zbudowany był „dom murowany do najęcia, mający drzwi, okna, piec podług potrzeby”¹³⁴, „zamykający cmentarz cały”¹³⁵. Był on wmurowany w ogrodzenie, frontowa ściana przylegała do dzisiejszej ul. Karaimskiej. Jak się wydaje, to on właśnie przetrwał do dzisiaj. Dom przy ul. Karaimskiej 6, powszechnie uważany za dawny szpital bonifratrów, to właśnie wspomniany „dom murowany do najęcia”.

Po północnej stronie wspomnianego budynku, w murze ograniczającym plac kościelny od strony wschodniej, znajdowała się brama wjazdowa na dziedziniec, która sąsiadowała z dzwonnica. Główne wejście na teren cmentarza kościelnego znajdowało się od strony

¹³³ Tamże.

¹³⁴ Tamże.

¹³⁵ Tamże, spr. 213-b, k. 389v.

miasta, czyli od strony wschodniej. Wchodziło się tam przez dzwonnice, która także stanowiła fragment ogrodzenia placu kościelnego. Zbudowana była z czterech filarów spiętych arkadami. Były na niej zawieszane trzy dzwony „pomiernej wielkości”. Furta wejściowa na dziedziniec znajdowała się pomiędzy dwoma wewnętrznymi filarami¹³⁶. Dzwonnica przy kościele pw. św. Jakuba przypominała więc wyglądem dzwonnice, która istnieje do dzisiaj przy kościele katedralnym w Łucku.

Na północ od dzwonnicy, „zupełnie w cmentarz wpuszczony”¹³⁷ znajdował się budynek, który bonifratrzy przeznaczili na infirmerię. Budynek ten zakonnicy odziedziczyli po parafii pw. św. Jakuba, a nie sami wybudowali. Jakie było jego przeznaczenie do 1782 r., trudno dociec. Być może przeznaczony był niegdyś na szpital (przytułek) dla ubogich obojga płci, gdyż były tam dwie izby, które bonifratrzy połączyli, wyburzając dzielącą je ścianę. Był to dom murowany, mający około 12 metrów długości (20 łokci) i ponad 8 metrów szerokości (14 łokci), usytuowany po prawej stronie od wejścia na dziedziniec kościelny od strony miasta. Zbudowany był wzdłuż muru po północnej stronie dziedzińca kościelnego. Po prawej stronie sieni znajdowała się obszerna sala mieszcząca pacjentów. Bonifratrzy po przeniesieniu się do nowej siedziby w 1782 r., we wspomnianym pomieszczeniu wówczas tworzącym dwie izby wyburzyli ścianę, by zyskać jedną większą, mogącą pomieścić osiem łóżek „wygodnie ustanowionych dla ośmiu słabych przeznaczonych”. Pomieszczenie to o pięciu oknach ogrzewane było piecem kaflowym. Opis wizytacyjny zawiera także informację o obrazie i szafie „na infirmaryjski kredens” znajdujących się w izbie dla chorych. Po lewej stronie

¹³⁶ Tamże; spr. 447, s. 5.

¹³⁷ Tamże, spr. 213-b, k. 389v.

sieni były dwa pomieszczenia: jedno służyło za pralnię, w drugim („alkierzu”) przechowywano rzeczy będące własnością pacjentów¹³⁸.

W 1799 r. na placu kościelnym przy budynku szpitalnym istniała jeszcze kostnica („murowana, duża, stara stoi kostnica”¹³⁹). W wizytacji z 1820 r. już o niej nie wspomniano. Pochodziła ona jeszcze z czasów, kiedy plac kościelny był własnością parafii pw. św. Jakuba.

Przy murze stanowiącym granicę placu kościelnego od strony południowej, „naprzeciw infirmaryi, z lewej strony dzwonnicy w linii pobocznej, czyli raczej podłużnej cmentarza, cały murowany z lochami i sklepieniami linią podłużną ciągnący się”¹⁴⁰, mieścił się budynek, który bonifratrzy przeznaczili w 1782 r. na klasztor. Nie został on przez nich wybudowany, jak twierdzą niektórzy¹⁴¹, lecz jedynie zaadaptowany. Było to – jak można mniemać – dawne mieszkanie plebana parafii pw. św. Jakuba i jego pomocników. Prawdopodobnie bonifratrzy niewiele w nim zmienili. Warto więc przytoczyć, jak go przystosowali zakonnicy do swoich potrzeb. Był to podłużny budynek:

mający dwa wchody i dwie sieni, jakoby dwa domy złączone składający, do których sieni oddalonych znacznie od siebie dwa wchody ze schodami i galeryjami, ale już znacznie

¹³⁸ Tamże, k. 390v.

¹³⁹ Tamże, k. 389v. „Z powodu ciasnoty miejsca wydobywano często kości z dawnych grobów, gromadzono je w specjalnym budynku zwanym kostnicą – «ossarium», aby później złożyć je we wspólnym dole” – W. Wójcik, *Prawo cmentarne w Polsce*, s. 205.

¹⁴⁰ DAŻO, f. 90, op. 1, spr. 213-b, k. 390.

¹⁴¹ Np. G. Rąkowski, *Wołyń*, s. 237: „Po pożarze w 1793 r. bonifratrzy przenieśli się w pobliże kościoła pw. św. Jakuba, gdzie wzniesli nowe zabudowania klasztorne”.

porujnowanemi. Z pierwszej sieni wprost drzwi do kuchni, za którą piekarnia i spiżarnia mieści się. Po prawej stronie izba przełożonego zakonnego, za którą druga izba służąca na schowanie. Z pierwszej izby idąc na lewą stronę izba dla drugiego zakonnika. Obydwie pojedyncze z piecami i innymi potrzebnymi wygodami. W drugim zaś domu tego przedziale idąc z podwórza, z galerii drugiej sieni, z której izba z alkierzem, w której mieści się dwóch zakonników, także z piecem, kominem i innymi wszelkimi wygodami. Długości i szerokości, najwięcej mianowicie sam refektarz, po łokci 10 mające, gontami pobite¹⁴².

Wszystkie budynki gospodarcze przylegały do muru po północnej stronie dziedzińca. Nie ma potrzeby ich tutaj wymieniać, gdyż nie wiadomo, czy pochodziły one z okresu istnienia parafii pw. św. Jakuba.

KAPLICA ŚWIĘTEGO KRZYŻA

O tejże kaplicy, podobnie jak i o kościele pw. św. Jakuba niektórzy wyrokowali przez wiele lat, że była to cerkiew prawosławna.

Wspomniał o niej już Jan Długosz, opisując oblężenie Łucka w 1431 r. przez wojska koronne. Kronikarz napisał, że król Władysław Jagiełło, po przeprowadzeniu się z wojskiem przez Styr, kazał postawić swoje namioty nieopodal drewnianego kościółka Świętego Krzyża (*sed et*

¹⁴² DAŻO, f. 90, op. 1, spr. 213-b, k. 390. „Klasztor ten cały gontami jest pobity, drzwi, okna z kratami i piece wszędzie podług potrzeby mające” – tamże, spr. 447, s. 4. W wizytacji z 1820 r. podano, iż klasztor znajdował się po północnej stronie kościoła, co nie było prawdą.

*Wladislaus rex tentoria sua in alteram partem ripe fluminis Stir in vallem prope ecclesiam Sanctae Crucis ligneam, ex opposito castris situatam, traiecit*¹⁴³). Pobożny król podczas oblężenia Łucka pewnie przez cały czas brał udział w nabożeństwach odprawianych we wspomnianej kaplicy. Relacja Długosza potwierdza usytuowanie kościołka po południowej stronie fosy broniącej dostępu do miasta (król rozłożył się z wojskiem w dolinie). Nie mogła to być bezpośrednia bliskość obwarowania miasta, by obozowiska króla nie mogły osiągnąć pociski lecące z murów zamku, a po drugie, by to obozowisko nie było przeszkodą w atakowaniu zamku.

Od Długosza dowiadujemy się także, że tenże kościół, podobnie zresztą, jak i inne łacińskie kościoły drewniane w Łucku i okolicach, zostały spalone po wycofaniu się wojska koronnego (*adeo insuper Rutheni post discessum regis in catholicorum sevievant ecclesias, postquam in personas seuire non poterunt, ut et ecclesiam Sancte Crucis e regione castris positam et omnes fere ecclesias catholicas in Lucensi terra repertas in cinerem et favillam redigerent*¹⁴⁴). Mamy więc potwierdzenie sławnego dziejopisarza, że w 1431 r. na przedmieściu Łucka była już świątynia łacińska. Przekaz Długosza uwiarygodnia więc tezę, iż kościół pw. św. Jakuba został ufundowany przez księcia Witolda, prawdopodobnie razem z kaplicą w obrębie dolnego zamku (późniejszą katedrą) i kościołem Świętego Krzyża.

Z dokumentu fundacyjnego dowiadujemy się, że wspomniany kościółek przynależał do kościoła pw. św. Jakuba jako kaplica (*in suburbio quoque extra ultimam portam [...] atque etiam circumquaque Sanctae Crucis ecclesiolam, quae pro capella addita est Ecclesiae Sancti Jacobi*). Służyła ona mieszkańcom przedmieścia i pewnie

¹⁴³ J. Długosz, *Annales seu cronicae*, s. 31.

¹⁴⁴ Tamże, s. 39.

okolicznych wsi. Usytuowanie jej na krańcu przedmieścia – poza „ostatnią bramą” podyktowane było troską o tych mieszkańców, którzy mieli utrudniony dostęp do świątyni parafialnej (kościółka pw. św. Jakuba) nie tylko ze względu na odległość, ale także z uwagi na konieczność przejścia przez dwie bramy, co łączyło się prawdopodobnie z koniecznością uiszczenia pewnych opłat.

Nie ma zbyt wielu przekazów zachowanych w dokumentach o tejże świątyni. Po spaleniu jej przez Rusinów w 1431 r. została z pewnością odbudowana. Być może taka konieczność zaistniała jeszcze niejedyn raz. Kaplica ta wspomniana została w dekrete Trybunału Koronnego w Lublinie (1655) skazującego na banicję przedstawicieli władz miasta Łucka, z oskarżenia Aleksandra Mogilnickiego, plebana kościoła pw. św. Jakuba w Łucku „o uciążenie poddanych w mieście Łucku, na gruncie kościelnym świętego Jakuba i Świętego Krzyża mieszkających”. Już wówczas korzystali z niej bernardyni.

W 1643 r. Agnieszka Staniszevska odkupiła od kapituły katedralnej w Łucku place znajdujące się w bezpośredniej bliskości kaplicy Świętego Krzyża. Zakupione grunty przeznaczyła Staniszevska dla bernardynów, których zamierzała sprowadzić do Łucka. Ówczesny biskup łucki Andrzej Gembicki zgodził się na to, by zakonnicy korzystali z kaplicy Świętego Krzyża do czasu wybudowania własnej świątyni¹⁴⁵. Można przypuszczać, iż przetrwała ona do połowy XVIII w., kiedy to bernardyni wzniesli budynki murowane¹⁴⁶.

¹⁴⁵ ADS, D 26, k. 44v. „Na gruncie tym stał stary drewniany kościółek Podwyższenia św. Krzyża [...]. Ojcowie od razu zabrali się do budowy przy wymienionym kościółku drewnianego klasztoru, zwłaszcza że Radziwiłł [Albrycht Stanisław – M. D.] przyszedł z materialną pomocą” – H. E. Wyczawski, *Łuck*, s. 211–212.

¹⁴⁶ M. Orłowicz, *Ilustrowany przewodnik po Wołyniu*, s. 123: „Jako murowany został wzniesiony w roku 1754 kosztem ks. Karola

KAPLICA ŚWIĘTEGO DUCHA

Kolejnym kościołem należącym do parafii pw. św. Jakuba była kaplica pw. Świętego Ducha. Pierwsze wzmianki o niej pochodzą z x v i i w. Występują one głównie w relacjach składanych w Rzymie przez biskupów łuckich i brzeskich. Kościół Świętego Ducha był kaplicą szpitalną, wzniesioną najprawdopodobniej równocześnie ze szpitalem należącym do parafii pw. św. Jakuba lub wkrótce po tym fakcie. Istniał przy szpitalu parafialnym, a więc na placu pomiędzy cmentarzem kościoła pw. św. Jakuba a zabudowaniami bractwa prawosławnego. Najprawdopodobniej była to kaplica drewniana.

W połowie x v i i i w. już nie istniała. Ówczesny pleban kościoła pw. św. Jakuba – ks. Mikołaj Głowacki posiadał jedynie dokument świadczący o tym, że przy szpitalu taki kościół istniał („szpital do kościoła pw. św. Jakuba należący, *allegatum*, że na tym miejscu był kościół Świętego Ducha”¹⁴⁷).

DUSZPASTERZE I DUSZPASTERSTWO

Jak już wspomniano, od x v w. istniał w Łucku tylko jeden kościół mający status świątyni parafialnej. Był nim kościół pw. św. Jakuba Apostoła, a nie kościół katedralny¹⁴⁸. Tak więc duszpasterstwem parafialnym (*curam animarum*) zajmowali się duchowni pracujący przy kościele pw.

Radziwiłła, wojewody wileńskiego i Stanisława Pruszyńskiego, kasztelana żytomierskiego”.

¹⁴⁷ ADE, *Zamiana*, s. 121.

¹⁴⁸ „Katedry w tym okresie najczęściej nie miały praw parafialnych” – W. Müller, *Diecezje w okresie potrydenckim*, [w:] *Kościół w Polsce*, t. 2: *Wiek XVI–XVIII*, red. J. Kłoczowski, Kraków 1969, s. 154.

św. Jakuba. Natomiast kolegia niższego kleru katedralnego miały w swojej pieczy liczne kaplice, altarie i obarczone były przypisanymi im obowiązkami liturgicznymi w katedrze. Wikariusze katedralni z pewnością świadczyli niejednokrotnie posługi duszpasterskie, ale czynili to poza swoimi zwykłymi obowiązkami, gdyż z duszpasterstwem parafialnym praktycznie nie byli związani.

Aż do XVIII w. zaangażowanie niższego kleru katedralnego w duszpasterstwo musiało być niezbyt zauważalne, skoro w XVII w. nie było jednomyślności co do tego, czy przy kościele katedralnym duszpasterstwo jest, czy też nie. Jedni twierdzili, że duszpasterstwo w katedrze istniało. Do tych należał Jan Benderman¹⁴⁹, w 1637 r. świadek w procesie informacyjnym kandydata na biskupstwo łuckie Andrzeja Gembickiego. Twierdził on, że duszpasterstwem w katedrze zajmowali się tamtejsi wikariusze. Wiedział o tym, gdyż zostali tam ochrzczeni także członkowie jego rodziny¹⁵⁰. Przekonany o tym był także inny świadek we wspomnianym procesie, Mikołaj Krosnowski, kanonik wrocławski: *in dicta ecclesia est fons baptismalis et cura animarum, quae exercetur per vicarios perpetuos ab episcopo approbatos*¹⁵¹. Natomiast Aleksander Witwicki, scholastyk w kapitule katedralnej łuckiej i świadek w 1692 r. w procesie informacyjnym kandydata na biskupstwo łuckie Franciszka Prażmowskiego, stwierdził, iż *cura animarum exercetur in cathedrali pro personis capitularibus et illis intervientibus*¹⁵². W relacji bpa Mikołaja Prażmowskiego przesłanej do

¹⁴⁹ Jan Benderman, syn Aleksandra, mieszczanin łucki był najprawdopodobniej notariuszem w łuckim konsystorzur generalnym – A S V, Processus Consistorialis, vol. 36, k. 174.

¹⁵⁰ Tamże, k. 174v.

¹⁵¹ Tamże, k. 173.

¹⁵² Tamże, vol. 90, k. 321v.

Rzymu w 1666 r. można przeczytać: *fons baptismalis in parochiali Sancti Iacobi, quae est murata, collocatus, ubi etiam totius cura animarum exercetur urbis*¹⁵³. Informacja o mieście (*urbs*) jako terytorium, które było objęte opieką duszpasterzy od św. Jakuba, mogła być tylko skrótem myślowym odnoszącym się do wszystkich części parafii łuckiej, z wyjątkiem jednak zamków górnego i dolnego, a więc: miasta (obszar poza murami zamków ograniczony wodami Styru i Głuszca), przedmieść i okolicznych wiosek. Jednak niektórzy duchowni byli przekonani, iż duszpasterstwo w Łucku i okolicach należało tylko do parafii pw. św. Jakuba. Jeden ze świadków (Ignacy Pełkowski, kanonik katedralny łucki, lat 52) w procesie informacyjnym kandydata na biskupstwo łuckie Bogusława Leszczyńskiego, w 1687 r. wyznał wprost: *non est cura animarum in cathedrali*¹⁵⁴. Zaś świadek w procesie informacyjnym Franciszka Prażmowskiego, na jedno z pytań o stan diecezji łuckiej w 1692 r., odpowiedział: *in civitate est una tantum ecclesia parochialis S. Jacobi, quae habet fontem baptismalem*¹⁵⁵.

Mimo zaprezentowanych powyżej rozbieżnych opinii w kwestii istnienia duszpasterstwa w katedrze, wydaje się, iż podział wpływów duszpasterskich w parafii łuckiej istniał już na pewno w XVII w. Wikariusze katedralni obsługiwali łacinników mieszkających w granicach górnego i dolnego zamku, natomiast za duszpasterstwo w mieście, poza wspomnianym terenem obydwu zamków oraz w kilkudziesięciu okolicznych miejscowościach, odpowiadali plebani parafii pw. św. Jakuba. W XVIII w. potwierdzali to świadkowie w procesach informacyjnych

¹⁵³ *Relationes status*, s. 67. W relacji nie ma wzmianki o istnieniu chrzcielnicy w kościele katedralnym.

¹⁵⁴ ASV, Processus Consistorialis, vol. 85, k. 314v.

¹⁵⁵ Tamże, vol. 90, k. 321.

kandydatów na biskupstwo łuckie. W 1701 r. bp Paweł Konstantyn Dubrawski¹⁵⁶ wyznał: *exercetur in dicta ecclesia cathedrali cura animarum pro habitantibus in arce dumtaxat, nam pro aliis, qui habitant in circulo civitatis, est particularis ecclesia parochialis sub titulo Sancti Jacobi. Exstat etiam fons baptismalis pro illis, qui sunt in arce, in dicta parochiali exstat pariter pro aliis civitatibus seu civibus*¹⁵⁷. O podziale rejonów duszpasterskich wspomniął także w 1731 r. Władysław Sutkowski, pierwszy archidiacon brzeski w łuckiej kapitule katedralnej i jeden ze świadków w procesie informacyjnym kandydata na biskupstwo łuckie Jana Aleksandra Lipskiego: *intra limites arcis, in qua sita est ecclesia cathedralis, exercetur cura animarum per [...] vicarios, extra vero limites arcis et in villis adiacentibus exercetur cura animarum per commendarium iuratum ecclesiae parochialis Sancti Jacobi Apostoli*¹⁵⁸. Potwierdził to kilkadziesiąt lat później, w 1788 r., w swojej relacji do Rzymu, biskup łucki i brzeski Feliks Paweł Turski: *quae hactenus in cathedralem parochiam, in ambitu arcis Luceoriensis inferioris et superioris clausam, per vicarios administratam, ac secundum sub titulo Sancti Jacobi, nedum civitatem Luceoriensem, ast villas numerosas iure parochiae subiectas habentem, divisa fuerat*¹⁵⁹.

Jako wyjaśnienie powyższych rozważań mogą posłużyć ustalenia Walentego Wójcika dotyczące pozycji kościoła parafialnego, znajdującego się w mieście biskupim, względem kościoła katedralnego:

¹⁵⁶ Bp Paweł Konstantyn Dubrawski był dziekanem łuckiej kapituły katedralnej, *sede vacante* wikariuszem kapitulnym diecezji łuckiej i świadkiem w procesie informacyjnym kandydata na biskupstwo łuckie Aleksandra Wyhowskiego.

¹⁵⁷ A S V, Processus Consistorialis, vol. 96, k. 388–388v.

¹⁵⁸ Tamże, vol. 118, k. 282v.

¹⁵⁹ *Relationes status*, s. 234–235.

w stolicach biskupich oraz w miejscowościach, w których były kościoły kolegiackie, świątynie parafialne obowiązały do uznawania ich precedencji w pełnieniu funkcji świętych. Szczegóły tej precedencji układały się drogą zwyczajów i zarządzeń biskupich. W katedrze będącej «matką i głową» kościołów diecezji wszyscy wierni mogli przyjmować sakramenty św., byle tylko nie czynili tego z pogardy czy ze szkodą dla swych kościołów parafialnych. W niedziele duchowni miasta biskupiego i przedmieść obowiązani byli brać udział w procesji katedralnej; inne kościoły parafialne nie urządzały już wtedy procesji. Niektóre nabożeństwa zastrzeżone były kościołowi godniejszemu. W większe uroczystości należało odesłać tam parafian na sumę. Dzwonić w niedziele i święta można było dopiero po odezwaniu się wielkiego dzwonu wzywającego wiernych na sumę do kolegiaty itp. Katedra i kolegiaty posiadały prerogatywy kościołów macierzystych w stosunku do innych świątyń¹⁶⁰.

Wynika z tego, iż także w łuckim kościele katedralnym mogły być udzielane wiernym sakramenty i sakramentalia, o czym świadczą księgi metrykalne spisywane przez kolegia niższego kleru. Do wybuchu drugiej wojny światowej przechowywane były w archiwum łuckiej kurii diecezjalnej księgi metrykalne, w których odnotowywano zapisy metrykalne dokumentujące czynności dokonane w obydwu kościołach łuckich. Najstarsze (1698)

¹⁶⁰ W. Wójcik, „Prawa parafialne” według polskiego ustawodawstwa partykularnego do 1564 r., „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 1956, t. 3, z. 2, s. 165–166.

pochodziły z kancelarii kościoła pw. św. Jakuba. Te, które zostały spisane przez wikariuszy katedralnych, zaczynają się dopiero w drugiej połowie 1724 r.¹⁶¹. Nie świadczy to jednak o tym, że dopiero wówczas wikariusze katedralni włączyli się w prace duszpasterskie, lecz jest potwierdzeniem tego, że w pożarze katedry w czerwcu 1724 r. spaliły się nie tylko akta kapitulne, ale i księgi metrykalne¹⁶². W związku z powyższymi rozważaniami należałoby przytoczyć bardzo wymowną uwagę bpa Stefana Rupniewskiego, zamieszczoną w relacji do Rzymu z 1727 r., o otoczeniu przez niego szczególną opieką chrzcielnicy w kościele katedralnym (*fontem tandem baptismalem pro honore primae ac principalis ecclesiae confici curo*)¹⁶³.

Z przywileju wystawionego w 1545 r. przez Zygmunta Augusta wiemy, że ówczesny pleban Stanisław Bieruński miał poprzedników, a więc wcześniej parafia była obsadzana. Można przypuszczać, iż po ustanowieniu kapituły katedralnej w Łucku (1428) każdorazowy pleban kościoła pw. św. Jakuba należał do grona kanoników. Ludwik Królik wspomniał, iż „kiedy biskup Jerzy Chwalczewski obejmował biskupstwo łuckie (1536–1549) zastał trzech kanoników katedralnych. Byli to następujący kanonicy: ks. Stanisław Szczekocki, pleban w Łucku, ks. Franciszek ze Lwowa, pleban Suraża i ks. Jakub z Turobina”¹⁶⁴. Z całą pewnością wspomniany Stanisław Szczekocki był plebanem kościoła pw. św. Jakuba, gdyż tylko rządca tej parafii określany był zawsze w dokumentach jako „pleban łucki”.

¹⁶¹ S. Tylus, *Inwentarz najstarszych ksiąg metrykalnych diecezji łuckiej 1596–1826 (1839) przechowywanych w Łucku do 11 wojny światowej*, ABMK 1999, t. 72, s. 136–138.

¹⁶² ADŁ, *Zamiana*, s. 12: „1724, dnia 23 Junii, w Grodzie Łuckim, JW. X. Rupniewskiego o popaleniu się dokumentów i ksiąg archiwum” (manifest).

¹⁶³ *Relationes status*, s. 120.

¹⁶⁴ L. Królik, *Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej*, s. 198.

Początkowo prawo patronatu w odniesieniu do kościoła pw. św. Jakuba należało do wielkiego księcia litewskiego i to on prezentował kandydatów na stanowisko plebana. Zygmunt August, król polski i zarazem wielki książę litewski zrezygnował z tego prawa na rzecz biskupa łuckiego. Stało się to w związku z erygowaniem w 1544 r. kustodii w kapitule katedralnej łuckiej. W 1542 r. plebanem kościoła pw. św. Jakuba był kanonik łucki Stanisław Bieroński¹⁶⁵. Beneficjum to objął zapewne po śmierci Stanisława Szczekockiego. Bieroński był więc ostatnim kandydatem prezentowanym na to stanowisko przez władcę Wielkiego Księstwa Litewskiego.

W 1544 r. bp Jerzy Chwalczewski erygował w kapitule łuckiej prałaturę kustosza, uposażając ją beneficjum kościoła pw. św. Jakuba i jednocześnie obdarzając ówczesnego plebana godnością kustosza katedralnego. Do 1610 r. każdorazowy kustosz kapituły katedralnej w Łucku posiadał beneficjum kościoła pw. św. Jakuba. W 1610 r. zostało ono uszczuplone przez odjęcie wsi Łyszczce na rzecz tworzonego wtedy kolegium jezuickiego. Ówczesny rządcą diecezji łuckiej, bp Paweł Wołucki oddzielił wówczas stanowisko plebana kościoła pw. św. Jakuba od godności prałata-kustosza, przeznaczając na uposażenie tego ostatniego 300 złotych polskich z folwarku Sadów, należącego do kolegium wikariuszy katedralnych. Sytuację prawną plebana kościoła pw. św. Jakuba uregulowano najprawdopodobniej dopiero po zatwierdzeniu przez Stolicę Apostolską w 1618 r. wszelkich donacji dla jezuitów.

Jak się wydaje, po wyłączeniu wsi Łyszczce z beneficjum parafii pw. św. Jakuba na wiele lat nastąpił pewien impas w zarządzie wspomnianą parafią. Nie było tam rządcy z uprawnieniami plebana. Na stanowisku komendarza tej parafii występuje wówczas (po raz pierwszy

¹⁶⁵ ADS, D 2, k. 180v.

w dokumencie z 1615 r.) Marcin Izdebski, który był również wicedziekanem (poddziekanim) w katedrze łuckiej i zwierzchnikiem tamtejszego kolegium wikariuszy. Według wspomnianego już Jana Bendermana, duszpasterstwem w parafii pw. św. Jakuba zajmował się jeden z kanoników katedralnych (*parochus perpetuus*)¹⁶⁶. Wspomniany świadek miał prawdopodobnie na myśli ówczesnego wicedziekana katedralnego. Taki stan prawny przetrwał najprawdopodobniej do śmierci wspomnianego komendarza, gdyż występuje on jeszcze w dokumentach z lat 1621 i 1634¹⁶⁷. Następcą Izdebskiego tytułował się już plebanem (proboszczem), a więc najprawdopodobniej stan prawny związany z obsadą rządcy kościoła pw. św. Jakuba został już uregulowany. Kolejni plebani tego kościoła należeli zawsze do grona kanoników katedralnych.

Po utworzeniu archid diakonii brzeskiej w 1721 r. i podziale beneficjum, którego część (połowę wsi Niemieckie) otrzymał archidiacon łucki, kościół pw. św. Jakuba został inkorporowany do archid diakonii łuckiej i odtąd archidiacon łucki był jego kolatorem, a duszpasterstwo w parafii zostało powierzone wikariuszowi wieczystemu (*in civitate praedicta est ecclesia parochialis sub titulo Sancti Iacobi Apostoli incorporata archidiaconatui cathedralis, cuius animarum cura per vicarium perpetuum administratur*¹⁶⁸). Praktycznie więc rządcą parafii pw. św. Jakuba został pod względem prawnym zrównany z wikariuszami katedralnymi. Można to odczytać jako pierwszy

¹⁶⁶ A S V, Processuss Consistorialis, vol. 36, k. 174v.

¹⁶⁷ П. О. Троневи́ч, М. В. Хі́лько, Б. Т. Сайчук, *Втрачені християнські храми Луцька*, s. 54.

¹⁶⁸ *Relationes status*, s. 184. Jest to informacja zapisana w relacji skierowanej do Rzymu w 1773 r. przez bpa Feliksa Pawła Turskiego.

krok do zniesienia parafii. Taka sytuacja utrzymała się do jej likwidacji w 1782 r.

Wprawdzie duszpasterstwem parafii pw. św. Jakuba kierował każdorazowy pleban, nie wydaje się jednak, aby on sam bezpośrednio w te prace zbytnio się angażował, gdyż niejeden z rządców tej parafii miał więcej niż jedno beneficjum. Niektórzy zajmowali wysokie urzędy w diecezji (np. oficjała generalnego), z całą więc pewnością utrzymywali pomocników w osobach wikariuszy lub komendarzy, chociaż w dostępnych dokumentach informacja o komendarzu (wyjąwszy Marcina Izdebskiego) pojawia się dopiero pod koniec XVII w. W relacji bpa Mikołaja Prażmowskiego, złożonej w kurii rzymskiej w 1666 r., odnośnie do parafii pw. św. Jakuba zapisano: *primam [parafią – M. D.] regit canonicus per vicarium, ipse ibidem ad cathedralem residens*¹⁶⁹.

W ówczesnej dobie parafia była ośrodkiem spełniającym ważne funkcje społeczne, które uzupełniały realizację podstawowych zadań duszpasterskich. Niewiele można powiedzieć o formach duszpasterstwa parafialnego prowadzonego przez kler pozostający przy kościele pw. św. Jakuba w okresie od XV w. do lat 80. XVIII w. W dostępnych źródłach znajdują się jedynie nieliczne adnotacje. Wiedzę o nim można nieco poszerzyć na podstawie informacji pośrednich.

Oczywistym jest, iż – jak w każdej świątyni parafialnej – oprócz celebracji liturgicznych udzielano tam podstawowych posług duszpasterskich, o czym świadczą wzmianki o księgach metrykalnych. Wiemy już o chrztach udzielanych w parafii pw. św. Jakuba. Chrztost mógł być tam udzielany także dorosłym, chociaż nie znaleziono – jak dotychczas – najmniejszej bodaj wzmianki o tym. Zarówno w relacjach przesyłanych do Rzymu, jak

¹⁶⁹ Tamże, s. 69.

i w zeznaniach świadków w procesach informacyjnych o kandydatach na biskupstwo łuckie, przy wzmiankach o kościele pw. św. Jakuba, zawsze dodawano informację, iż znajduje się tam chrzcielnica (*fons baptismalis*). Chrzcielnica, obok ołtarza i ambony, należała do niezbędnego wyposażenia każdego kościoła parafialnego.

O zawieranych tam związkach małżeńskich świadczą zapisy w księdze zapowiedzi przedślubnych¹⁷⁰.

Parafia pw. św. Jakuba miała własny cmentarz grzebalny. Grobowiec mieścił się pod całym kościołem, także pod zakrystią. Jedno wejście do grobowca było pośrodku kościoła („do którego są drzwi jedne, okute”), drugie zaś w zakrystii. W pierwszej połowie XVII w., kiedy świątynia pw. św. Jakuba pozostawała przez wiele lat w stanie ruiny, całe duszpasterstwo skupiało się w zakrystii. Tylko pod jej posadzką chowano wówczas zmarłych¹⁷¹. Być może także do sytuacji w parafii pw. św. Jakuba odnosi się informacja, iż „synod łucki z 1641 r. bardzo ostro występuje przeciwko zbyt wysokim opłatom za pogrzeby, które odstręczały ludność od pogrzebów kościelnych i skłaniały ją do chowania zmarłych po lasach”¹⁷². W 1820 r. posadzka w zakrystii była już zniszczona. Najwyraźniej bonifratrzy już jej nie remontowali, ograniczając się do załatania deskami powstałej dziury („posadzka zaś w jednym miejscu tak zapadła, iż do grobu dziura przebita i tarcicami założona”¹⁷³). W umowie o oddaniu świątyni bonifratrom zostało zawarte zastrzeżenie o pozostawieniu cmentarza w gestii kleru katedralnego („ostrzegszysy tylko cmentarza do pogrzebów wolne dla katedry używanie”). Zmarłych

¹⁷⁰ *Księga zapowiedzi*, passim.

¹⁷¹ A S V, Processus Consistorialis, vol. 36, k. 174v.

¹⁷² S. Litak, *Struktura i funkcje parafii w Polsce*, [w:] *Kościół w Polsce*, s. 470.

¹⁷³ DA Ż O, f. 90, op. 1, spr. 447, s. 4.

chowano z pewnością także w kaplicy Świętego Krzyża na przedmieściu Łucka. W 1645 r. bernardyni korzystający z niej mieli obowiązek oddawania czwartej części *funeraliów* plebanowi parafii pw. św. Jakuba¹⁷⁴.

Z opisów wizytacyjnych, sporządzonych na przełomie XVIII i XIX w., można wnosić, iż szczególną czcią w kościele pw. św. Jakuba cieszył się krucyfiks, umieszczony w centralnej części głównego ołtarza. Uchodził on za „słynący łaskami”, o czym świadczyły wota umieszczone w dwóch kolumnach po jego bokach.

Zapisek z 10 grudnia 1763 r. ks. Józef Bętkowski¹⁷⁵ – kanonik kujawski ufundował w kościele pw. św. Jakuba beneficjum przywiązane do ołtarza św. Józefa. Ofiarował na to sumę 10 000 złotych polskich, ulokowaną na dobrach Witków, położonych w powiecie Nowogród Wołyński. Od tej sumy altarysta św. Józefa winien mieć corocznie dochód w wysokości 350 złotych. Z biegiem lat właściciele Witkowa zapomnieli o obowiązku na nich ciążącym. Tak więc w 1797 r. kapituła skonstatowała, iż ten „prowent [...] potrzebuje windykacyi”¹⁷⁶. Po przejęciu przez bonifratrów kościoła pw. św. Jakuba bp Turski zwolnił tamtejszego altarystę od konieczności odprawiania mszy przy ołtarzu św. Józefa w świątyni już wówczas zakonnej. Beneficjum nie uległo jednak supresji. Altarysta otrzymał mieszkanie przy katedrze i obowiązek

¹⁷⁴ ADS, D 26, k. 44v.

¹⁷⁵ Józef Bętkowski (Bentkowski) – kanonik kujawski, zmarł 15 marca 1769 r. w Łucku w wieku 35 lat, pochowany w kościele dominikanów – zob. ADŁ, *Księga zmarłych kapłanów łuckich*, s. 86.

¹⁷⁶ M. Dębowska, *Kapituła katedralna w Łucku*, s. 83.

wspierania wikariuszy katedralnych w pracach duszpasterskich¹⁷⁷, „jako też mszy świętej odprawiania”¹⁷⁸.

W 1655 r. zostało odnotowane istnienie w parafii pw. św. Jakuba konfraterni św. Anny¹⁷⁹. Bractwo mogło zostać erygowane wkrótce po przybyciu bernardynów do Łucka, któremu to zakonowi powierzono opiekę nad bractwami św. Anny. Klasztor bernardynów w Łucku został ufundowany w 1643 r. przez Agnieszkę Staniszewską. Bractwa św. Anny były zakładane dla obrony doktryny katolickiej przeciwko innowiercom (arianom, protestantom)¹⁸⁰. W 1645 r. w dekreście aprobującym fundację bernardynów w Łucku zapisano, iż mają oni obowiązek dbania o wykorzenie herezji¹⁸¹. Ludwik Królik twierdził, że w diecezji łuckiej i brzeskiej miały one przede wszystkim charakter dewocyjny¹⁸².

Jednym z najważniejszych zadań, które stawiano przed rządcami parafii w kwestii rozwiązywania najtrudniejszych problemów ówczesnego życia społecznego, była opieka nad ubogimi w przytułkach nazywanych szpitalami. O wadze przykładanej wówczas do tego typu działalności charytatywnej świadczy fakt stałego informowania o niej Stolicy Apostolskiej w relacjach składanych w kurii

¹⁷⁷ *Relationes status*, s. 235: *Quibus altaristam tituli Sancti Iosephi, in ecclesia Sancti Iacobi fundatum, reservata obligatione missas sibi incumbentes in ecclesia dicta religiosos Bonifratellis incorporata absolventi (ad quem etiam finem titulum ecclesiae illius Sancti Iacobi ac altare sub titulo Sancti Iosephi ibidem perpetuo conservandum praecustodivi) in adiutorium curae animarum assignavi, dictoque altaristae residentiam circa ecclesiam cathedralem determinavi.*

¹⁷⁸ M. Dębowska, *Kapituła katedralna w Łucku*, s. 83.

¹⁷⁹ A S V, *Processus Consistorialis*, vol. 52, k. 706.

¹⁸⁰ K. Kuźmak, *Anna św. 111. Bractwa*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 1, red. R. Łukaszyk, Lublin 1973, kol. 626.

¹⁸¹ A D S, D 26, k. 44v.

¹⁸² L. Królik, *Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej*, s. 340; por. S. Litak, *Struktura i funkcje parafii w Polsce*, s. 463.

rzymskiej. Dzięki tym dokumentom wiemy, iż w x v i i w. w parafii pw. św. Jakuba był szpital. Miał on własną kaplicę pw. Świętego Ducha. Trudno określić, kiedy dokładnie został ufundowany. Według relacji złożonej w kurii rzymskiej w 1655 r., w Łucku istniały dwa szpitale – jeden w parafii pw. św. Jakuba, drugi przy kościele katedralnym (*sunt duo hospitalia: unum penes cathedralem et alteram penes ecclesiam Sancti Jacobi*)¹⁸³. W relacji nie wspomniano o trzecim szpitalu – wszak funkcjonował już wówczas szpital bonifratrów. Prawdopodobnie więc wspomniane dwa „szpitale” spełniały raczej funkcje przytułków. Trzy lata później bp Jan Stefan Wydźga powtórzył informację swojego poprzednika: *hospitalia duo, unum sub cura parochi, aliud vice-custodis cathedralis*¹⁸⁴. W 1671 r. do Rzymu napłynęła relacja bpa Tomasza Leżeńskiego, w której napisano, iż *in ipsa vero urbe templum parochiale Sancti Iacobi cum fonte baptismali, habens adiunctam sibi capellam Sancti Spiritus cum xenodochio*¹⁸⁵. Już wcześniej, w 1666 r., bp Mikołaj Prażmowski relacjonował: *in ipsa urbe templum S. Iacobi parochiale, de quo scriptum, habens prochorophian cum capella Sancti Spiritus in vicinia*¹⁸⁶. W x v i i i w. zarówno w relacjach składanych w kurii rzymskiej, jak i w zeznaniach świadków w procesach informacyjnych kandydatów na biskupstwo łuckie nie ma już wzmianek o szpitalu przy kościele pw. św. Jakuba.

Po likwidacji w 1782 r. parafii pw. św. Jakuba całe duszpasterstwo w parafii łuckiej (już katedralnej) zostało skupione przy kościele katedralnym. W chwili przeniesienia duszpasterstwa do katedry pracowało przy niej ośmiu

¹⁸³ A s v, Processus Consistorialis, vol. 52, k. 706.

¹⁸⁴ *Relationes status*, s. 56.

¹⁸⁵ Relacja do Rzymu bpa Tomasza Leżeńskiego w 1671 r. – tamże, s. 96.

¹⁸⁶ Tamże, s. 68.

wikariuszy¹⁸⁷. Poddziękaniem był wówczas Jan S. Krzysztofowicz. W 1797 r. kolegium wikariuszy liczyło także osiem osób, dziewiątą – pomagającą w duszpasterstwie parafialnym – był ks. Wiktoryn Kossakowski¹⁸⁸, altarysta św. Józefa¹⁸⁹. Kolegium mansjonarzy składało się z czterech duchownych, a kolegium angelistów – z pięciu. Funkcję poddziękanego pełnił wówczas ks. Michał Maniecki¹⁹⁰. Po bez mała dwudziestu latach, w 1815 r. liczebność kolegiów niższego kleru przy kościele katedralnym nieco się zmniejszyła. Według *Status animarum* parafii katedralnej ze wspomnianego roku pozostawało tam: 6 wikariuszy, 2 mansjonarzy i 3 angelistów¹⁹¹.

W raporcie z 30 grudnia 1797 r., sporządzonym dla rządcy niekanonicznej diecezji pińskiej bpa Kaspra Cieciszowskiego przez łucką kapitułę katedralną, parafia

¹⁸⁷ Tamże, s. 234.

¹⁸⁸ Ks. Wiktoryn Kossakowski, komendarz (1788–1794) w Oleksińcu, altarysta św. Józefa, wikariusz, mansjonarz w katedrze łuckiej (1797–1798, 1801–1802). Zmarł 28 grudnia 1808 r. (9 stycznia 1809 r.) w Łucku w wieku 56 lat – M. Dębowska, *Diecezje łucka i żytomierska w pierwszych latach istnienia. Wybrane zagadnienia*, Lublin 2014, s. 138.

¹⁸⁹ *Cathedralem clerum in choro ecclesiae auget collegium vicariorum octo cum suo vicedecano, adiunctoque nono altaria tituli S. Iosephi in ecclesia parochiali Luceoriensi tituli S. Iacobi fundato, qui post incorporationem dictae ecclesiae religiosus Bonifratellis Ordinis S. Ioannis de Deo factam, in adiutorium curae animarum parochiae Luceoriensis praedictis vicariis commissae per R. mum immediatum antecessorem meum, assignata sibi circa cathedralem residentia, est superadditus* – relacja bpa Adama Naruszewicza z 1793 r., *Relationes status*, s. 255.

¹⁹⁰ M. Dębowska, *Kapituła katedralna w Łucku*, s. 81–84.

¹⁹¹ S. Tylus, *Łacińska parafia katedralna w Łucku w 1815 r. na podstawie „Status animarum parochiae Luceoriensis”*. *Duchowieństwo diecezjalne i obszar parafii*, А В М К 1997, t. 67, s. 250.

katedralna w Łucku została przedstawiona w sposób następujący:

składa się z miasta Łucka i wiosek naokoło przyległych № 46. Rozciąga się wzdłuż mil 3, wszerek mil 2. Zamyka w sobie dusz na Wielkanoc komunikujących 2481. Parochiami są onej [...] księży wikariuszowie katedralni pod przewodnictwem księdza poddzikaniego swego, a przy pomocy księży mansjonarzów i angelistów. Liczba ochrzczonych w tym roku, od dnia 1 Ianuarii do ostatniego Novembris, męskiej płci 40, żeńskiej 51, in summa 91. Zmarłych męskiej płci 63, żeńskiej 54, in summa 117. Zaślubionych par 43¹⁹².

SYLWETKI DUCHOWNYCH

W chronologicznej kolejności zostaną zaprezentowani ci duszpasterze parafii pw. św. Jakuba Apostoła w Łucku (plebani, komendarze, wikariusze), których imiona i nazwiska udało się odszukać w materiałach archiwalnych i opracowaniach.

Pierwszym plebanem omawianego kościoła mógł być Hincza. Prowadził on jakiś spór z Grzegorzem z Buczkowa, łacińskim biskupem włodzimierskim¹⁹³. Dokument z 1413 r., odkryty przez Władysława Abrahama, zawiera:

apelację owego Hinczy do Stolicy Apostolskiej przeciwko biskupowi Grzegorzowi, który go

¹⁹² M. Dębowska, *Kapituła katedralna w Łucku*, s. 87.

¹⁹³ W. Abraham, *Z dziejów dawnego biskupstwa łacińskiego w Łucku*, s. 144.

oskarżył przed księciem [Witoldem – M. D.] i nie przestawał nękać cenzurami kościelnymi, chociaż pleban ów przed Witoldem się usprawiedliwił i biskupowi odnośny akt przedstawił¹⁹⁴.

Nie są znani z imienia lub nazwiska następcy Hinczy, którzy w kolejnych dziesiątkach lat xV w. sprawowali rządy w tej parafii.

W xVI w. pierwszym wymienianym w opracowaniach plebanem kościoła pw. św. Jakuba mógł być Stanisław Szczekocki. Ludwik Królik wspomniał, iż kiedy biskup Jerzy Chwalczewski obejmował biskupstwo łuckie w 1536 r. zastał tam trzech kanoników katedralnych. Jednym z nich był ks. Stanisław Szczekocki, „pleban w Łucku”¹⁹⁵. Prawdopodobnie był on plebanem kościoła pw. św. Jakuba, gdyż tylko rządcą tej parafii określany był zawsze w dokumentach jako „pleban łucki”.

Stanisław Bieruński¹⁹⁶ pojawił się w dokumencie Zygmunta Augusta z 1545 r. jako pleban parafii pw. św. Jakuba i pierwszy kustosz łuckiej kapituły katedralnej. Jego zasługą było zadbanie o wystawienie dokumentu potwierdzającego wcześniejszą fundację kościoła pw. św. Jakuba. W momencie obdarowania go godnością kustosa

¹⁹⁴ Tamże, s. 144–145.

¹⁹⁵ L. Królik, *Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej*, s. 198.

¹⁹⁶ W dokumentach i opracowaniach występuje różnorodna pisownia jego nazwiska: Birmiski (dokument fundacyjny, oblatowany do Metryki Koronnej oraz kopia xVII-wieczna tegoż dokumentu fundacyjnego), Brzeziński (kopia xVIII-wieczna dokumentu fundacyjnego), Biromski (P. Rudecki, *Kościół rzymsko-katolicki w Łucku*, s. 68), Birmski (L. Królik, *Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej*, s. 199), Brziniski (*Księga zapowiedzi*, s. 11). W obecnym opracowaniu została podana poprawna wersja nazwiska tego duchownego, występującego często w xVI-wiecznych aktach konsystorza generalnego diecezji łuckiej.

łuckiej kapituły katedralnej był już jej kanonikiem i jednocześnie plebanem parafii pw. św. Jakuba. Na obecnym etapie badań trudno jest ustalić, w którym roku otrzymał to stanowisko. Za rządów bpa Pawła Algimunta księcia Holszańskiego był jego wikariuszem *in spiritualibus* i oficjałem generalnym. Jako posiadacz tychże urzędów występuje w 1536 r.¹⁹⁷. Nie wiadomo, ile lat je sprawował. Jako kanonik łuckiej kapituły katedralnej i pleban parafii pw. św. Jakuba wziął udział w 1542 r. w synodzie diecezji łuckiej, zwołanym przez bpa Jerzego Chwalczewskiego w Janowie na Podlasiu¹⁹⁸. W 1550 r. posiadał dodatkowo probostwo w Wistyczach w dekanacie Kamieniec Litewski oraz godność sekretarza królewskiego¹⁹⁹. W 1554 r. wziął udział w synodzie zwołanym przez bpa Waleriana Protasewicza do Janowa na Podlasiu²⁰⁰. Po wyjeździe Adriana z Kościana, wikariusza *in spiritualibus* i oficjała generalnego bpa Protasewicza, na kilka miesięcy do Krakowa na przełomie lat 1554 i 1555, Stanisław Bieruński został w lipcu 1554 r. powołany przez tegoż biskupa do tymczasowego sprawowania obydwu urzędów²⁰¹. We wrześniu następnego roku (1555) otrzymał godność dziekana łuckiej kapituły katedralnej; wówczas najwyższą w kapitule łuckiej. Wiązało się to z koniecznością rezygnacji z godności kustosza i zarazem stanowiska plebana parafii pw. św. Jakuba²⁰². Stanisław Bieruński niedługo cieszył się godnością dziekana. Zmarł jeszcze w tym samym roku²⁰³.

¹⁹⁷ ADS, D 3, k. 161–161v.

¹⁹⁸ Tamże, D 2, k. 180v.

¹⁹⁹ Tamże, D 7, k. 37v–40.

²⁰⁰ Tamże, D 9, k. 146–146v.

²⁰¹ Tamże, k. 43.

²⁰² Tamże, k. 124.

²⁰³ Parafia w Wistyczach została obsadzona dopiero w czerwcu 1556 r. – tamże, D 9, k. 145.

W 1555 r. godność kustosza kapituły katedralnej w Łucku i zarazem beneficjum kościoła pw. św. Jakuba otrzymał po Stanisławie Bieruńskim Baltazar Wrzeszcz. Do 1554 r. był on plebanem ołyckim²⁰⁴, skąd przeszedł na probostwo w Drohiczynie²⁰⁵. W 1557 r. Baltazar Wrzeszcz przedstawił bpowi Janowi Andruszewiczowi autentyczny dokument fundacji kościoła pw. św. Jakuba (z podpisem i pieczęcią króla Zygmunta Augusta) z prośbą o oblatowanie go w aktach czynności (*acta actorum*) tegoż biskupa łuckiego²⁰⁶.

Bezpośrednim następcą Baltazara Wrzeszcza (prawdopodobnie po jego śmierci) został Wawrzyniec Wolski, kanonik wileński. Nie zdołano ustalić, w którym roku otrzymał on godność kustosza i beneficjum kościoła pw. św. Jakuba. Jako posiadacz wspomnianej godności i stanowiska występuje już w 1562 r.²⁰⁷. Wcześniej był on plebanem w Drohiczynie i nie zrezygnował z tego beneficjum po objęciu plebanii łuckiej pw. św. Jakuba²⁰⁸. Wawrzyniec Wolski złożył rezygnację z godności prałata-kustosza, a więc równocześnie z beneficjum parafii pw. św. Jakuba, w grudniu 1578 r.²⁰⁹.

Po odejściu Wolskiego instytucję na stanowisko plebana parafii pw. św. Jakuba i godność kustosza katedralnego otrzymał w tym samym – 1578 r. – Andrzej Łuniewski²¹⁰. Na tym stanowisku pozostawał jeszcze w 1581 r., kiedy to spowodował, iż bp Wiktoryn Wierzbicki poprosił króla Stefana Batorego o wystawienie

²⁰⁴ Tamże, D 6, k. 141, D 7, k. 35v–36.

²⁰⁵ Tamże, D 9, k. 36–36v.

²⁰⁶ ADŁ, *Zamiana*, s. 72.

²⁰⁷ ADS, D 11, k. 71v.

²⁰⁸ Tamże, k. 79v. Rezygnację z beneficjum w Drohiczynie złożył Wolski w 1570 r. – tamże, D 13, k. 41v–42.

²⁰⁹ Tamże, D 14, k. 116v.

²¹⁰ Tamże, k. 116v–117.

przywileju dla tego kościoła, potwierdzającego fundację króla Zygmunta Augusta. Andrzej Łuniewski żył jeszcze w 1602 r.²¹¹. Na obecnym etapie badań trudno ustalić dokładną datę jego śmierci.

Już w 1604 r. godność kustosza i beneficjum kościoła pw. św. Jakuba posiadał Stanisław Krassowski, kanonik chełmski. Wcześniej (1602) otrzymał on godność prałata-scholastyka łuckiej kapituły katedralnej²¹². Był on w tejże kapitule ostatnim prałatem-kustoszem, do którego należało beneficjum kościoła pw. św. Jakuba. Zmarł prawdopodobnie w pierwszej połowie 1610 r., gdyż właśnie w tymże roku (17 czerwca) prałatura kustosza katedralnego łuckiego i stanowisko proboszcza parafii pw. św. Jakuba zostały rozdzielone²¹³. Odebranie wsi Łyszczce spowodowało także odjęcie kustoszowi dochodów z parafii pw. św. Jakuba. Od tego czasu kustosz pobierał pensję 300 złotych polskich, płaconą mu corocznie z dochodów folwarku Sadów²¹⁴.

W 1615 r. komendarzem w parafii pw. św. Jakuba był Marcin Izdebski, który przedstawił wówczas do oblatowania w aktach konsystorza generalnego łuckiego (oficjałem był wówczas Baltazar Tyszka) dokument fundacyjny kościoła pw. św. Jakuba, wystawiony na pergaminie, z podpisem i pieczęcią króla Stefana Batorego. W roku 1621 i 1634 zaznaczyła się jego aktywność w obronie poddanych kościoła pw. św. Jakuba²¹⁵. Miał także pełnić

²¹¹ Там же, D 17, k. 149v.

²¹² Там же, k. 162v–163.

²¹³ Там же, D 39, k. 103v.

²¹⁴ АД Ł, *Zamiana*, s. 171; M. Dębowska, *Kapituła katedralna w Łucku*, s. 74. Pierwszym kustoszem, po odjęciu beneficjum kościoła pw. św. Jakuba, był Łukasz Pruski – АД S, D 39, k. 103v.

²¹⁵ П. О. Троневич, М. В. Хілько, Б. Т. Сайчук, *Втрачені християнські храми Луцька*, s. 54.

wówczas funkcję wicedziekana (poddziekanię) kościoła katedralnego²¹⁶.

Być może bezpośrednim następcą Marcina Izdebskiego był Maciej Popławski. W 1639 r. występował on jako kanonik łucki oraz pleban łucki i torczyński w sądzie konsystorskim w Łucku w obronie swoich praw do gruntów na przedmieściu Torczyna²¹⁷. Z jego pozwu toczył się w tym samym roku i w tym samym sądzie proces przeciwko Dołgiaszowi, właścicielowi Omelaniczka, o koszenie łąk znajdujących się za kościołem pw. św. Jakuba, a pomiędzy Styrem i Styrzycem²¹⁸. Rok później ks. Popławski pozbył się części majątku parafii łuckiej pw. św. Jakuba (płace na przedmieściu) na rzecz konfraterni miłosierdzia, która miała powstać przy kościele katedralnym z fundacji kanonika Baltazara Tyszki²¹⁹. Następnie kapituła sprzedała te płace Agnieszce Staniszewskiej, która przekazała je bernardynom, sprowadzonym przez nią do Łucka. Po kilku latach:

ks. Popławski postanowił odebrać sprzedany Staniszewskiej grunt i urządził na bernardynów zajazd. W czasie walki – bernardyni się bronili – 2 ojców poraniono, a 1 brata zabito. Popławski został przez bpa Gembickiego zasuspendowany i wezwany przed jego sąd do Janowa, a bernardyni zdobyli przez ten wypadek ogromną popularność, że ich kościół [kaplica pw. Świętego Krzyża, należąca do parafii pw. św. Jakuba – M. D.] stał się najbardziej uczęszczanym ze wszystkich świątyń, zarówno przez mieszczan,

²¹⁶ Tamże.

²¹⁷ A D Ł, D 25, k. 109v–111.

²¹⁸ A D Ł, *Zamiana*, s. 155.

²¹⁹ Tamże, s. 4.

jak i przez zjeżdżającą do Łucka na sądy, sejmiki, jarmarki szlachtę²²⁰.

W 1648 r. ks. Popławski wniósł pozew do łuckiego sądu grodzkiego o napad na plebanię i folwark we wsi Niemieckie²²¹.

Następcą Macieja Popławskiego został około połowy XVII w. ks. Aleksander Władysław Mogilnicki herbu Korczak. Wywodził się z Mogilnicy w Lubelskiem²²². Był kapłanem diecezji krakowskiej. W czerwcu 1637 r. (mając 33 lata) wystąpił jako świadek w procesie informacyjnym Andrzeja Gembickiego, kandydata na koadiutora biskupa łuckiego²²³. W tym samym roku otrzymał od bpa Bogusława Radoszewskiego prezentę na stanowisko proboszcza parafii w Mrozowiczach (dekanat Kamieniec Litewski) w diecezji łuckiej. Prawo patronatu tejże parafii należało do biskupa łuckiego. Instytucja odbyła się 27 października 1637 r.²²⁴. Mogilnicki niewątpliwie zrobił karierę w diecezji łuckiej. Został kanonikiem katedralnym łuckim, a w 1658 r. bp Jan Stefan Wydźga uczynił go swoim wikariuszem *in spiritualibus* i oficjałem generalnym łuckim; prawdopodobnie po rezygnacji z tych funkcji Mikołaja Siestrzewitowskiego. Odznaczony został także godnością sekretarza Jego Królewskiej Mości (posiadał ją już w 1658 r.). Trudno ustalić, w jakich latach Mogilnicki był plebanem kościoła pw. św. Jakuba. Na pewno był nim w 1658 r. Występował wówczas jako świadek aprobaty

²²⁰ H. E. Wyczawski, *Łuck*, s. 212. Nie udało się odnaleźć tych informacji w aktach konsystorza janowskiego, przechowywanych w Archiwum Diecezjalnym w Siedlcach.

²²¹ П. О. Троневи́ч, М. В. Хилько, Б. Т. Сайчук, *Втрачені християнські храми Луцька*, s. 55.

²²² A S V, Processus Consistorialis, vol. 36, k. 172.

²²³ Tamże, k. 171–172.

²²⁴ A D S, D 24, k. 164v.

testamentu Jana Stefana Wydźgi, biskupa łuckiego²²⁵. Aleksander Mogilnicki jest autorem przynajmniej trzech pozycji: *Maioris hebdomadae lucubrationes seu Oratorem de Christi Passione*, 1639 (in 8vo), *Gratulatio in ingressu ad cathedram Nicolao Prazmowski Episcopo Luceoriensi*, Zamostiae 1664 (in 4to), *Solatium ex ingressu ad Dioecesim Stephani Wydźga Episcopi Luceoriensi*, Zamostiae 1657 (in 4to).

W 1680 r. proboszczem parafii pw. św. Jakuba był Jan Aleksander Łoski²²⁶, oficjał generalny łucki, kustosz łuckiej kapituły katedralnej (1679). W tymże roku występuje on jako delegat kapituły katedralnej do Trybunału Koronnego w Lublinie. Jego podpis, jako plebana wspomnianej parafii, figuruje na dokumencie z 18 czerwca 1680 r., w którym członkowie kapituły katedralnej w Łucku wyrazili zgodę na utworzenie na nowo kantorii w swojej kapitule. Prałaturę tę ufundował Ludwik Alojzy Gnatowski, proboszcz parafii Hulewiczów²²⁷. Nie udało się jednak ustalić ani daty objęcia przez Jana Aleksandra Łoskiego rządów w parafii pw. św. Jakuba, ani daty jego rezygnacji bądź śmierci.

W 1698 r. zmarł Grzegorz Gośniewski, jeden z kolejnych rządców parafii pw. św. Jakuba (*metrica post obitum piae memoriae [...] Gregorii Gosniewski, curati ecclesiae huius, obtinuit feliciter [...] Petrus Hulewicz, parochus Luceoriensis ecclesiae eiusdem curatus*²²⁸).

²²⁵ Tamże, D 28, k. 97.

²²⁶ Według Uruskiego, Aleksander Łoski był dziedzicem dóbr Łoś, Wólka Łoska i Wągrodnio oraz plebanem górskim i nowowiejskim (1661), kleszczelowskim (1667), jasiońskim (1678) – zob. S. Uruski, *Rodzina*, t. 9, Warszawa 1912, s. 376.

²²⁷ ADS, D 150, k. 11–11v.

²²⁸ Zob. S. Tylus, *Inwentarz najstarszych ksiąg metrykalnych*, s. 137, przyp. 260. Metryka dotyczyła zawarcia związku małżeńskiego 23 listopada 1698 r. w parafii pw. św. Jakuba – tamże.

Piotr Hulewicz został plebanem łuckim w 1698 r., po śmierci swojego bezpośredniego poprzednika Grzegorza Gośniewskiego. Był synem Włodzimierza, podśędka (1630), następnie podkomorzego łuckiego (1649). Został odznaczony godnością kanonika kapituły katedralnej w Łucku. Jako pleban kościoła pw. św. Jakuba występuje w dokumencie z 1699 r.²²⁹. Jego świadectwo o łaskach uzdrowienia, doznanych za przyczyną Najświętszej Maryi Panny w obrazie znajdującym się w kościele dominikanów w Łucku, zostało wpisane do księgi cudów, sporządzonej w okresie starań o uznanie wspomnianego obrazu za cudowny. Zapisano w niej, iż:

imć ks. Piotr Hulewicz, pleban łucki S. Jakuba *praevio iuramento* zeznał, że przed trzema laty, chorując na malignę we wsi Niemieckim i zostając *in desperatis casibus*, przyjechawszy do niego imć ks. Thomasz Hulewicz Ordo Praedicatorum religiosus, rzekł mu: udaj się do Najświętszej Panny Łuckiej naszej. Na które słowa nie mógł się dobrze recolligować, atoli przez gwałt włożono go na wóz i zawieziono do Łucka do jego plebaniej, skąd *per vim*, cierpiąc malignę, zawlókł [się do] ojców dominikanów, gdzie cierpiąc też malignę i w ogniu zostając, przed obrazem Najświętszej Panny mszę świętą miał, po której odszedłszy do plebaniej zaraz go gorączka owa straszna opuściła i *sensim* ozdrowiał. Tenże imć zeznał, iż w roku 1699, zachorowawszy z przemarznięcia i w ciężką malignę wpadłszy, chorując przez niedziel dwie, gdy się ofiarował do tegoż obrazu Matki Najświętszej, wkrótce go gorączka opuściła. Tenże zeznał, że w roku

²²⁹ ADS, D 38, k. 329v.

1701 matka tegoż imci²³⁰, W. imć pani podkomorzyna łucka *lethaliter* zachorowawszy na malignę, która jej gdy opuścić nie chciała, po medyków do Łucka co prędzej tenże imć pojechał, którą zaraz do tegoż obrazu Matki Najświętszej ofiarował, powróciwszy z Łucka zdrowszą zastał, gdyż ją gorączka zaraz opuściła²³¹.

Wydaje się, iż Piotr Hulewicz nie był plebanem w parafii pw. św. Jakuba do śmierci. Być może zrezygnował z tego stanowiska w 1721 r. po podziale beneficjum tego kościoła i powierzeniu duszpasterstwa duchownemu ze statusem wikariusza wieczystego. Zmarł w Łucku 11 czerwca 1736 r. w wieku 60 lat²³².

Jako proboszcz parafii pw. św. Jakuba Piotr Hulewicz zatrudniał komendarzy do pomocy w pracy duszpasterkiej. Jednym z nich był ks. Marcin Dominik Zajączkiewicz, który 15 sierpnia 1699 r. zaświadczył o cudzie za wstawiennictwem Matki Boskiej „dominikańskiej”²³³. W latach 1700–1701 wzmiankowany jest w dokumentach inny komendant parafii pw. św. Jakuba – Antoni Świerczkowski. Odczytał on 17 kwietnia 1701 r. w tym kościele list w sprawie wszczęcia procesu o uznanie za słyńący

²³⁰ Według K. Niesieckiego (*Herbarz polski*, wyd. J. N. Bobrowicz, t. 4, Lipsk 1839, s. 392), matką ks. Piotra Hulewicza była druga żona Włodzimierza – Liniewska. Według S. Uruskiego (*Rodzina*, t. 5, s. 224) matką jego była Aleksandra z Bokijów.

²³¹ ADS, D 36, k. 378–378v.

²³² ADE, *Księga zmarłych*, s. 187.

²³³ „Tak, jako wyżej napisano, świadczy oczywisty świadek i cudu tego egzaminator ks. Marcin Dominik Zajączkiewicz, na ten czas komendant łucki Jakuba S. Apostoła” – ADS, D 36, k. 373v–374.

łaskami obraz Najświętszej Maryi Panny w kościele dominikanów łuckich²³⁴.

Następcą Piotra Hulewicza, ale już na stanowisku wikariusza wieczystego, był ks. Trembicki. Nic o nim nie wiemy poza tym, iż około 1730 r. miał zatarg z Józefem Olizarem²³⁵, stolnikiem kijowskim o zabranie przez tego ostatniego siana z łąk między Styrem i Styrzycem, będących własnością kościoła pw. św. Jakuba²³⁶.

Najprawdopodobniej zarząd tej parafii po ks. Trembickim objął ks. Mikołaj Głowacki. Już 26 listopada 1734 r. pobłogosławił on związek małżeński Antoniego Sobieszkańskiego z Konstancją Bohdanowiczówną²³⁷. Ksiądz Mikołaj Głowacki był z pewnością proboszczem parafii pw. św. Jakuba jeszcze w drugiej połowie lat 40. i w latach 50. XVIII w., kiedy w sądzie konsystorskim w Łucku toczył się proces (z powództwa tegoż duchownego) o własność łąk znajdujących się za kościołem pw. św. Jakuba między Styrem i Styrzycem. Wspomniany duchowny zmarł w Łucku 31 grudnia 1761 r. w wieku 61 lat²³⁸. Do śmierci pozostał na stanowisku wikariusza wieczystego parafii pw. św. Jakuba.

Prawdopodobnie następcą ks. Mikołaja Głowackiego w zarządzaniu omawianą parafią na stanowisku wikariusza wieczystego był ks. Stefan Głowacki, kanonik katedralny łucki. Zmarł w Łucku 14 maja 1771 r. w wieku 50

²³⁴ Tamże, k. 331: *Ego infrascriptus publikavi has literas innotescientiales in ecclesia parochiali Luceoriensi S. Jacobi Apostoli praesente populo ad divina audienda congregato. Antonius Świerczkowski, commendarius S. Jacobi Apostoli mpp. Die 17 Aprilii 1701.*

²³⁵ Józef Olizar-Wołczkiewicz herbu Chorągwie Kmitów (1696–1743).

²³⁶ ADŁ, *Zamiana*, s. 156.

²³⁷ ADŁ, Materiały ks. Florentyna Czyżewskiego, „Śluby w Łucku” – wypisy z ksiąg metrykalnych.

²³⁸ ADŁ, *Księga zmarłych*, s. 419.

lat²³⁹. Został pochowany w podziemiach katedry, gdzie zwykle znajdowali miejsce pochówku członkowie kapituły katedralnej²⁴⁰.

Ostatnim wikariuszem wieczystym był ks. Mikołaj Ratyński (był nim jeszcze 14 lutego 1781 r.). W 1782 r. stanowisko to – *post privationem admodum reverendi Ratyński*²⁴¹ – nie było już obsadzane.

W księdze zmarłych parafii pw. św. Jakuba został odnotowany ks. Stanisław Maliszewski, który zmarł w Łucku 5 kwietnia 1769 r. na stanowisku wikariusza tejże parafii²⁴². Z braku danych trudno jednoznacznie stwierdzić, czy był on tylko pomocnikiem ówczesnego rządcy parafii, czy też wikariuszem wieczystym.

Altarię św. Józefa w kościele pw. św. Jakuba ufundował ks. Józef Bętkowski (Bentkowski), kanonik kujawski, zapisując na ten cel 10 grudnia 1763 r. sumę 10 000 złotych polskich, lokowaną na dobrach Witków, znajdujących się w powiecie Nowogród Wołyński. Procent od tej sumy, który należał się altaryście, wynosił 350 złotych²⁴³. Jednym z altarystów był ks. Józef Oregiewicz²⁴⁴. Zmarł w Łucku 13 grudnia 1778 r. w wieku 45 lat. Po likwidacji parafii pw. św. Jakuba altarysta św. Józefa mieszkał przy katedrze i pomagał wikariuszom w duszpasterstwie parafialnym. W 1797 r. był to ks. Wiktoryn Kossakowski²⁴⁵.

Wydaje się, iż w kościele pw. św. Jakuba była więcej niż jedna altaria. Wszak w księdze zmarłych odnotowano w 1736 r., iż w chwili śmierci ks. Piotr Hulewicz

²³⁹ Tamże, s. 155.

²⁴⁰ Pochowany *in fornice ecclesia cathedralis* – S. Tylus, *Inwentarz najstarszych ksiąg metrykalnych*, s. 136, przyp. 254.

²⁴¹ A D Ł, *Zamiana*, s. 172.

²⁴² A D Ł, *Księga zmarłych*, s. 110.

²⁴³ M. Dębowska, *Kapituła katedralna w Łucku*, s. 83.

²⁴⁴ A D Ł, *Księga zmarłych*, s. 398.

²⁴⁵ Zmarł w Łucku 28 X II 1808 r. w wieku 56 lat – tamże, s. 415.

był altarystą w kościele pw. św. Jakuba²⁴⁶. Z braku informacji trudno ustalić tytuł tejże altarii. Być może jednym z jego następców był ks. Michał Szymański, który zmarł w Łucku 20 listopada 1759 r. w wieku 32 lat. W księdze zmarłych odnotowano, iż był altarystą w kościele pw. św. Jakuba²⁴⁷.

LIKWIDACJA PARAFII

Momentem, który przesądził o końcu dziejów parafii pw. św. Jakuba Apostoła w Łucku była konkretna data, to jest dzień 5 września 1781 r. Tego dnia wybuchł w mieście pożar, którego skutki miały znaczący wpływ na dalsze losy tamtejszych wspólnot kościelnych. Tragedia dla miasta nastąpiła w czasie, gdy w katedrze łańciskiej trwały misje, które zgromadziły tłumy wiernych²⁴⁸. Ogień strawił trzy czwarte miasta, spaliło się wówczas ponad czterysta domów, oba kościoły katedralne – łańciski pw. Trójcy Świętej w dolnym zamku i unicki w górnym zamku. W obrębie dolnego zamku (okólnego, przygródka) spalił się także kościół i klasztor brygidek, cerkiew pw. św. Dymitra (w posiadaniu dominikanów), kolegium dla kanoników i katedralnego kleru niższego. Poza murami zamku okólnego spłonęły doszczętnie kościół, klasztor i szpital oraz inne zabudowania bonifratrów²⁴⁹.

²⁴⁶ Tamże, s. 187.

²⁴⁷ Tamże, s. 372.

²⁴⁸ *Relationes status*, s. 219.

²⁴⁹ A. Wojnicz, *Łuck na Wołyniu*, s. 15; *Relationes status*, s. 219.

Kościół i klasztor bonifratrów został ufundowany w Łucku przez Baltazara Tyszkę, kanonika łuckiej kapituły katedralnej. Tyszka przez wiele lat nosił się z zamiarem stworzenia ośrodka, w którym ludzie starzy i chorzy znaleźliby godziwe warunki do życia. Z myślą o tym zgromadził znaczny majątek. Od księcia Karola Koreckiego, kasztelana

Częściowemu tylko zniszczeniu uległy znajdujące się na terenie zamku okólnego zabudowania pojezuickie: kościół pw. Apostołów Piotra i Pawła i kolegium. We wspomnianym pożarze nie ucierpiała zbytnio część miasta rozciągająca się nad brzegiem Styru. Między innymi ocalał kościół karmelitów (trzewickowych) usytuowany

wołyńskiego, nabył budynek, który przeznaczył na szpital. Do opieki nad chorymi pozyskał bonifratrów, którzy prawdopodobnie już jesienią 1638 r. przysłali do Łucka dwóch braci. W XIX w. w archiwum bonifratrów w Łucku przechowywane były dokumenty potwierdzające fundację kanonika Tyszki. Jeden z nich – dokument fundacyjny został sporządzony na pergaminie i opatrzony trzema pieczęciami woskowymi oraz datą 12 marca 1639 r. Zawierał on informacje o funduszach zapisanych przez ks. Baltazara Tyszkę i obowiązkach związanych z tym legatem. Suma 8000 złotych została zabezpieczona na kahale żydowskim w Łucku (z obowiązkiem płacenia dziesięcioprocentowej prowizji rocznej). Na dobrach należących do Michała Myszkii Chołoniewskiego (między innymi Mirków) została zabezpieczona suma w wysokości 5000 złotych. W tymże dokumencie fundacyjnym zapisane zostały powinności przywiązane do wspomnianych legatów. Wśród nich był to obowiązek opieki nad chorymi oraz odprawiania mszy za duszę fundatora, jego rodziców i krewnych. Wspomniany dokument został zatwierdzony przez biskupa łuckiego Andrzeja Gembickiego 17 czerwca 1639 r. Ordynariusz łucki potwierdził zapis ks. Baltazara Tyszki na wystawienie przez bonifratrów kościoła pw. św. Marii Magdaleny, klasztoru i szpitala. W swoim testamencie, spisany 2 kwietnia 1640 r., Baltazar Tyszka poczynił rozporządzenia co do wykorzystania procentów od kapitałów, które pozostawił na fundację łuckiego konwentu bonifratrów. Żydzi łuccy zostali w nim zobowiązani do wypłacania bonifratrom po 600 złotych rocznie (pozostałe 200 złotych zostało przeznaczone po połowie dla wikariuszów katedry łuckiej i jezuitów). Zapisem testamentowym bonifratrzy otrzymali dodatkowo 1500 złotych na wybudowanie kościoła i klasztoru. Baltazar Tyszka zmarł w 1640 r. Dlatego też pojawiające się w publikacjach informacje o tym, że wystawił on bonifratrom łuckim kościół i klasztor należy traktować tylko jako przenośnię – ADS, D 25, k. 150v–151v; DAŻO, F. 90, op. 1, spr. 447, s. 30.

na Karaimszczyźnie. Ocalał też kościół pw. św. Jakuba wraz ze wszystkimi zabudowaniami.

Wyrok na parafię pw. św. Jakuba jest związany bezpośrednio ze spalaniem się świątyni katedralnej oraz zabudowań bonifraterskich. Nabożeństwa celebrowane w kościele katedralnym przeniesiono tymczasowo²⁵⁰ do kościoła karmelitów²⁵¹. W klasztorze u karmelitów znaleźli również schronienie niektórzy kanonicy i duchowni pracujący przy katedrze. Inni szukali dla siebie miejsca w ocalałych z pożaru domach lub w innych parafiach²⁵². Natomiast bonifratrzy, po całkowitym spaleniu się ich kościoła, klasztoru i – częściowym – budynków szpital-

²⁵⁰ Ta tymczasowość trwała prawdopodobnie dłuższy czas. Kościół pojezuicki został odrestaurowany, a 16 września 1787 r. poświęcił go sufragan łucki bp Jan Chryzostom Kaczkowski. Odtąd katedra łacińska nosi tytuły Trójcy Świętej i Apostołów Piotra i Pawła. O konsekracji świątyni poinformował Stolicę Apostolską bp Feliks Paweł Turski w relacji z 1788 r.: *diem solemnibus consecrationis decimam sextam mensis septembris anni elapsi 1787 praefixi – Relationes status*, s. 233. O fakcie konsekracji napisał (8 października 1787 r.) do dziekanów diecezji łuckiej ks. Jan Kanty Bożydar Podhorodeński, oficjał generalny łucki: „w ciągu nabożeństwa, które w kościele naszym katedralnym, od dnia poświęcenia onego, przez dwa tygodnie, z licznym zgromadzeniem się ludu trwało, nie mogłem znaleźć wolnych momentów” – ADEŁ, *Liber processuum parafii w Bereznem*, s. 13.

²⁵¹ W latach późniejszych tradycją stała się procesja z katedry do kościoła karmelitów na pamiątkę tego pożaru. Napisał o tym we wspomnieniach jeden z uczniów szkoły powiatowej w Łucku Aleksander Kozieradzki: „był jeszcze kościół i klasztor księży karmelitów. W tym to kościele obchodzono żałobną pamiątkę spalenia się całego prawie miasta przy końcu wieku XVII [XVIII – M. D.], wśród którego to pożaru jedynie kościół karmelitów ocalał. Obchodzono wspomnienie tej kłęski żałobną ceremonią co roku w poniedziałek po Świętej Trójcy. Nabożeństwo się poczynało procesją z katedry do karmelitów, w której my, studenci, idąc ordynkiem, niepodrzędną mieliśmy rolę” – A. Kozieradzki, *Wspomnienia z lat szkolnych*, s. 45.

²⁵² *Relationes status*, s. 219.

nych, w których pielęgowali chorych, nie mieli możliwości doprowadzenia w krótkim czasie do wznowienia swoich zwykłych obowiązków ze względu na brak odpowiednich pomieszczeń, których znalezienie w spustoszonej mieście nie było łatwe. Z pewnością intensywnie poszukiwali oni najlepszych rozwiązań. Nie wiadomo, czy sami zwrócili się do kapituły łuckiej o pomoc, czy też kanonicy łucy zaproponowali im rozwiązanie, które prawdopodobnie okazało się najrozsądniejszym wyjściem z trudnej sytuacji.

Już w 1781 r. stanowisko rządcy parafii pw. św. Jakuba, *post privationem* ostatniego wikariusza wieczystego ks. Mikołaja Ratyńskiego, nie było obsadzone²⁵³. Ten fakt wykorzystali członkowie łuckiej kapituły katedralnej poszukujący funduszków na odbudowanie spalonych lub zniszczonych budynków kościelnych, między innymi na restaurację kościoła pojezuickiego, oddanego przez Komisję Edukacji Narodowej na katedrę. Katedra łacińska spłonęła tak doszczętnie, że nie zdecydowano się na jej odbudowę. Wystarano się natomiast u Komisji Edukacji Narodowej, w której posiadaniu był majątek pojezuicki, by przekazała na katedrę kościół pojezuicki (pw. Apostołów Piotra i Pawła), a dla duchowieństwa katedralnego – mury kolegium przylegające do tego kościoła.

Pożar miasta, konieczność odbudowy zniszczonych kościołów i budynków mieszkalnych oraz wynikłe stąd ogromne potrzeby finansowe łuckiej kapituły legły więc u podstaw planu przejęcia beneficjum kościoła pw. św. Jakuba na potrzeby jej i kościoła katedralnego. Na posiedzeniu w czasie uroczystości Trójcy Świętej, 26 czerwca 1782 r. kapituła zatwierdziła plan realizacji tego projektu. Przedstawiono wówczas dwie zasadnicze idee

²⁵³ *Księga zapowiedzi*, s. 12, 24.

przyświecające jego realizacji. Jedną z nich dotyczyła zwiększenia uposażenia archidiakonii łuckiej, gdyż:

w takowym stanie dochodów szczipłych zostawiona archidiakonia łucka, prelatura w katedrze naszej wysoka i szczególniejsze, przez prawo dopomagania pasterskiej władzy w jej czułości, mająca obowiązki, a przeto, jako potrzebująca prac w diecezyi i osobistego mieszkania, tak i zwyczajnych kosztów na takowe mieszkanie, gdy jeszcze przez nowe podatki Rzplitej ma umniejszenie swoich dochodów, nie zostaje w sposobności utrzymywania swoich obowiązków, tylko przez powiększenie jej funduszu trwałego, co szczególnie jest i być powinno interessem kapituły naszej, abyśmy w takowym przypadku skutecznie zaradzili²⁵⁴.

Drugą ideą, którą zamierzano zrealizować przy okazji odbudowy miasta po pożarze, był pomysł podporządkowania duszpasterstwa w Łucku i okolicach zespołowi duchownych pracujących w kościele katedralnym, po to, „żeby w Łucku jedna tylko już była [parafia – M. D.] *in Matrice Parochialitas*, a nie dwie, które z rozdziału swego nie przynoszą żadnego pożytku”²⁵⁵. O tym fakcie poinformował Stolicę Apostolską bp Feliks Paweł Turski w relacji złożonej w Rzymie w 1788 r.: *ex duabus in unam coniunctae transtuli*, dodając, że z powodu zwiększenia się liczby mieszkańców Łucka i okolicznych miejscowości duchowni pracujący w parafii pw. św. Jakuba z trudem

²⁵⁴ ADŁ, *Zamiana*, s. 172.

²⁵⁵ Tamże.

tylko mogli podołać wymaganiom zwiększonej pracy duszpasterskiej²⁵⁶.

Pierwszoplanowym celem, związanym z likwidacją parafii pw. św. Jakuba, było z pewnością powiększenie beneficjum archidiaconii łuckiej. Natomiast skupienie całego duszpasterstwa przy kościele katedralnym było konsekwencją jego realizacji, gdyż parafia pozbawiona beneficjum skazana była na likwidację. Trzeba także pamiętać o tym, kto posiadał wówczas godność prałata-archidiacona łuckiego. Był nim nie kto inny, jak Jan Kanty Bożydar Podhorodeński²⁵⁷, który jednocześnie pełnił funkcje oficjała generalnego i wikariusza *in spiritualibus*, a ponieważ biskup łucki stale przebywał w Janowie na Podlasiu, więc Podhorodeński był najważniejszą osobą w tej części diecezji łuckiej. Dlatego też plany powiększenia uposażenia dla tej prałatury nie mogą zbyt dziwić, zwłaszcza po pożarze Łucka i konieczności poniesienia ogromnych nakładów na sfinansowanie odbudowy.

Kapituła katedralna w Łucku wystąpiła do ówczesnego biskupa łuckiego Feliksa Pawła Turskiego o zgodę na inkorporowanie reszty beneficjum parafii pw. św. Jakuba do kapituły katedralnej. Celem uzyskania zgody rządcy

²⁵⁶ *Relationes status*, s. 234–235.

²⁵⁷ Jan Kanty Bożydar Podhorodeński (1741–1832) urodził się w miejscowości Wohyn, ochrzczony został 16 października 1741 r. w kościele parafialnym we Włodzimierzu Wołyńskim. Był synem Ludwika Bożydar Podhorodeńskiego, kasztelana czernihowskiego i Franciszki z Cieszkowskich. W 1764 r. przyjął święcenia kapłańskie. Od 1762 r. był kustoszem w łuckiej kapitule katedralnej, od 1766 r. – archidiaconem, od 1797 r. – dziekanem i wreszcie od 1803 r. – prepozytem. Został prekonizowany biskupem tytularnym Polemonium i sufraganiem żytomierskim 20 sierpnia 1804 r. Po śmierci bpa J. Ch. Kaczkowskiego został przeniesiony na sufraganię łucką. Zmarł 4 grudnia 1832 r. w Dereczynie, a pochowany został w Łucku – M. Dębowska, *Kapituła katedralna w Łucku*, s. 73.

diecezji wysłano delegata do jego rezydencji w Janowie na Podlasiu. Biskup wprawdzie nie przybył osobiście do Łucka, wyznaczył jednak swojego przedstawiciela do realizacji tego przedsięwzięcia. Został nim Józef Jan Nepomucen Junosza Piaskowski, koadiutor prepozyta łuckiej kapituły katedralnej²⁵⁸. W rokowaniach dotyczących wspomnianej sprawy uczestniczyli oraz podpisali odpowiedni dokument reprezentanci prowincjała i konwentu łuckiego, a mianowicie: brat Leopold Rekuć (plenipotent prowincjała) i brat Facundus Spira (ówczesny przeor konwentu łuckiego). Projekt wynegocjowany przez bonifratrów i kapitułę katedralną zaakceptował bp Turski. Odpowiedni dekret został wydany 13 stycznia 1783 r. i oblatowany w aktach konsystorza łuckiego 23 kwietnia tego samego roku.

Realizując projekt kapituły, bp Feliks Paweł Turski zniósł stanowisko wikariusza wieczystego (*vicarius*

²⁵⁸ Ks. Józef Jan Nepomucen Piaskowski (1743/1744–1803) h. Junosza, doktor obojga praw. Początkowo uczył się w klasztorach łuckich i lubelskich. W 21. roku życia rozpoczął przygotowanie do kapłaństwa w seminarium Świętego Krzyża w Warszawie. Po złożeniu egzaminów w Akademii Krakowskiej otrzymał stopień doktora obojga praw. Był kanclerzem krakowskiej kapituły katedralnej do 1783 r. (kanonia prebendy Staniątecka, instalacja 5 lutego 1774 r.), prepozytem koadiutorem kapituły katedralnej w Łucku, dziekanem kapituły kolegiackiej w Ołyce, prepozytem klimontowskiej kapituły kolegiackiej. W ostatnich latach życia posiadał stanowisko proboszcza parafii w Równem, gdzie zwykle mieszkał. Z ramienia kapituły krakowskiej był deputatem do Trybunału Koronnego w Lublinie i delegatem od tegoż Trybunału do króla. Pełnił również funkcję komisarza cywilno-wojskowego. W kapitule łuckiej sprawował przez pewien czas obowiązki prokuratora. Został odznaczony orderem św. Stanisława. Zmarł 7 (19) marca 1803 r. w Międzyrzeczu Koreckim i został pochowany w Ołyce – M. Dębowska, *Kapituła katedralna w Łucku*, s. 72–73. Prałatem-prepozytem kapituły katedralnej w Łucku był wówczas bp Leon Konstantyn Sosnowski (1722–1802) – tamże, s. 72.

perpetuus) w parafii pw. św. Jakuba, a obowiązki duszpasterskie należące do niego przeniósł na kolegia wikariuszy i angelistów katedralnych, „a to tym sposobem, żeby *per turnum* tygodniami trzech księży pracowało *in cura animarum parochiae*, dwóch księży wikariuszów i jeden angelista”²⁵⁹. Beneficjum parafii pw. św. Jakuba zostało podzielone między archidiakona łuckiego i wspomniane kolegia.

Do archidiakonii łuckiej przyłączono: jurydykę w Łucku i karczmę „z wolnym piwa tylko wydawaniem”²⁶⁰. Dziesięcinę z Krasnego, w wysokości 40 złotych, przyznano początkowo wikariuszom i angeliście, którzy przejęli obowiązki duszpasterskie. Po pewnym czasie oddano ją jednak archidiakonowi łuckiemu. Jan S. Krzysztofowicz, wicedziekan katedralny, twierdził, że dochód z jurydyki był wówczas tylko pozornie pewny, gdyż „dla niedostatku jurydyczanów [...] często bez zmniejszania się obejść nie może”, natomiast „karczma ustawiczne ma przeszkodzenia od J. O. starosty”²⁶¹. W sprawozdaniu łuckiej kapituły katedralnej z grudnia 1797 r., złożonym biskupowi niekanonicznej diecezji pińskiej Kasprowi Kazimierzowi Cieciszowskiemu, wspomniane nadania przyznane archidiakonowi łuckiemu oceniono w sposób następujący:

z placów także i gruntów różnych w mieście Łucku będących, wraz i z karczmą w Łucku szynk, przywilejami królów polskich pozwolony mający do tegoż funduszu, podług zaprzysiężenia należących czynić powinien dochód złotych polskich 1395, który przez ubóstwo mieszkańców i upadający z karczmy dochód ledwo może

²⁵⁹ A D Ł, *Zamiana*, s. 172–173.

²⁶⁰ Tamże, s. 167.

²⁶¹ Tamże, s. 167–168.

czynić złotych 635, jako też za dziesięcinę ze wsi Krasne do starostwa łuckiego należącej corocznie złotych 40; długo już są zawiedzione²⁶².

W trakcie prowadzenia rozmów dotyczących podziału beneficjum kościoła pw. św. Jakuba ówczesny wicedziekan (poddziekani) Jan S. Krzysztofowicz starał się wynegocjować jak najlepsze warunki dla podwładnego sobie duchowieństwa, mającego przejąć obowiązki duszpasterskie, gdyż, jego zdaniem: „pewna i nieuchronna praca, która do dawniejszych, z przyłączenia parafii pw. św. Jakuba Apostoła do kościoła katedralnego łuckiego, na osoby księży wikariuszów zlewa się, pewnej i stałej wymaga koniecznie dla tychże nadgrody”²⁶³. Tymczasem – według wspomnianego wicedziekana katedralnego – ówczesne dochody parafii pw. św. Jakuba były na tyle niepewne, iż nie mogły zapewnić wikariuszom katedralnym stałego wynagrodzenia za dodatkową pracę. Zważając na to, należało, jego zdaniem:

*cedat więc totalis fundatio ecclesiae parochialis Luceoriensis S. Jacobi Apostoli in impinguationem archidiaconatus cathedralis Luceoriensis i z tym, co się intuitu tej zamiany z oo. bonifratrami po nich zostaje, a reverendissimus archidiaconus cathedralis nunc et pro tempore existens, corocznie zastępującym curam animarum wypłaci do rąk poddziekanię katedralnego złotych polskich ośmset pracującym podzielić się powinny*²⁶⁴.

²⁶² M. Dębowska, *Kapituła katedralna w Łucku*, s. 74.

²⁶³ A D Ł, *Zamiana*, s. 167.

²⁶⁴ Tamże, s. 168.

Propozycja wicedziekana nie została jednak wcielona w życie, a wikariusze i angelista zajmujący się duszpasterstwem w parafii pw. św. Jakuba, oprócz dochodów z *iura stolae*, mieli pobierać łącznie 641 florenów jako procent od sum lokowanych na kahałach i dobrach ziemskich:

1. od sumy 5 tysięcy florenów, lokowanej na kahale w Ołyce – 175 florenów,
2. od sumy 4300 florenów, lokowanej na kahale w Łucku – 150 florenów,
3. od sumy 4 tysięcy florenów, lokowanej na dobrach Iwanicze w powiecie włodzimierskim – 140 florenów,
4. od sumy 3 tysięcy florenów, zabezpieczonej na dobrach Oszczów – 105 florenów,
5. od sumy 900 florenów²⁶⁵, zabezpieczonej na części wsi Hulaniki, dziedzicznej niegdyś Kisiela, chorążego nowogrodzkiego – 31 florenów 15 groszy,
6. dziesięć w wysokości 40 florenów ze wsi Krasne, należącej do starostwa łuckiego²⁶⁶.

Istotnym elementem projektu przedstawionego biskupowi Turskiemu przez łucką kapitułę katedralną była sprawa budynku kościelnego i zabudowań zajmowanych przez duszpasterzy kościoła pw. św. Jakuba. Restauracja tego kościoła była dla kapituły zbędnym balastem, zwłaszcza że funduszy potrzebowano przede wszystkim na odbudowanie kościoła pojezuickiego. Kościołem pw. św. Jakuba i należącymi doń zabudowaniami zainteresowani byli natomiast bonifratrzy. Propozycja kapituły katedralnej była dla nich zbawienna. A może sami bonifratrzy, poszukując rozwiązania swoich problemów, wystąpili z projektem transakcji wymiennej, a ten okazał

²⁶⁵ W dokumencie *Transumptum ex decreto originali* jest: *nongentorum florenorum* – zob. tamże, s. 177.

²⁶⁶ Tamże.

się dla kapituły korzystny, gdyż plac będący własnością bonifratrów, znajdujący się u zbiegu ulic Karmelickiej i Dominikańskiej przylegał do placów będących własnością kapituły²⁶⁷.

Biskup Turski nakazał zachowanie tytułu kościoła pw. św. Jakuba. Nie została zniesiona altaria św. Józefa, lecz obowiązki z nią związane miał wykonywać nadal altarysta, który otrzymał mieszkanie przy katedrze, a nie bonifratrzy, nowi właściciele kościoła pw. św. Jakuba. Proboszcz parafii katedralnej zawarował sobie prawo do korzystania z cmentarza grzebalnego²⁶⁸.

Tak więc już w 1783 r. bonifratrzy łuccy stali się pełnoprawnymi właścicielami nowej siedziby. Stąd twierdzenie Tadeusza Jerzego Steckiego²⁶⁹ i wielu jego naśladowców, że „w 1793 r. [...] bonifratrzy wraz z całym swym mieniem i zakładami przenieśli się do opuszczonej już wówczas cerkwi zasztatowej św. Jakuba, przy której nowy klasztor dobudowano”, jest nie do utrzymania.

W archiwum bonifratrów w Łucku znajdował się dokument, który został opisany w 1820 r. przez przeora tego konwentu Jana Grunertta w sposób następujący:

roku 1784, dnia 19 Ianuarii, między WW.JJ.XX.
Tadeuszem Łodzia Iwanowskim, Marcinem

²⁶⁷ Tamże, s. 173.

²⁶⁸ *Relationes status*, s. 235.

²⁶⁹ T. J. Stecki, *Łuck starożytny i dzisiejszy*, s. 206; A. Wojnicz, *Łuck na Wołyniu*, s. 26: „w r. 1793 klasztor i kościół zgorzał. Wtedy Bonifratrzy przenieśli się do kościoła parafialnego św. Jakuba”. M. Orłowicz, *Ilustrowany przewodnik po Wołyniu*, s. 121: „kościół bonifratrów, fundowany w r. 1647 [sic!] przez kanonika Baltazara Tyszkę. Był to budynek barokowy, który popadł w ruinę w r. 1793, poczym bonifratrzy przenieśli się do dawnego kościoła parafialnego św. Jakuba”; G. Rąkowski, *Wołyń*, s. 237: „po pożarze w 1793 r. bonifratrzy przenieśli się w pobliże kościoła pw. św. Jakuba”.

Watenka Olszewskim²⁷⁰, sędzią i surogatem konsystorza łuckiego, kanonikami katedralnymi łuckimi, od prześwietnej kapituły katedralnej łuckiej plenipotentami i WJ. księżmi bonifratrami konwentu łuckiego, gruntu niedaleko katedry, przy ulicy idącej do klasztoru XX. Karmelitów położonego, na grunt, klasztor i kościół św. Jakuba, dawny parafialny, w Łucku sytuowany, urzędowa w aktach konsystorza łuckiego oblatowana zamiana²⁷¹.

²⁷⁰ Ks. Marcin Olszewski urodził się w 1736 r., święcenia kapłańskie otrzymał w 1758 r. Był kanonikiem brzeskim, proboszczem derażeńskim, dziekanem stepańskim, deputatem na Trybunał Koronny w Lublinie, komisarzem cywilno-wojskowym, wizytatorem kościołów i klasztorów, kanonikiem kapituły katedralnej w Łucku, długoletnim sędzią surogatem konsystorza generalnego w Łucku, cenzorem książek, regensem seminarium łuckiego (1797–1801), proboszczem w Skurczu. Zmarł 3 (15) września 1804 r. w Łucku, pochowany został w kościele bernardyńskim – M. Dębowska, *Diecezje łucka i żytomierska*, s. 149.

²⁷¹ DA ŻO, f. 90, op. 1, spr. 447, s. 40.

РЕЗЮМЕ

Латинська церква св. Апостола Якова існувала в Луцьку над Стиром вже в XV ст. Це був невеликий дерев'яний костюл, який знаходився неподалік вірменської церкви св. Стефана. У першій половині XVI ст., коли за часів правління єпископа Єжи Хвальчевського зводився мурований кафедральний собор, на місці дерев'яного костюлу св. Якова був побудований новий мурований храм. Після пожежі Луцька у вересні 1781 року єпархіальна влада передала цей храм у розпорядження монахів боніфратрів (Орден госпітальєрів Святого Івана Божого), тому що їхній старий костюл св. Марії Магдалини ущент згорів. У 1844 році російська влада скасувала луцький монастир боніфратрів, а в наступному році під час пожежі міста згорів також костюл св. Якова. Після цього його вже ніколи не відбудовували. Ще у другій половині XIX ст. можна було побачити його руїни, з яких у міжвоєнний період не залишилося жодних слідів.

Про існування цього храму дуже швидко забули. У другій половині XIX ст. виникла навіть дискусія щодо приналежності костюлу св. Якова. Більшість дослідників стверджували, що після пожежі Луцька боніфратри отримали залишену без догляду церкву (напр. Тадеуш Єжи Стецький). Мало хто вважав, що це була латинська церква. Лише в 20-тих роках XX ст. Ян Марек Гіжицький (Волиняк), спираючись на матеріали візитаційного опису костюлу і монастиря боніфратрів з 1818 року, звернув увагу на те,

що костюл св. Якова був у минулому латинським парафіяльним храмом.

Фактично ніхто ніколи не зацікавився історією цієї забутої сакральної споруди, не кажучи вже про історію парафії, яка протягом кількох століть діяла при костюлі. Панує загальна думка, що з самого початку існування латинського кафедрального собору в Луцьку (1425 р.) при ньому діяла єдина римо-католицька парафія у місті. Проте виявляється, що факти говорять про інше. Латинський кафедральний костюл, від початку свого існування аж до кінця XVIII ст., був лише єпископським собором та найважливішим костюлом у дієцезії, а статус парафіяльного храму, в період від XV ст. аж до 80-тих років XVIII ст., мав костюл св. Апостола Якова.

Оригінальний *ерекційний документ* для цього костюлу не зберігся. Відомо, що вже на початку XVI ст. він пропав без сліду. У 1545 році луцький плебан Станіслав Берунський навіть не знав обставин його втрати. На той час у нього також не було жодного документу, який міг би підтвердити право на користування належною йому бенефіцією. Це питання було вирішено під час правління єпископа Єжи Хвальчевського. У 1545 році польський король і великий литовський князь Сигізмунд II Август видав у Вільнюсі грамоту, яка підтверджувала привілеї, надані церкві св. Якова його попередниками. У цьому документі зовсім не згадувалося про давні привілеї, про те, хто і що дарував луцькому парафіяльному костюлу.

Через деякий час оригінальний привілей Сигізмунда II Августа з 1545 року також було втрачено. Один з настоятелів костюлу св. Якова, кс. Бальтазар Вжещ у 1557 році подбав про внесення цього запису до актової книги луцького єпископа Яна

Андрушевича (книга з цим записом не збереглася). Після Люблінської унії (1569 р.), коли міська влада в Луцьку почала висловлювати свої претензії щодо привілеїв, наданих луцьким святиням, плебан костьолу св. Якова намагався вже від нового правителя Речі Посполитої отримати документ, який ще раз підтверджував згаданий привілей. Починаючи з 1578 року настоятелем костьолу св. Якова в Луцьку був кс. Андрій Луневський. Завдяки його зусиллям, луцький єпископ Вікторин Вержбицький доручив підготувати копію привілею з актової книги свого попередника єпископа Андрушевича (це було зроблено в 1580 р.) та подбав про її підтвердження королем Стефаном Баторієм. Польський король підписав цю грамоту 8 лютого 1581 року у Варшаві, де вона була також вписана до Коронної метрики. Оригінальний привілей короля Стефана Баторія в 1615 році мав тодішній настоятель парафії св. Якова кс. Мартин Іздебський. Власне цей священник вніс цей документ до актових книг Луцької консисторії. В той час офіціалом консисторії був Балтазар Тишка, канонік кафедрального капітулу в Луцьку. Сьогодні вже не існують ані оригінальний привілей короля Стефана Баторія, ані актова книга генеральної консисторії, де була записана копія цього документу. До наших днів дійшов лише запис привілею на костьол св. Якова, залишений у Коронній метриці, яка зберігається в Головному архіві давніх актів у Варшаві.

Фундатори щедро забезпечили луцький костьол св. Якова земельними володіннями. Основну частину бенефіції становили: село Лище, половина села Німецьк поблизу Жидичина та луцька передміська й міська (що на острові над річкою Стир) юридики. У 1610 році село Лище було передане єзуїтам, а в 1721

році половина села Німецьк належала вже до луцького архідиякона.

Парафія св. Якова в Луцьку мала фарний костьол і дві каплиці. Кафедральний собор, який був єпископським костьолом, не підпорядковувався луцькому плебану. Парафіяльний костьол св. Апостола Якова був невеликою, однонавною, орієнтованою будівлею. Саме через «вівтар орієнтований на схід» в XIX ст. цей храм вважали за православний. До нефа з півночі примикала каплиця, де відбувався обряд хрещення, а з півдня був прибудований бабинець. Головний вхід до костьолу знаходився з західної сторони центрального фасаду будівлі, який виходив на річку Стир. Другий вхід до храму був з боку бабинця. З півночі до вівтарної частини костьолу примикала ризниця. У пресвітерії, поруч з головним вівтарем (з боку Епістоли), розташовувався амвон. Цю частину костьолу, подібно як і каплицю, від головного нефа відділяла балюстрада. Під центральним нефом костьолу (також під ризницею) була гробниця, в якій ховали померлих парафіян. Територія навколо парафіяльного костьолу була огорожена кам'яним муром, в якому зі східної сторони, знаходилась дзвіниця з трьома дзвонами. Можливо, що вона була збудована за зразком існуючої кафедральної дзвіниці. У її центральній частині між підпорами був вхід на територію костьолу зі сторони міста. У південній частині костьольного подвір'я, уздовж муру, що межував з вірменською юридикою, розташовувалась плебанія (дім парафіяльного священника).

До парафії св. Апостола Якова належала також дерев'яна каплиця Святого Хреста, збудована на передмісті Луцька, на території юридики місцевого плебана (сьогодні це північна сторона вулиці Кривий Вал). Саме поблизу цієї каплиці, за словами

Яна Длугоша, знаходився намет короля Владислава Ягайло, коли в 1431 році його військо тримало в облозі луцький замок. Починаючи з 1645 року цю каплицю використовували монахи з ордену бернардинів, які прибули до Луцька на запрошення Агнешки Станішевської. До парафії св. Якова належала також богадільня (притулок), де в XVII ст. існувала каплиця Святого Духа.

Плебанами костьолу св. Апостола Якова звично були каноніки луцького кафедрального капітулу, котрі призначали вікаріїв або комендаріїв виконувати душпастирські обов'язки в парафії. Спочатку право презенту (рекомендація, яку давав ктитор – засновник храму – духовній особі) належало великому литовському князю. Лише в 1544 році, коли при луцькому кафедральному капітулу було створено посаду кустоша (*kustos*), король Сигізмунд II Август передав це право луцькому єпископу. Єпископ Єжи Хвальчевський на утримання кустоша призначив бенефіцію костьолу св. Якова. Першим кафедральним кустошем став тодішній плебан костьолу св. Якова, ксьондз Станіслав Берунський. До 1610 року кустоші капітулу в Луцьку були одночасно плебанами місцевої парафії. У цьому ж році, за згодою луцького капітулу, єзуїтський колегіум отримав село Лище, яке раніше становило вагому частину бенефіції парафіяльного костьолу св. Якова. Таким чином було розділено посади кустоша кафедрального капітулу та плебана костьолу св. Якова (з того часу кустош щорічно отримував 300 польських злотих з маєтку села Садів, що належав колегії луцьких вікаріїв), а управління луцькою парафією було доручено одному з кафедральних каноників. У 1721 році решту бенефіцію костьолу св. Апостола Якова у Луцьку розділили між собою архidiaкон луцького капітулу (він отримав половину села

Німецьк) та — постійний вікарій (*vicarius perpetuus*). Так ситуація парафіяльного костьолу св. Якова виглядала до моменту його ліквідації.

Початком кінця цього приходу стала пожежа Луцька (одна з найбільших в історії міста), що вибухнула 5 вересня 1781 року. Скасування парафії св. Апостола Якова було безпосередньо пов'язане із знищенням кафедрального собору та монастиря і костьолу отців боніфратрів під час згаданої пожежі. Монахи, для продовження своєї місії, мали пильну потребу в новій сакральній споруді, а кафедральний капітул шукав коштів на реставрацію поезуїтського костьолу, куди було перенесено новий кафедральний собор, та колегіуму, в якому мало проживати кафедральне духовенство. Найкращим виходом із складної ситуації стало включення бенефіції костьолу св. Якова до кафедральної парафії. Згадана бенефіція частково використовувалась як додактове утримання для луцького архідіякона, а частково для капітульних вікаріїв, які займалися душпастирством усієї луцької парафії — відтоді вже кафедральної. Сам костьол св. Якова та всі будівлі, що знаходились на костьольній території, капітул передав у користування боніфратрам, в обмін на земельну ділянку, де раніше знаходився їхній спалений монастир. 13 січня 1783 року луцький єпископ Фелікс Павло Турський підписав відповідний документ та подбав про те, щоб Апостольський Престол затвердив внесені зміни.

Переклав Віталій Росовський

WYKAZ SKRÓTÓW

- АВМК „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”
ADŁ Archiwum Diecezji Łuckiej
ADS Archiwum Diecezjalne w Siedlcach
AGAD Archiwum Główne Akt Dawnych
w Warszawie
ASV Archivum Secretum Vaticanum
DAŻO Państwowe Archiwum Obwodu Żytomier-
skiego w Żytomierzu (Державний Архів
Житомирської Облaсті)
МК Метрыка Коронна
ОАВМК Ośrodek Archiwów, Bibliotek i Muzeów
Kościelnych
Zamiana *Zamiana OO. Bonifratrów z Katedrą łucką
placów, kościoła pw. św. Jakuba i dekret
biskupi z aprobatą tudzież*

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE

Archiwum Diecezjalne w Siedlcach

Akta oficjalatu i kurii biskupów łuckich i brzeskich w Janowie Podlaskim, sygn. D 1 – D 90, D 123, 150

Archiwum Diecezji Łuckiej (depozyt w Ośrodku Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie)

Zespół: Kapituła Katedralna w Łucku

Seria: *Zamiana OO. Bonifratrów z Katedrą łucką placów, kościoła św. Jakuba i dekret biskupi z aprobatą tudzież:*

- 1) szczątkowe materiały archiwalne parafii pw. św. Jakuba Apostoła w Łucku, 2) szczątkowe materiały archiwalne bonifratrów łuckich

Zespół: Parafia w Bereznem

Liber processuum

Materiały ks. Florentyna Czyżewskiego

Księga zmarłych kapłanów łuckich

Wypisy z ksiąg metrykalnych

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Metryka Koronna, sygn. MK 123

Archivum Secretum Vaticanum

Processus Consistoriales (procesy informacyjne biskupów łuckich i brzeskich; mikrofilmy w Ośrodku АВМК)

Państwowe Archiwum Obwodu Żytomierskiego w Żytomierzu (Державний Архів Житомирської Облaсті)

„Wizyta Kościoła i Klasztoru OO. Bonifratrów Łuckich roku 1799”, sygn. f. 90, op. 1, spr. 213-b

Wizyta generalna Kościoła i Klasztoru w wo o^w Bonifratrów Łuckich w imieniu JW^{so} Kaspra Kazimierza Kolumna Cieciszowskiego Biskupa Łuckiego i Żytomierskiego, rzymsko-katolickich łacińskich kościołów, orderów Aleksandra Newskiego, komandora Orła Białego i S^o Stanisława I^{ej} Klasy kawalera, przez WJX^a Ignacego Gruszczyńskiego, kanonika ołyckiego odprawiona dnia 30 9^{bra} 1820 roku, sygn. f. 90, op. 1, spr. 447

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Akta unii Polski z Litwą 1385–1791, wyd. S. Kutrzeba, W. Semkowicz, Kraków 1932.

Księga zapowiedzi łacińskiej parafii katedralnej w Łucku 1782–1826, oprac. M. Dębowska, Lublin 2013.

Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae, vol. 2, ed. P. Rabikauskas, Rzym 1978.

Rewizyja zamków Ziemi Wołyńskiej w połowie xvi wieku, wydał i szkicem historycznym poprzedził A. Jabłonowski, Warszawa 1877.

Status animarum łacińskiej parafii katedralnej w Łucku 1815–1819, oprac. M. Dębowska, Lublin 2013.

OPRACOWANIA

- Abraham Władysław, *Z dziejów dawnego biskupstwa łacińskiego w Łucku*, „Kwartalnik Historyczny” 1937, nr 51, s. 141–147.
- Czarnecki Władysław, *Planowanie miast i osiedli*, t. 1: *Wiadomości ogólne. Planowanie przestrzenne*, wyd. 2 rozsz., Warszawa 1965.
- Deptuła Czesław, *Wokół legend o początkach Lublina i jego świątyń*, [w:] Jacek Chachaj, *Początki kościołów lubelskich w świetle legend i przekazów historycznych*, Lublin 2011, s. 5–24.
- Dębowska Maria, *Diecezje łucka i żytomierska w pierwszych latach istnienia. Wybrane zagadnienia*, Lublin 2014.
- Dębowska Maria, *Kapituła katedralna w Łucku w dokumentach z przełomu XVIII i XIX wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2012, t. 98, s. 67–96.
- Długosz Jan, *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae. Liber undecimus et liber duodecimus 1431–1444*, Warszawa 2001.
- Długosz Teofil, *Sieć parafialna diec. łuckiej w 1726 roku*, „Studia Theologica Varsaviensia” 1963, t. 1, nr 1, s. 174–213.
- Encyklopedia staropolska*, oprac. A. Brückner, t. 2, Warszawa 1990.
- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, oprac. L. Grzebień, Kraków 1996.
- Gajda Piotr, *Chrzcielnica. I. Aspekt teologiczno-pastoralny*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 3, red. R. Łukaszyk, Lublin 1979, kol. 347–348.
- Giżycki Jan Marek [Wołyniak], *Z przeszłości Wołynia*, „Głos Wołyński” 1922, nr 13.
- Giżycki Jan Marek [Wołyniak], *Zniesione kościoły i klasztory rzymsko-katolickie przez rząd rosyjski w wieku XIX-tym w diecezji łuckiej, żytomierskiej i kamienieckiej (gub.*

- wołyńskiej, kijowskiej i podolskiej), „Nova Polonia Sacra” 1928, t. 1, s. 1–402.
- Jaszczolt Tomasz, *Fundacje kościelne na Podlasiu do końca xv wieku*, [w:] *Kościół a państwo na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim. Źródła i stan badań*, red. M. Kieśliński, K. Sychowicz, W. Śleszyński, Białystok 2005, s. 14–52.
- Колосок Б. В., *До історії будівництва в Луцьку храмів св. Якова*, „Нові Дослідження пам’яток козацької доби в Україні” 1996, t. 5, s. 53–58.
- Krasny Piotr, *Visibilia signa ad pietatem excitantes. Teoria sztuki sakralnej w pismach Roberta Bellarmina, Cezarego Baroniusza, Rudolfa Hospiniana, Fryderyka Boro-meusza i innych pisarzy kościelnych epoki nowożytnej*, Kraków 2010.
- Królik Ludwik, *Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej od xvi do xviii wieku*, Lublin 1983.
- Kuźmak Krystyna, *Anna św. III. Bractwa*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 1, red. R. Łukaszyk, Lublin 1973, kol. 625–626.
- Litak Stanisław, *Atlas Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w xviii wieku*, Lublin 2006.
- Litak Stanisław, *Struktura i funkcje parafii w Polsce*, [w:] *Kościół w Polsce*, t. 2: *Wiekі xvi–xviii*, Kraków 1969, s. 259–481.
- Małuszyński Marian, *Obraz średniowiecznego Łucka*, „Ziemia Wołyńska” 1939, t. 2, nr 1, s. 6–8.
- Małuszyński Marian, *Z dziejów zamku łuckiego*, „Ziemia Wołyńska” 1938, t. 1, nr 8–9, s. 114–117.
- Müller Wiesław, *Diecezje w okresie potrydenckim*, [w:] *Kościół w Polsce*, t. 2: *Wiekі xvi–xviii*, Kraków 1969, s. 55–258.
- Niesiecki Kasper, *Herbarz polski*, wyd. J. N. Bobrowicz, t. 4, Lipsk 1839.
- Orłowicz Mieczysław, *Ilustrowany przewodnik po Wołyniu*, Łuck 1929.

- Osadczy Włodzimierz, *Łuck*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 11, red. E. Ziemann, Lublin 2006, kol. 587.
- Poppek Leon, *Świątynie Wołynia*, Lublin 1997.
- Rąkowski Grzegorz, *Wołyń. Przewodnik krajoznawczo-historyczny po Ukrainie Zachodniej*, cz. 1, Pruszków 2005.
- Rosowski Witalij, *Akta wizytacyjne diecezji kamienieckiej i łucko-żytomierskiej (koniec XVIII – początek XX wieku) w zasobach archiwów na Ukrainie*, АВМК 2012, t. 97, s. 333–359.
- Rudecki Paweł, *Kościół rzymsko-katolicki w Łucku w XVI – pierwszej połowie XVII wieku*, „Zamojsko-Wołyńskie Zeszyty Muzealne” 2000, t. 1, s. 67–72.
- Stecki Tadeusz Jerzy, *Łuck starożytny i dzisiejszy*, Kraków 1876.
- Szady Bogumił, *Geografia struktur religijnych i wyznaniowych w Koronie w II połowie XVIII wieku*, Lublin 2010.
- Троневи́ч П. О., Хилько М. В., Сайчук Б. Т., *Втрачені християнські храми Луцька*, Луцьк 2001.
- Tylus Stanisław, *Inwentarz najstarszych ksiąg metrykalnych diecezji łuckiej 1596–1826 (1839) przechowywanych w Łucku do II wojny światowej*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1999, t. 72, s. 113–161.
- Uruski Seweryn, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 5, Warszawa 1908, t. 9; Warszawa 1912.
- Wojnicz Adam, *Łuck na Wołyniu. Opis historyczno-fizjograficzny*, Łuck 1922.
- Wójcik Walenty, „Prawa parafialne” według polskiego ustawodawstwa partykularnego do 1564 r., „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 1956 (1957), t. 3, z. 2, s. 153–225.
- Wójcik Walenty, *Prawo cmentarne w Polsce do połowy XVI wieku*, „Polonia Sacra” 1958, t. 10, nr 2, s. 165–218.
- Wyczawski Hieronim Eugeniusz, *Łuck*, [w:] *Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, red. H. E. Wyczawski, Kalwaria Zebrzydowska 1985, s. 211–213.

ANEKSY

DOKUMENT 1

Przywilej dla kościoła św. Jakuba Apostoła w Łucku z 8 maja 1545 r.

- Kopia 1.** Warszawa, AGAD, Metryka Koronna, t. 123, k. 539v–543v.
2. Lublin, OABMK, ADŁ, KDŁ, *Zamiana*, s. 79–84. Kopia z pierwszej połowy XVII w., niewierzytelna.
3. Lublin, OABMK, ADŁ, KDŁ, *Zamiana*, s. 71–78. Kopia z 1785 r., uwierzytelniona pieczęcią Jana Kantego Bożydar Podhorodeńskiego, wikariusza *in spiritualibus* i oficjała generalnego łuckiego.

Podstawa wydania: Kopia 1.

[539v] Privilegium pro ecclesia parochiali Sancti Jacobi in Luczko.

[540] Stefanus etc. Significamus hisce nostris litteris quorum interest universis et singulis. Exhibitum coram nobis fuisse nomine venerabilis Andreae Łuniewski custodis Luceoriensis, et ibidem parochialis ecclesiae tituli Sancti Jacobi Apostoli rectoris, transumptum seu extractum privilegii ad ecclesiam praefatam parochialem Sancti Jacobi eiusque rectores pertinentis, in locum antiqui diplomatis, foundationis et dotationis dictae Ecclesiae, per antecessores nostros Magni Ducatus Lithuaniae magnos duces factae, concessi, casuque quodam infausto amissi per serenissimum praedecessorem nostrum

Sigismundum Augustum, recentius eidem ecclesiae dati, ex libris actorum reverendi olim in Christo patris domini Joannis Andruszowicz²⁷² episcopi Luceoriensis, sub reverendi in Christo patris domini Victorini Wirzbicki²⁷³, moderni episcopi Luceoriensis, titulo, manu propria et sigillo rescriptum. Supplicatumque Nobis diligentissime praefati venerabilis Andreae Łuniewski custodis et paroeci, nomine fuisse, ut hoc ipsum privilegii transumptum, autoritate Nostra Regia approbare, ratificare, et confirmare dignaremur, cuius tenor de verbo ad verbum sequitur et est iste:

Victorinus Wirzbicki Dei gratia episcopus Luceoriensis universis et singulis, quibus expedit, tenore praesentium significamus. Quomodo Nos ad instantiam et petitionem reverendi domini Andreae Łuniewski, cathedralis Nostrae Luceoriensis custodis, et ibidem parochialis ecclesiae tituli Sancti Jacobi Apostoli rectoris, certum ingrossationis privilegii eiusdem praefatae ecclesiae actum, una cum ipso privilegio ex actis cancellariae praedecessoris Nostri de anno et die menseque infrascriptis, de verbo ad verbum nihil addendo vel minuendo quod facti substantiam mutaret aut intellectum variaret, duximus transsumendum, prout transsumimus per praesentes, cuius quidem actus tenor sequitur et est talis:

Anno Domini millesimo quingentesimo quinquagesimo septimo, die Veneris ultima, mensis Aprilis. Coram reverendissimo in Christo patre domino domino Joanne Andruszowicz Dei gratia episcopo Luceoriensi actus observatus. Comparens personaliter reverendus dominus Balthasar Wrzeszcz, custos ecclesiae cathedralis Luceoriensis certum ecclesiae suae privilegium, de titulo et sigillo serenissimi et illustrissimi principis domini

²⁷² Jan Andruszewicz, biskup łucki w latach 1556–1567.

²⁷³ Wiktoryn Wierzbicki, biskup łucki w latach 1567–1586.

domini Sigismundi Augusti Dei gratia regis Poloniae, magni ducis Lithuaniae etc. cum subscriptione manus propriae eiusdem Maiestatis Regiae, salvum, integrum et in nulla sui parte viciatum, coram sua Paternitate Reverendissima produxit. Petens illud causa perpetuitatis, aut casus alicuius adversi, ad acta ingrossari, admitti. Et sua Reverendissima Paternitas reviso ante omnia huiusmodi privilegio, eoque conspecto, in nulla parte suspecto, admisit et mihi notario infrascripto ingrossandum actis mandavit. Praesentibus tunc reverendo domino Jacobo Płoński canonico et officiali Luceoriensi ac generosis nobilesque Stanislao Sługoczki capitaneo Janoviensi, Francisco Pacholski thesaurario, Joanne Łuniewski marschalco, Ambrosio Jodko culinae magistro, Joanne Kembłowski, Andrea Chelstowski et aliis quam plurimis familiaribus Suae Paternitatis Reverendissimae, ac me Alberto Rozbrzizki²⁷⁴ publico et causarum curiae notario. Privilegii autem tenor est talis:

In Nomine Domini amen. Ad perpetuam rei memoriam. Regia et cuiuslibet principis dignitas in rebus sub tempore gestis id auctoritatis sibi vendicat necessario, ut quidquid per eos unquam decernitur, vel piis usibus, aut pro divini cultus augmento tribuitur. Id ne e memoria labatur, posterorum consuevit perhenni literarum munimine declarare. Proinde nos Sigismundus Augustus Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lithuaniae, Russiae, Prus[541]siae, Masoviae, Samogitiaeque etc. dominus et haeres. Significamus tenore praesentium, quibus expedit universis praesentibus et futuris harum noticiam habituris. Quomodo tempore superiori venerabilis dominus Stanislaus Bieruński²⁷⁵, custos Luceoriensis et plebanus ecclesiae parochialis Sancti Jacobi Apostoli in civitate

²⁷⁴ Albert Rozbrzycki.

²⁷⁵ W oryginalne jest: Birmiski.

nostra Luceoriensi consistentis, olim iurispatronatus Nostri et nuper in ordinarium loci per Nos tranfusi et donati ad eiusdem Sancti Jacobi ac gloriosissimae Matris Virginis Mariae et divorum Apostolorum Petri et Pauli honorem ^adedicatam et ^a per antecessores Nostros Magni Ducatus Lithuaniae Magnos Duces ^bdotatae et fun^bdatae exposuerat, privilegium foundationis primevae ecclesiae eiusdem ^cper praedictos antecessores Nostros concessum; per antecessores suos eiusdem Ecclesiae casu quodam [infausto, igne²⁷⁶] aut hostium incursione fuisse amissum, supplicaveratque subinde Nobis ipse idem Stanislaus Bieruński humiliter, ut de remedio oportuno ecclesiae eidem et sibi de benignitate Nostra Regia provideremus, privilegiumque denuo tenorem foundationis et dotationis primevae, super proventibus et redditibus ecclesiae ipsius in se continentem largiri dignaremur. Indemnitati tandem, ipsi ecclesiae ex debito soli Nostri prospicere de proventibusque ipsi ecclesiae annexis et asscriptis certo experiri cupientes certis commissariis Nostris fidedignis examen causae huius commiseramus, et testium tandem fidedignorum coram ipsis commissariis Nostris per ipsum dominum Bieruński inductorum depositionibus sigillis ipsorum commissariorum obsignatis comperimus proventus et reditus infrascriptos privilegio perpetuo primevae eiusdem donationis et foundationis ecclesiae praedictae fuisse perpetualiter asscriptos. In primis villam *Lyscze*²⁷⁷ cum subditis et curiola praediali, agris, pratis, gais, rubetis, mericis, silvis, lutis, stagnis, piscinis, aquis, molendinis et eorum

^{a-a} Uzupełniono według kopii 2.

^{b-b} Uzupełniono według kopii 2.

^{c-c} Uzupełniono według kopii 2.

²⁷⁶ Uzupełniono według kopii 2.

²⁷⁷ Łyszcze.

emolumentis, pascuis, ac universis ad ipsam [241v] villam obventionibus et pertinentiis, laboribus, datiis, censibusque ex antiquo spectantibus, prout in suis metis et graniciebus est ab aliis distincta, et in se consistit dimensurata, videlicet incipiens a villula Kleczany via, quae tendit ad Horodnicza²⁷⁸, cum campis et mericis, usque ad graniciem quae dividit bona illustrissimi et magnifici domini ducis Ostrowski ab Horodnicza, et bona dicta Krupa, Stawek, per campum usque ad Dolina et Smug vulgo dicta per medium. Et tandem a Podhaycze via, quae tendit ad Żidiczen²⁷⁹ usque ad graniciem Theremne et sic circumferentialiter^d ad lutum vulgo Hrasz, quod distinguit bona Poddubcze²⁸⁰ et eab hisce parvo pro tractu et Wrothniewo a bonis ecclesiae dictae villae Liscze. Item per medium villae dictae Niemieczkie²⁸¹ cum Wladika, similiter cum omnibus et singulis s^opro^oventibus et obventionibus ac pertinentiis, agris, pratis, rubetis, mericis, sylvis, surrulationibus [sic!] alias Zapustami, pascuis, aquis, piscinis, et piscium piscationibus in fluvio Styr, ac profluviolis alias Zathokach, et stagnis, specialiterque pratum inter prata Żidicensi ad triginta currus, et generaliter cum omnibus usibus et utilitatibus, nullis exceptis, nec excipiendis, quae ambae villae in nullo a quoquam hominum cuiuscunque status et conditionis sunt, laesae et violatae nec iniuriatae, immo vero usque ad hoc tempus in pacifica et quieta possessione, ac usufructu a praedicto custode et ipsius antecessoribus sunt conservatae. Item

^{d-d} Uzupełniono według kopii 2.

^{e-e} Uzupełniono według kopii 2.

^{f-f} Uzupełniono według kopii 2.

^{g-g} Uzupełniono według kopii 2.

²⁷⁸ Horodnica.

²⁷⁹ Żydyczyn.

²⁸⁰ Poddębce.

²⁸¹ Niemieckie.

quod attinet domos et acies proventusque in civitate Luceoriensi ad praedictum plebanatum pertinens, utpote acies in sanctuario plebanali e regione ecclesiae Sancti Jacobi ab occidente, cum aedificiis, aedificatis et aedificandis usque ad fluvium Styr cum libera piscatione piscium per eiusdem piscatores. Atque item prata supra eundem fluvium ex altera parte inter Styrzicza²⁸² sita, ex antiquo eidem ecclesiae dotata prout sese extendunt et continen[542]tur in sua circumferentia, cum rubetis et pascuis. Domus denique cum aciebus penes eandem ecclesiam consistens, ac ex adverso acies et domus ecclesiolae rutheni ritus divi Iwan[i] sitas, de eiusdem custodis consensu et licentia fore aedificatas. Tum demum et acies aliquot cum domibus ex altera parte fluvii dicti Gluszec. In suburbio quoque extra ultimam portam aliquot domus, atque etiam circumquaque Sanctae Crucis ecclesiolam, quae pro capella addita est ecclesiae Sancti Jacobi, acies usque ad fossam dictam vulgo rów. In quibus domibus ex antiquo habuerunt incolae liberam propinationem omnium et singularum potionum, videlicet vini, vini Dalmatici, Cretici, mellis, cerevisiae eorumque cocturarum, vini crematici et eiusdem distillationis, frumentorum, iumentorum, carniū, piscium et omnis generis usufructuum excogitandorum et excogitorum, humana industria inventorum et inveniendorum, emi, vendi, revendi, mercationum, depositarum et deponendarum depositione, intra et extra civitatem advehentium et evehentium evectione ac in usus suos quoslibet beneplacitos conversione, absque aliquo Regiae Maiestatis thesauro privato vel publico et equestris ordinis hominibus, ducibus, palatinis, castellanis cuiuscunque status et conditionis sint solutione liberi. Excipiendo insuper et eliberando easdem domos cum eorundem incolis a iurisdicione

²⁸² Styrzec.

uniuscuiusque magistratus, etiam a capitaneo loci, advoco, proconsule, consulibus, et eorum vicesgerentibus modernis et in posterum existentibus, et ab omnibus oneribus, gravaminibus et praeiudiciis, ac pensione braxatoriorum alias kapczizny²⁸³, omniumque et singularum exactionum, dacialium, collectionum, extractio-
num, vel etiam compositionum pro aliqua civili civitatis Luceoriensis et communitatis necessitate et expeditione ac generaliter in nullo praepediendo aut nocendo, excepto quod tenebuntur cum Regiae Maiestatis subditis eiusdem civitatis Luceoriensis vecturas [242v] alias podwo-
dy pendere et subministrare. Sed duntaxat praedicto custodi et eius successoribus ad eandem ecclesiam parochialem Sancti Jacobi cum omni obedientia, iurisdictione, censibus et quibusvis proventibus ac utilitatibus, ita, ut generalitas particularitati et particularitas generalitati non deroget asscribi et appropriari immunitati et libertati ecclesiasticae temporibus perpetuis et aeviternis. Una cum quatuor sexagenis grossorum lithuanicalium, et quatuor millium salis tolparum ex antiquis theloneis Luceoriensibus in singulos annos pro Festo Sancti Martini Episcopi pensatarum, ac etiam per quatuor grossos a singulis Romanae fidei hospitibus, qui suas proprias domos habent, et ab inquilinis per duos grossos. Ubi vero extradere neglexerint vel noluerint, ex tunc officium advocati cum proconsule ex huiusmodi hominibus sub civitate ipsorum iurisdictioni subiacentium, ad exigendam talem pecuniam ministros sub paenis deputabunt. Etiam decima manipularis cuiuslibet grani Ecclesiae praefatae et rectoribus ipsius ex bonis Hnidawa, Krasne, ac ex bonis Arcis Polonensis illustris et magnifici domini Radziwiłł ex antiquo dabatur. Quas quidem depositiones testium,

²⁸³ Kapszczyzna, czyli podatek od propinacji obowiązujący w Wielkim Księstwie Litewskim.

ratas et gratas habentes, praemissa omnia Ecclesiae praefatae Sancti Jacobi et ipsius rectoribus nunc et pro tempore existentibus, de certa scientia Nostra, ac consensu consiliariorum Nostrorum, eiusdem Magni Ducatus hic Nobiscum existentium, asscripsimus, invisceravimus et incorporavimus, immunitati Ecclesiae eadem subiicientes, asscribimusque invisceramus et incorporamus perpetuis temporibus. Decernentes omnia praemissa robur perpetuae firmitatis obtinere. In cuius rei fidem et testimonium sigillum Nostrum praesentibus est subappensum. Actum et datum Vilnae feria sexta ante Dominicam Rogationum, anno Domini millesimo quingentesimo quadragesimo quinto. Praesentibus reverendis magnificis generosis dominis Paulo duce Olsanensi, Vlnensi, Venceslao [543] Mednicensi episcopis, Joanne Hliebowicz palatino, Gregorio Osczikowicz castellano Vlnensi, Hieronymo Chodkiewicz castellano Trocensi, Stanislaio Dewoinio Polocensi, Nicolao Radziwiłł Magni Ducatus Lithuaniae supremo marschalco, consiliariis Nostris = Sigismundus Augustus Rex =.

Quae omnia et singula praemissa Vobis universis et singulis, quibus interest, intererit, seu interesse poterit, quomodolibet in futurum intimamus, insinuamus et notificamus ac ad vestrum et cuiuslibet vestrum deducimus notitiam. Decernentes et volentes, ut iis Nostris praesentibus litteris ex actis actorum cancellariae Nostrae legitime transsumptis tam in iudicio, quam extra, et alias ubique locorum stetur, credatur et plenaria fides adhibeatur ac si huiusmodi acta in medium fuissent exhibita et producta. In quorum omnium fidem et testimonium sigillum Nostrum praesentibus est subimpressum.

Datum Ianoviae, xv mensis Octobris, anno Domini millesimo quingentesimo octuagesimo. Praesentibus tunc reverendae venerabili et nobilibus Nicolao Kolaczowski archidiacono, Francisco Srzedniczki canonico

Luceoriensi, Joanne Biilinski notario, Alberto Ruddianski factore Janoviensi, Joanne Nieborski, Paulo Moczulski et aliis Suae Paternitatis Reverendissimae familiaribus. Extractum ex actis actorum cancellariae Luceoriensis, sub sigillo Suae Reverendissimae Paternitatis emanatum. Victorin Wirzbiczki episcopus Luceoriensis qui supra manu sua.

Nos itaque Stephanus Rex eidem supplicationi benigne annuentes, hoc ipsum privilegii ecclesiae parochialis Sancti Jacobi Luceorii transsumptum autenticum, cum omnibus et singulis clausulis, punctis, conditionibus, articulis et contentis, nullis exceptis, tantum quantum iuris publici rationes sinunt. Sique rectores dictae ecclesiae eorum, quae in hoc transsumptu privilegii sunt comprahensa, in possessione et usu retroacto tempore fuerunt, approbandum, ratificandum, roborandum et confirmandum duximus, prout et approbamus, ratificamus, roboramus [543v] confirmamusque atque eidem suum iustum et debitum pondus firmitatisque perpetuae robur harum serie literarum apponimus.

Datum Varschoviae in Conventu Regni Generali, die octava mensis Februarii, anno Domini millesimo quingentesimo octuagesimo primo. Regni Nostri quinto = Stephanus Rex = manu propria.

DOKUMENT 2

1583, marzec 4, Łuck – Andrzej Łuniewski, pleban kościoła św. Apostoła w Łucku i kustosz łuckiej kapituły katedralnej przedstawia do oblaty w aktach grodzkich Zamku Łuckiego dokument wystawiony przez króla Stefana Batorego w Niepołomicach 24 lutego 1583 r.

Kopia: Lublin, OABMK, ADŁ, *Zamiana*, s. 85–92. Kopia nie-uwierzytniona (XVIII w.).

Wypis z Ksiąg Grodzkich Zamku Łuckiego

Roku tysiąc pięćset ośmdziesiąt trzeciego, miesiąca Martii czwartego dnia

Przyszedłszy przede mnie Falileja Bereżeckiego, na ten czas będącego na miejscu pana Stanisława Piotrowskiego, podstarościego łuckiego, książę Andrzej Łuniewski, kustosz i kanonik łucki. Podał mnie do wpisania do ksiąg list Jego Królewskiej Mości, pod pieczęcią koronną i z podpisem ręki Jego Królewskiej Mości, prosząc, aby był do ksiąg wpisany. Którego ja oglądawszy i jego wyczytawszy słowo do słowa, do ksiąg grodzkich łuckich zapisać kazałem. Który list króla jegomości tak się w sobie ma:

Stefan, Bożą miłością, król polski, wielki książę litewski, ruski, pruski, żmudzki, mazowiecki, inflański, książę siedmiogrodzkie i innych. Szlachetnym Wasylowi i Markowi Żórawnickim, wojtom łuckim, a sławetnym lentwojtom, terazniejszym i na potym będącym burmistrzom, rajcom, ławnikom miasta naszego Łucka, wiernie nam miłym, łaska nasza królewska.

Wiernie Nam mili, mówił nam wielebny w Bogu Wiktorzyn Wierzbicki, biskup łucki, iż też wy nie dbając na listy przodków Naszych, któreśmy przedtym do Was posyłałi, aby abyście się w to nie wstępowali w poddanych kościelnych Świętej Trójcy i świętego Jakuba i w wszystkie

jego duchowieństwo w Łucku, których My, jakośmy zwykli rozmnażać służbę Bożą, fundowali i przywilejami nadali z podpisaniem ręki Naszej i na wieczne czasy wolnościami, wszelakimi swobodami na te kościoły zapisali, tak: domy, rybaki, młyny i ogrody i karczmy, o czym ich przywileja dostatecznie obmawiają. Tak też i dom, który na Nas lennym prawem po Żydówce krzszczonej przyszedł, na organistę z wolnościami oddali i wiecznie zapisali. Na cośmy i przywilej osobliwy z podpisem ręki Naszej dali. Którym to kościołom i ich poddanym te przywileja i wolności łamiecie, podatki miejskie na nich wybierając i onych do więzienia sadzając, wolności miejskie na nich wybierając i onych do więzienia sadzając i napoju wszelakiego szynkować, warzyć zabraniecie i im odejmujecie. W czym się od Was ubliżenie i krzywda kościołom ich i poddanym wielka dzieje, co My nie rady słyszeć i nie mogliśmy to od Was wdzięcznie przyjmować i przykazujemy wiernościom Waszym, żebyście się w poddanych i we wszystkie duchowieństwo biskupa łuckiego nie wstępowali i podatków miejskich na nich nie wyciągali, wolności miejskiej im nie zabraniali i ich nie sądzili i żadnych krzywd, szkód i obciążenia poddanym tych kościołów nie czynili. Tak też i kupować i sprzedawać i napoju wszelakiego szynkować albo warzyć nie zabraniali i w niczym praw, przywilejów od przodków Naszych, na te kościoły nadanych, nie naruszali i zachowalibyście się we wszystkim według przywilejów od przodków Naszych na to danych i według tego rozkazania Naszego i listu koniecznie pod łaską Naszą królewską.

Pisan w Niepołomicach, lata Bożego narodzenia tysiąc pięćset ośmdziesiąt trzeciego, miesiąca Februarii dwudziestego czwartego, a panowania Naszego roku siódmego. Stephanus Rex. Ławryn Piesoczynski.

Z których ksiąg i ten wypis pod pieczęcią grodzką łucką jest wydany. Pisany w Zamku Łuckim.

DOKUMENT 3

1655, lipiec 21, Lublin – Dekret Trybunału Koronnego w Lublinie skazujący na banicję przedstawicieli władz miasta Łucka z oskarżenia Aleksandra Mogilnickiego, plebana kościoła pw. św. Jakuba w Łucku i kanonika łuckiej kapituły katedralnej

Kopia. Lublin, OABMK, ADŁ, *Zamiana*, s. 93–100. Ekstrakt uwierzytelniony pieczęcią (opłatkową) ziemską powiatu włodzimierskiego i podpisami delegatów do Trybunału Koronnego w Lublinie oraz pisarza ziemskiego włodzimierskiego.

Wypis z ksiąg głównych trybunalskich spraw duchownych województwa wołyńskiego

Roku tysiąc sześćset sześćdziesiąt piątego, miesiąca Julii dwudziestego pierwszego dnia

Przed sąd niniejszy główny trybunalski koronny lubelski, gdy przypadła sprawa z rejestru sądowego, za przywołaniem woźnego, szlachetnego Bartłomieja Wierzejskiego, między przewielebnym w Bogu jegomością księdzem Aleksandrem Mogilnickim, kanonikiem i plebanem łuckim, sekretarzem Jego Królewskiej Mości, powodem, a sławetnemi Stephanem Nesterowiczem i Iwanem Świnką natenczas, a przedtym: Theodorem Sołowickim, Wasilem Kołtunikiem, Janem Jeniczem i innemi z imion i przezwisk lepiej wiadomemi burmistrzami i rajcami miasta Łucka, pozwanemi za appellacją od dekretu sądu ziemskiego łuckiego, z roków trzokrólskich w roku tysiąc sześćset pięćdziesiąt dziewiątym sądzonych, między wysz rzezonemi pozwanemi, miesiąca Ianuarii dwudziestego wtórego dnia uczynionego wytoczony, a to w sprawie przez powoda pozwanym, o uciążenie poddanych w mieście Łucku, na gruncie kościelnym świętego Jakuba

i Świętego Krzyża mieszkających, wybieranie od nich kontrybucji i składek, wybieranie od nich podwód, hajduków na nich nasyłanie, grabienie, także bicie i więzienie i inszych krzywd poczynienie, zatym o szkody na trzy-sta złotych polskich oszacowane, pozwem listownym na pomienione roki intentowanej. W której sprawie, sąd ziemski łucki, po kontrowersjach stron obóch, ponieważ dwóch z pozwanych Wasili Suchonos i Iwan Kowal stawali imieniem wszystkich pozwanych jako ławnicy, dlatego plenipotentów do tej sprawy przypuściwszy, stronom rozprawować się nakazał i od tego dekretu powodowej stronie appellacji do trybunału lubelskiego interponowanej tam, gdzie sprawa przyjdzie i należeć będzie, sąd ziemski łucki dopuścił i termin bez przypozwu zachował, o czym ta appellacja szyrzej w sobie ma. Na terminie tedy terażniejszym, słusznie w tej sprawie przypadłym, postanowiwszy się oczewisto u sądu plenipotent aktorów pan Jan Wirzba. Pozwanych, iż się za przywołaniem woźnego do prawa nie stanowili, onych, jako niestałych i prawu nieposłusznych, z dopuszczenia sądowego, na upud w zysku rzeczy w pozwie w appellacji wpisanym, niżej inserowanym, mianowicie wyrażonej i w winie baniciej, z wolnym jednak tej sprawy aresztem do zwykłej godziny, wzdął na pomieniony pozew oryginalny w appellacji wpisany, tak się w sobie mający:

Jan Kazimierz z łaski Bożej król polski, wielkie książe litewskie, ruskie, pruskie, mazowieckie, żmudzkie, inflanckie, smoleńskie, siewierskie, czernihowskie, a szwedzki, gotski, wandalski dziedziczny król, wam, sławetnym Stephanowi Nesterowiczowi i Iwanowi Śwince naten-czas, a przed wami: Theodorowi Sołowickiemu, Wasilowi Kołtunikowi, Iwanowi Jeniczowi, złotnikowi i inszym z imion i przezwisk lepiej wam wiadomym burmistrzom i rajcom miasta naszego Łucka, z urzędów waszych i ze wszystkich dóbr ruchomych i nieruchomych majątności

waszej rozkazujemy, abyście przed sądem naszym ziemskim łuckim, na rokach ziemskich łuckich, które w roku, da Pan Bóg, przyszłym tysiąc sześćset pięćdziesiąt dziewiątym, nazajutrz po Trzech Królach, święcie rzymskim, przypadną i sądzone będą, oczewiście i zawicie stanęli na instancji i prawne poparcie przewielebnego w Bogu księdza Aleksandra Mogilnickiego, kanonika, oficjała i plebana łuckiego, sekretarza naszego, aktora, który *in toto* referując się tak do prawa i przywilejów fundacji i *prectionis* kościoła farnego łuckiego pod tytułem świętego Jakuba i drugiego na przedmieściu, Świętego Krzyża, za kaplicę do świętego Jakuba danego, założonych od najjaśniejszych królów polskich, wielkich książąt litewskich, antecessorów naszych, nadanych i konfirmowanych, jako też do dekretu głównego trybunalskiego, między antecessorem *moderni actoris*, księdzem Andrzejem Łoniewskim²⁸⁴ i urodzonym Hrehorym Kolnowskim, dzierżawcą wójtostwa łuckiego, pod winą dwóchset grzywien monety i liczby polskiej, w roku tysiąc sześćset pięćdziesiąt piątym miesiąca Julii dnia dziewiętnastego ferowanego, pozywa o to, iż wy, mieszczan na gruntach pomienionych kościołów siedzących, przez antecessory nasze świętej pamięci nadanych i fundowanych i uprzywilejowanych, nie wiedzieć dlaczego nie pamiętając na winy w prawie i dekretach opisane i zaręki dawne pod trzema set kop litewskich założone, uciążacie, a mianowicie: w wybieraniu rozmaitych kontribucji albo składek pod pretekstem *laudum* od aktora pozwolonego i podpisanego, której on, na szczególnego tylko żołnierza do czasu póki żołnierz będzie, pozwolił i podpisał, które to kontribucje i składki pod pretekstem *laudum* wy sami na różne potrzeby swoje miejskie, od których

²⁸⁴ Andrzej Łoniewski był plebanem kościoła pw. św. Jakuba w latach 1578–1602.

mieszczanie kościelni wyjęte i od naszego posłuszeństwa eliberowane są, obracacie mieszczan pod jurysdykcją wysz pomienionego powoda będących, grabieniem, fantowaniem, hajduków nasyłaniem, żeby ich stratowano, ciemiężycie. Do tego tychże mieszczan powodowych, z jurysdykcją wszelakiej miejskiej i świeckiej wyjętych, rozmaitemi sposobami i wymysłami do swej pociągacie, konie na podwoły niesłusznym sposobem na ulicach i w domach nie zachowując ordynku z obciążeniem ich wielkim gwałtem bierzecie, a siebie i inszych mieszczan powiniących swych ochraniać, targowe i jarmarkowe wybieracie, bijecie i do więzienia sadzacie. Jakoż przed kilkunastu niedziel Abrama, kusznirza cechmistrza, hajduk Michał z rozkazania waszego, na dobrowolnej drodze w mieście zabił, jeno co nie zabił, o czym szyrzej jest obdukcja generała, *item* w roku tysiąc sześćset pięćdziesiąt siódmym in Septembri, Marcina, hutnika do więzienia wsadziliście i wiele innych niezliczonych i nieznośnych krzywd i szkód czyniliście i po niniejszy dzień czynić nie przestajecie przez coście w winy, w prawie pospolitym opisane, popadli i powoda do szkód niemałych, których sobie na trzysta złotych polskich bydź mieni, przyprawili. Przeto powód, do prawa pospolitego przychilając się, was na termin wysz oznaczony pozywa, na którym jako na zawitym, abyście stali, szkody nagrodzili, mieszczan według stanu ich każdego z osobna nawiązali, kontribucje i składki zabrane powracali, dekretowi, jaki w tej sprawie ferowany będzie, przysłuchali się i na wszystko sądownie odpowiadali. Pisan w Łucku, miesiąca Nowembra dwudziestego szóstego dnia roku Pańskiego tysiąc sześćset pięćdziesiąt ósmego. Którego wzdania, iż pozwani będąc o godzinie zwykłej aresztowej, do aresztu tej sprawy przywoływani, nie aresztowali i aresztować nie chcieli, a strona powodowa na nich, jako niestałych i prawu nieposłusznym, dalszego w tej sprawie postępkowi prawnemu prosiła

i domawiała się, przeto sąd niniejszy główny trybunalski koronny lubelski, za niestaniem pozwanych, a za domawianiem się i prawnymi postępkami strony powodowej, przychylając się w tym do prawa pospolitego w dalszym tej sprawy postępku, dekret sądu ziemskiego łuckiego podnosi, a w sposób zysku sąd niniejszy nakazuje, aby pozwani contentom wszystkim w pozwie, wyżej inserowanym, wyrażonym, o co są zapozwani, dosyć uczynili, także szkody w pozwie położone złotych trzysta polskich nagrodzili i winy prawne za uczynki popełnione zapłacili. Co wszystko powinni uczynić *in instanti* pod winą baniciej, którą, w nie dosyć uczynienia, na pozwanych wskazuje i woźnego sądowego, szlachetnego Thomasza Poklenkowskiego do publikacji przydaje, a iż pozwani, sprzeciwiając się dekretowi temu, wszystkiemu dosyć nie uczynili, szkód nakazanych i win prawnych nie zapłacili *in instanti*, tedy pomieniony woźny, czyniąc dosyć wskazaniu sądowemu i z powinności urzędu swego, tę banicję wywołania z państw koronnych i Wielkiego Księstwa Litewskiego, na pozwanych, tu na Ratuszu lubelskim, przy bytności wielu ludzi zacnych z różnych województw zgromadzonych, spraw swoich u sądu pilnujących, głosem wyniosłym obwołał i publikował, przywodząc to wszystkim do wiadomości, aby z przerzeczonymi pozwanymi żadnego spółku ani obcowania nie mieli, rady i pomocy onym ni w czym nie dodawali, w domach i majątnościach swoich nie przechowywali, ale się z niemi, jako banitami i prawem przekonanemi we wszystkim, według srogości prawnej zachowali, o czym ten woźny, iż tę banicję na pozwanych obwołał i publikował, oczewisto przed sądem stawszy, *relatio* zeznał. A po publikacji tej baniciej, sąd niniejszy tę sprawę na mocną, skuteczną i nieodwłoczną egzekucją do sądu i urzędu wszelakiego, dobrom pozwanych należnego, odsyła, który że to sąd i urząd wszelaki, a mianowicie ziemski i grodzki łuccy egzekucją skuteczną,

mocną i nieodwłoczną, na wszelakich dobrach pozwanych leżących, ruchomych i sumach pieniężnych i na wszelakich towarach kupieckich i handlach ich, za rekwirowaniem strony powodowej i okazaniem tego dekretu uczynić i wykonać ma i będzie powinien pod winami w prawie w prawie, na urzędniki niedbałe, opisanemi. Co wszystko dla pamięci do ksiąg jest zapisano, z których i ten wypis pod pieczęcią ziemską włodzimierską jest wydany.

Pisan w Lublinie.

[następują podpisy delegatów]

DOKUMENT 4

1716, marzec 23, Łuck – Oblata w księdze konsystorza generalnego w Łucku aktu sprzedaży dokonanej 1 maja 1712 r. przez wdowę Lesię Hejberównę Będelową swojego domu w Łucku, zbudowanego na gruncie należącym do kościoła pw. św. Jakuba Apostoła, małżonkom Mikołajowi i Mariannie Hlibowiczom Pierockim

Kopia: Lublin, OABMK, ADŁ, *Zamiana*, s. 101–108. Wypis z ksiąg konsystorza generalnego łuckiego, uwierzytelniony pieczęcią opłatkową Walentego Waleriana Tuszowskiego, kustosza łuckiej kapituły katedralnej, oficjała generalnego łuckiego, dziekana kapituły kolegiackiej w Ołyce i prepozyta klewańskiego.

Anno Domini millesimo septingentesimo decimo sexto, die vero Lunae vigesima tertia mensis Martii, Luceoriae

Coram officio et actis praesentibus Consistorii Generalis Luceoriensis comparens personaliter generosus Nicolaus Chlibowicz Pierocki, ad perpetuam rei memoriam et maiorem iurium suorum securitatem, obtulit ad acta praesentia inscriptionem cessionariam fundi ecclesiae parochialis Sancti Jacobi Apostoli, et donationem superficiei in eodem fundo, salvo canone annuo in recognitionem directi domini praefatae ecclesiae parochi quotannis pendendo, sanam, salvam, illaesam et omni suspicionis nota carentem, et petit illam suscipi et ingrosari quod prout de iure quoniam acta nemini sunt dene-ganda obtinuit. Cuius inscriptionis cum sua approbatione intromissioneque tenor sequitur eiusmodi:

Ja, Lesia Hejberówna Będelowa, Żydówka i mieszczanka łucka, pozostała wdowa, zdrowa będąc na ciele i umyśle moim, odstąpiwszy mojej własnej należnej

iurisdycyckiej prawa, sądu i urzędu, a pod terażniejszy list dobrowolny zapis mój wieczysty, sprzedaż i jego wszystkie kondycyje w tym zapisie niżej wyrażone, sama siebie dobra potomki, sukcessory moje dobrowolnie poddając, zeznawam i jawnie czynię tym listem moim dobrowolnym każdemu, komu by o tym wiedzieć zawždy należało, oznajmuję. Iż ja, zeznawająca, mając domek dziedzictwem mnie zeznany, zapisem ręcznym zapisany od urodzonej niegdy jejmości paniej Marianny Gnorowskiego Kunińskiej, wdowy, tu w Łucku, w roku tysiąc siedmsetnym ósmym, dnia dwudziestego siódmego Octobris, z napisanym krzyżykiem miasto podpisu, jako pisma nieumiejętnej, jejmości paniej Kunińskiej i z podpisem pana Jana Molakiewicza i urodzonego jegomości pana Jana Antoniego Krzysztofowicza, jako przyjaciół, leżący ten dom na gruncie świętego Jakuba nad rzeką Styrem, nazwany Abramowszczyzną, z izbą, sieńmi, dachem starymi, spruchniałemi, między domem z jednej strony niewiernego Kusego, Żyda łuckiego, od miejsca, gdzie browar bywał tegoż Żyda Kusyka, a z drugiej strony od przewozu między woskobojnią i dworem wielmożnego jegomości pana Antoniego Kordysza, wójta dziedzicznego łuckiego, spokojnie trzymając, ja zeznawająca, z nieboszczykiem Będde[m sic!], mężem moim i aż do terażniejszego czasu. Który to domek, według zapisu wyżej wyrażonego, także i według zapisu roku tysiąc sześćset ośmdziesiąt pierwszego, dnia trzynastego maja, od sławetnych niegdy Iliasa i małżonki jego Reginy, mieszczanów łuckich, urodzonemu jegomości panu Kunińskiemu służącego, mając wolność jako chcieć rządzić onymże dworkiem, z dobrej woli, upodobania mojego, wolne, swobodne, żadnym długiem nieobciążone, urodzonym ichmościami panom Mikołajowi i Mariannie Borkackiej Hlibowiczom Pie-rockim, małżonkom, potomkom i sukcessorom ichmościów pomieniony domek z jego wszelką obszernością,

budowaniem, *excepto* gruntu, z którego gruntu na kościół świętego Jakuba Apostoła czynsz z każdego roku płacony być powinien za kwitem przewielebnych plebanów jurisdikcyj tegoż kościoła łuckiego świętego Jakuba Apostoła, jakom i ja zeznawająca czynsz z tegoż gruntu za każdy rok wypłaciła, wiecznie daję, daruję, prawa mego ustępuję w moc władzę, possessyją wieczną, dziedziczną ichmościom panom Pierockim, małżonkom, potomkom i successorom ichmościów oddaję. Za którym zapisem moim wieczystej darowizny wolni są i będą ichmość panowie Pieroccy, małżonkowie, potomki i successorowie ichmościów panów Pierockich, małżonków, tenże domek ode mnie wiecznie dany, darowany objawszy w possessyją prawną, wolni są i będą i z potomkami i z successorami swojemi, jako chcieć rządzić, szafować, dysponować, komu chcąc dać, darować, sprzedać, zamieniać, budować, według upodobania swego zażywać, jako chcąc obracać, oprócz gruntu kościelnego, wyżej wyrażony domek, leżący bokami, posadą między namienionemi dworami, Żyda Kusyka i drugim jegomości pana Kordysza, wójta łuckiego, a przodem, to jest wrotami, teraz staremi zostającemi do ulicy małej, poprzeczniej, która idzie z ulicy wielkiej, rynkowej mimo namienione dwory wyżej i tenże sam dwór, ode mnie teraz ustąpiony i inne domy w tejże ulicy małej leżące także i do cmentarza kościoła świętego Jakuba wrotami, w czym ja zeznawająca żadnego impedymentu czynić, zadawać nie powinna i owszem, od wszelakich przeszkód prawnych i nieprawnych, ilekroć razy będzie potrzeba, bronić zastępować ichmościów panów Pierockich, małżonków, potomków i successorów ichmościów zapisuję się na wszystkich dobrach moich pod szkodami ziemskimi słownie, krom przysięgi cielesnej, oszacowaniami, o które szkody forum każdego prawa, gdziekolwiek tylko zapozwana będę, sądu, urzędu, sobie, potomkom i successorom moim naznaczam i prefiguję bez wszelkich

zwłok, obron prawnych i nieprawnych mocą terazniejszej donaczej wiecznej, która, nie umiejąc pisać, na moim miejscu prosiłam do podpisu przyjaciela, i z podpisami rąk innych przyjaciół. Działo się w Łucku, roku tysiąc siedmset dwunastego, miesiąca maja, dnia pierwszego.

Subscriptio iudaica taliter interpretata. Lesiej imię podpisuję i przy tym będący sam podpisuję się Wolf Lejzorowicz. Jako świadomy będąc i uproszony przyjaciel do podpisu tego zapisu, podpisuje się Jan Antoni Krzysztofowicz.

Salva approbatione mediante Officii Ordinarii cum clausula solutionis census a fundo per decem florenos per generosos Pirockie, coniuges. Ksiądz Piotr Hulewicz, kanonik, pleban łucki mpp.

Nos Valentinus Valerianus in Tuszow Tuszowski, custos et officialis generalis Luceoriensis, decanus Olicensis, praepositus Clevanensis. Praesentatas nobis suprascriptas literas donationis superficiei in fundo ecclesiae parochialis Sancti Jacobi Apostoli Luceoriensis, in personas suprascriptorum generosorum Pirockich, coniugum legitimorum, quoniam iuribus canonicis non derogant nec praeiudicant, salvis iuribus eiusdem ecclesiae, in omnibus punctis et clausulis approbamus, confirmamus, immunitati ecclesiasticae et iurisdictioni subesse et subiacere debere declaramus. In quorum fidem praesentes manu nostra subscriptas, sigillo communiri iussimus. Datum Luceoriae, die vigesima mensis Decembris, Anno Domini millesimo septingentesimo decimo quarto. Valentinus Valerianus in Tuszow Tuszowski, custos cathedralis et officialis generalis Luceoriensis, addendo quod si voluerit, licitum ei fuerit vendere suam superficiem (modo non[dum] Iudaeis aut haereticis) idque cum obligatione exolutionis census debiti in recognitionem dominii fundi ecclesiastici. In quorum fidem praesentes manu nostra subscribimus. Idem qui supra mpp. Locus sigilli

Anno millesimo septingentesimo decimo quarto, die vigesima Decembris recognosco infranominatus et subscriptus quia ex mandato illustrissimi loci ordinarii intromisi generosos dominos Pirockich, coniuges legitimos iuxta inscriptionem eandem in superficiem proprio sumptu aedificatam eorundem generosorum Pirockich, coniugum, de quo fidem facio et manu propria subscribo. Książdz Marcin Uszyński, wiceprokurator kapituły łuckiej mpp.

Post quarum quidem literarum inscriptionis actis praesentibus oblationem is idem offerens suprascriptus eandem ad se recepit et de receptis cancellariam praesentem quietavit.

Ex actis Consistorii Generalis Luceoriensis extractum et sigillo perillustris e reverendissimi domini Valentini Valeriani in Tuszow Tuszowski, custodis cathedralis et officialis generalis Luceoriensis, decani Olicensis, praepositi Clevanensis communitum. Franciscus Kalnicki, apostolicus et consistorii Luceoriensis actorum notarius mpp.

DOKUMENT 5

1799, Łuck – Opis kościoła pw. św. Jakuba w Łucku i jego otoczenia sporządzony na wizytację generalną kościoła i klasztoru bonifratrów łuckich, która odbyła się 1 lipca 1799 r.

Oryginał: Żytomierz, DAŻO, f. 90, op. 1, spr. 213-b, „Wizyta Kościoła i Klasztoru OO. Bonifratrów Łuckich roku 1799”, k. 389–390.

Ten kościół jest z dawna założenia św. Jakuba, przedtym ku potrzebie dusz chrześcijańskich parafialny, od najjaśniejszych Zygmunta Augusta i Stefana, królów polskich z całym funduszem potwierdzony, teraz niedawno, po wielkim miasta i będących w nim katedralnego, bonifraterskiego od wielbnego ks. Baltazara Tyszki, kanonika katedry łuckiej fundowanego, oraz innych kościołów pogorzelsku, za zezwoleniem władzącej zwierzchności, przeniósłszy obowiązki proboszcza do wielbnych księży wikariuszów katedry łuckiej, zamianą roku 1782 urzędownie dziającą, wielbnym księżom bonifratrom konwentu łuckiego z mieszkaniem, zabudowaniem, cmentarzem etc. oddany. A kiedy ten kościół został konsekrowany klasztor wielbnych księży bonifratrów wiadomości nie ma.

Strukturą on jest staroświecką murowany. Ma facjatę ku rzece Styrowi obróconą na zachód słońca, starą, miejscami zdezelowaną. Na tymże kościele dach gładki, na połowę rozdzielony, gdzie jedną połowę od facjaty idzie wyższa, a zaś ku wielkiemu ołtarzowi na wschód słońca, od miasta, niższa. Na wyższej połowie kościoła kopuła kwadratowa, pokryta białą blachą, u której sygnaturka jedna. Wchód pierwszy do kościoła, czyli wielkie drzwi z cmentarza od zachodu w facjacie, a zaś z strony

południowej babiniec, w którym także drugie drzwi, czyli drugi wchód, od klasztoru.

Kościół ten stoi w środku cmentarza sam przez się, do żadnej budowli nie przytknięty, przy którym z boku, od północy kaplica, a przy niej zakrystyja przymurowana, dachem gontami pokryta. Był on murem wskruż obwiedziony, ale częścią przez dawność, częścią przez cienkie i niefundamentalne parkanu murowanie, w wielu miejscach mur ten obwalony i deszkami zabudowany, a miejscami nie pomału ku ziemi tak dalece, że gdyby nie podpory grube, sosnowe, to by na ziemię upadł, nachylony. I ten ma rozległości wzdłuż od bramy wjazdowej od²⁸⁵ furty wodnej ku Styrowi na zachód łokci placu 112, wszczegz zaś, od parkanu do parkanu tegoż placu podwórza i cmentarza, na którym wymieniony kościół i klasztor wielebnych ojców bonifratrów z innymi budynkami, szpichlirzem, stajnią mieści się, łokci 100. Sam zaś kościół ma wzdłuż łokci 50, a wszczegz 33 i pół, wzwyż zaś samego muru tegoż kościoła łokci 30.

Na wschód słońca, od miasta dzwonnica, murowana ciągle w parkanie, z filarami w górze sklepieniem, na której dzwonów pomiernych trzy, w środku tej dzwonnicy furta na cmentarz, w bok teźże dzwonnicy brama od wjazdu na podwórze. Przy teźże bramie dom murowany w rogu, zamykający cmentarz cały. Za parkaniem cmentarza od ulicy po lewej stronie, lokowany w teźże linii z prawej strony dzwonnicy, drugi dom murowany, zupełnie w cmentarz wpuszczony, w którym mieści się infirmaryja dla chorych. W pobocznej cmentarza linii rozciąga się dom mieszkalny ojców bonifratrów, murowany w jedną linią, za którym ciągnie się parkan murowany prostemi liniami, w kwadrat aż do infirmaryi murowana, duża, stara stoi kostnica.

²⁸⁵ Winno być: do.

W kościele tym ołtarz wielki drewniany, stolarską i snycerską robotą robiony, malowany na kształt marmuru, w którym obraz św. Jakuba jest w górze. Pod tym zaś jest miejsce wypukłe, czerwonym sukniem wybite, w którym mieści się Pan Jezus na krzyżu z drzewa rżnięty. Około tegoż krucyfiksu są dwie kolumny z wotów srebrnych ułożone. Ten krucyfiks zaszuwa się materialnemi firankami. Niżej, pod tym krucyfiksem jest obraz niewielki Najświętszej Panny trzymającej małego Pana Jezusa, na którym sukienka srebrna i okrąg, czyli promień około głowy z gwiazdami srebrnymi. Niżej, mensa murywana, na którym [sic!] stoi cyborium snycerską robotą robione, całe wyślacane, w którym chowa się *Sanctissimum* w srebrnej puszcze wyślacanej, którego renowacja w niedzielę każdą czyni się. I lampa przed nim dniem i nocą goreć zwykła. Nad tym cyborium jest miejsce do wystawienia *Sanctissimi*, przystojnie stolarską robotą przybrane, malowane w liście laurowe. Przy tymże ołtarzu jest gradusów trzy. Dalej są dwie ławki, czyli stalle po obydwóch stronach ołtarza wielkiego, dla odprawiania choru. Od rogu Ewangelii wielkiego ołtarza jest zakrystya, do której wchód z kościoła, zaś od rogu Epistoły jest ambona drewniana, stolarską i snycerską robotą robiona, różnemi kolorami adornowana i wyślacana, przy której, w kończącej się pierwszej kościoła części, kratki drewniane na kształt galeryi malowane, sukniem czerwonym z tyłu, od ołtarza, wybite. Nad temi, w górze, krucyfiks duży z drewna rżnięty, pod arkadą sklepienia kościelnego umieszczony, jakoby w tęczy. W rogach kościoła większego dwa ołtarze. Pierwszy od zakrystyi jest ołtarz drewniany, stolarską robotą i snycerską robiony, malowany na kształt marmuru i wyślacony, w którym jest osoba rżnięta z drzewa Najświętszej Panny Maryi piastująca Pana Jezusa małego, u którego w rączkach są strzały srebrne, zaś na głowach ich są srebrne korony.

Drugi ołtarz naprzeciw, przy ambonie, tegoż samego fasonu, w którym jest ołtarz [sic!] malowany świętego Józefa trzymającego maleńkiego Pana Jezusa. Na głowach ich są promienie srebrne. Święty Józef trzyma lilią srebrną w ręce, ma także i sandały srebrne. Dalej kaplica na północ, w której jest ołtarzy dwa. Pierwszy z muru, snycerską robotą robiony, a malowany na kształt marmuru, w którym obraz św. Augustyna i zbyt stary drugi ołtarz drewniany, podobny ze wszystkim dwiema rogowym kościelnym, w którym jest obraz malowany świętego ojca Jana Bożego, na którym jest sukienka srebrna i na głowie korona cierniowa. Przy tej kaplicy także kratki na fason środkowych kościelnych. Ku drzwiom chórowym jest ołtarz także snycerską robotą robiony, malowany św. Rafała. U tych wszystkich ołtarzy są mensy murowane z portatelami. Chór na arkadzie murowany nad wielkimi drzwiami, na którym jest pozytyw o sześciu głosach. Cały kościół sklepiony, biało tynkowany, tak też kaplica i zakrystyja, która przyzwoitemi zamknięciami, kratami w oknach żelaznemi, jako też potrzebnymi szafami jest opatrzona. W kościele posadzka ceglana. Ławek w środku kościoła sześć, okien oświetlających kościół, strukturą dawną robionych sześć większych, dwa mniejszych. Pod całym kościołem grób rozciągający się, do którego w środku kościoła drzwi na zawiasach żelaznych.

INDEKSY

INDEKS OSÓB

- Abraham Władysław* 25, 86, 121
Adrian z Kościana 88
Aleksander Jagiellończyk, król 23
Andruszewicz Jan bp 9, 16–19,
89, 112–113, 126
Andrzej z Płońska bp 26
Augustynowicz Michał 22
- Benderman Aleksander* 73
Benderman Jan 73, 79
Bereżecki Falilej 134
Berkowicz Wolo 33
Będel 143
Będelowa Lesia 142, 145
Bętkowski (Bentkowski) Józef
82, 97
Bieruński Stanisław 14, 29, 77,
78, 87–89, 112, 115, 127,
128
Bobrowicz Jan Nepomucen 95,
122
Bohdanowiczówna Konstancja
96
Bokij Aleksandra 95
Bossakowski Marcin 44
Brückner Aleksander 25, 41, 121
Buczyński Hieronim 44
Burkowski Jacenty 33
Byliński Jan 17, 133
- Cech Barbara* 12
Chachaj Jacek 24, 121
Chelstowski Andrzej 16, 17, 127
Chilko M. W. 7, 58, 79, 90, 92, 123
Chodkiewicz Hieronim 15, 132
Chołoniewski Michał Mysza 99
Chrzastowski Piotr 42
Chwalczewski Jerzy bp 13, 14,
23, 29, 56, 59, 77, 78, 87, 88,
111, 112, 115
Cieciszowski Kasper Kazimierz
bp 51, 55, 85, 105, 120
Czaplinski Wawrzyniec 34
Czarnecki Władysław 121
Czetwertyński Mateusz (Matfej)
36
Czyżewski Florentyn 96, 119
- Deptuła Czesław* 24, 25, 121
Dębowska Maria 10, 42, 51, 82,
83, 85, 86, 90, 97, 103, 104,
106, 109, 120, 121
Długosz Jan 27, 69, 70, 115, 121
Długosz Teofil 49–51, 121
Dołgiasz 91
Dowojno Stanisław 15, 132
Dubrawski Paweł Konstantyn
bp 75
- Franciszek ze Lwowa* 77
- Gajda Piotr* 61, 121
Gembicki Andrzej bp 38, 71, 73,
91, 92, 99
Giżycki Jan Marek 6–8, 11, 55,
64, 111, 121
Głowacki Mikołaj 33–36, 39,
72, 96

- Głowacki Stefan 96
 Gnatowski Ludwik Alojzy 93
 Gośniewski Grzegorz 93, 94
 Grunertt Jan 108
 Gruszczyński Ignacy 56
Grzebień Ludwik 43, 121
 Grzegorz z Buczkowa bp 25, 86
- Hincza 25, 26, 86
 Hlebowicz Jan 15, 132
 Holszański Paweł Algimunt zob.
 Paweł Holszański Algimunt
 bp
 Hulewicz Eliasz 43
 Hulewicz Piotr 93–97, 145
 Hulewicz Roman 43
 Hulewicz Tomasz 94
 Hulewicz Włodzimierz 94, 95
- Iwanicki 45
 Iwanowski Tadeusz Łódzia 108
 Izdebski Marcin 19, 20, 79, 80,
 90, 91, 113
- Jabłonowski Aleksander* 14, 120
 Jakub z Turobina 77
 Jan II Kazimierz, król 137
 Jan III Sobieski, król 20
 Jankowski Jan 19
Jaszczolt Tomasz 26, 122
 Jaźwińska Jadwiga 12
 Jaźwiński Józef 33
 Jenicz Jan 136, 137
 Jodko Ambroży 16, 17, 127
- Kaczkowski Jan Chryzostom bp
 100, 103
 Kalnicki Franciszek 146
 Kasiura Iwona 12
Kawyn Stefan 53
 Kazimierz Jagiellończyk, król 23
 Kembłowski Jan 16, 17, 127
Kietliński Marek 122
 Kiper Daniel 12
 Kisiel 45, 107
- Kłoczowski Jerzy* 72
 Kolnowski Hrehory 138
 Kołaczkowski Mikołaj 17, 132
Kołosok Bogdan W. 7, 122
 Kołtunik Wasyl 136, 137
 Kordysz Antoni 143, 144
 Korecki Karol 98
 Kossakowska Teresa 43
 Kossakowski Wiktoryn 85, 97
 Kowal Iwan 137
Kozieradzki Aleksander 53, 57,
 100
Krasny Piotr 58, 60, 61, 122
 Krassowski Stanisław 42, 90
 Kraszewski Józef Ignacy 54
 Krosnowski Mikołaj 73
Królik Ludwik 8, 18, 26, 41, 43,
 47, 77, 83, 87, 122
 Krzysztofowicz Jan Antoni 143,
 145
 Krzysztofowicz Jan S. 45, 85,
 105, 106
 Kuliszewski 33
 Kunińska Marianna 143
 Kuniński 143
Kuraś Stanisław 26
 Kusyk 143, 144
Kutrzeba Stanisław 18, 120
Kuźmak Krystyna 83, 122
- Lejzorowicz Wolf 145
 Leszczyński Bogusław bp 74
 Leżeński Tomasz bp 84
 Liniewska 95
 Lipski Jan Aleksander bp 75
Litak Stanisław 8, 50, 81, 83, 122
- Łobaczewski Michał 35
 Łoński Franciszek 33
 Łoski Jan Aleksander 93
 Łoza Stanisław bp 42, 44
Łukaszyk Romuald 61, 83, 121
 Łuniewski Andrzej 17–19, 89,
 90, 113, 125, 126, 134, 138
 Łuniewski Jan 16, 127

- Maliszewski Stanisław 97
Matużyński Marian 35, 122
 Maniecki Michał 85
 Marcin v, papież 26
 Michałowscy 34
 Moczulski Paweł 17, 133
 Mogilnicki Aleksander Władysław 40, 71, 92, 93, 136, 138
 Molakiewicz Jan 143
Müller Wiesław 72, 122
- Naruszewicz Adam bp 85
 Nesterowicz Stefan 136, 137
 Nieborski Jan 17, 133
Niesiecki Kasper 95, 122
 Nurzyński Grzegorz 19, 42
- Okęcki Antoni Onufry bp 21
 Olizar-Wołczkiewicz Józef 96
 Olszewski Marcin 108, 109
 Oregiewicz Józef 97
Orłowicz Mieczysław 6, 7, 54, 55, 71, 108, 122
Osadczy Włodzimierz 7, 8, 47, 55, 123
 Ościkowicz Grzegorz zob. Wirszyłło-Ościkowicz Grzegorz
 Ostrowski 129
- Pacholski Franciszek 16, 127
 Paweł Holszański Algimunt bp 15, 23, 88, 132
 Pełkowski Ignacy 74
 Piskowski Józef Jan Nepomucen Junosza 104
 Pieroccy 144–146
 Pierocka Marianna 142, 143
 Pierocki Mikołaj Hlibowicz 142, 143
 Piesoczyński Ławryn 135
 Pikarski Piotr 42
 Piotrowski Stanisław 134
 Płoński Jakub 9, 16, 127
 Podhorodeńska Franciszka (z Cieszkowskich) 103
- Podhorodeński Jan Kanty Bożydar 22, 100, 103, 125
 Podhorodeński Ludwik Bożydar 103
 Poklenkowski Tomasz 140
Poppek Leon 51, 123
 Popławski Maciej 37, 38, 91, 92
 Prażmowski Franciszek bp 47, 48, 73, 74
 Prażmowski Mikołaj bp 73, 80, 84, 93
 Protasewicz Walerian bp 88
 Pruski Łukasz 42, 90
 Pruszyński Stanisław 72
- Rabikaukas Paulus* 10, 120
 Radoszewski Bogusław bp 92
 Radziwiłł Albrycht Stanisław 38, 71
 Radziwiłł Karol 71, 72
 Radziwiłł Mikołaj Czarny 15, 132
 Ratyński Mikołaj 97, 101
Rąkowski Grzegorz 7, 55, 68, 108, 123
 Rekuć Leopold 104
Rosowski Witalij 11, 116, 123
 Rozbrzycki Albert 16, 17, 127
 Ruddiański Albert 17, 133
Rudecki Paweł 53, 87, 123
 Rupniewski Stefan bp 43, 49–51, 77
 Rzewuski Seweryn 45
- Sajczuk B. T.* 7, 58, 79, 90, 92, 123
Semkowicz Władysław 18, 120
 Siestrzewitowski Mikołaj 92
 Sługocki Stanisław 16, 127
 Sobieszkański Antoni 96
 Sołowicki Teodor 136, 137
 Sosnowski Leon Konstantyn bp 104
 Sowiński Cyprian 21
 Spira Facundus 104
 Stanisław August Poniatowski, król 20, 21

- Staniszevska Agnieszka 37, 38,
 71, 83, 91, 115
 Staniszevski Wojciech 37
Stecki Tadeusz Jerzy 5, 6, 7, 23,
 24, 31, 35, 54, 108, 111, 123
 Stefan Batory, król 13, 18–20, 89,
 90, 113, 125, 133–135, 147
 Stępkowski (Stępkowski,
 Stępkowski) Bartłomiej
 19, 42
 Suchonos Wasyl 137
Sulimirski Feliks 6, 54
Sułkowska-Kuraś Irena 26
 Sutkowski Władysław 43, 75
Sychowicz K. 122
Szady Bogumił 8, 50, 123
 Szczekocki Stanisław 77, 78, 87
 Suchelewicz Stefan 33
 Szymańska Urszula 12
 Szymański Michał 98
 Szyzkowski Marcin bp 42

Śleszyński Wojciech 122
 Średnicki (Srzednicki) Franci-
 szek 17, 132
 Świdrygiełło, książę 24
 Świerczkowski Antoni 95, 96
 Świnka Iwan 136, 137

 Teleżyński Ignacy 42
 Teleżyński Roch 42
 Trembicki 96
Tronewicz P. O. 7, 58, 79, 90,
 92, 123
 Turski Feliks Paweł bp 22, 48,
 62, 75, 79, 82, 100, 102–104,
 107, 108, 116
 Tuszowski Walenty Walerian
 142, 145, 146
Tylus Stanisław 77, 85, 93, 97, 123
 Tyszka Baltazar 9, 19, 37, 42, 90,
 91, 98, 99, 108, 113, 147
 Tyszkiewicz Lew 14

Uruski Seweryn 43, 93, 95, 123
 Uszyński Marcin 146

 Wierzbicki Waclaw bp 15, 132
 Wierzbicki Wiktoryn bp 17, 19,
 89, 113, 126, 133, 134
 Wierzejski Bartłomiej 136
 Wirszyłło-Ościkowicz Grzegorz
 15, 132
 Wirzba Jan 137
 Witold, książę 13, 23, 24, 26, 30,
 70, 87
 Witwicki Aleksander 73
 Władysław II Jagiełło, król 27,
 69, 70, 115
Wojnicz Adam 6, 7, 31, 54, 98,
 108, 123
 Wolski Wawrzyniec 89
 Wołucki Paweł bp 9, 42, 78
Wołyniak zob. *Giżycki Jan Marek*
Wójcik Walenty 57, 68, 75, 76, 123
 Wrzeszcz Baltazar 15, 16, 89,
 112, 126
Wyczawski Hieronim Eugeniusz
 36, 38, 71, 92, 123
 Wydźga Jan Stefan bp 49, 84,
 92, 93
 Wyhowski Aleksander bp 75
 Wysocki Jan 33

 Zagórski Stanisław 42
 Zajączkiewicz Marcin Dominik
 95
Załęski Stanisław 43
 Zamoyski Jan 20
Ziemann Eugeniusz 7, 123
 Zygmunt II August, król 13–19,
 22–24, 29, 30, 32, 39, 41, 77,
 78, 87, 89, 90, 112, 115, 126,
 127, 132, 147

 Żórawnicki Marek 134
 Żórawnicki Wasyl 134

INDEKS MIEJSCOWOŚCI

- Bajów 51
Berezne 119
Bodiaczów 50, 51
Boholuby (Bocholuby) 50, 51
Bohuryń 43
Bohuszówka (Bohoszówka)
50, 51
Bukowa (Bokowa) 50, 51
Boratynek Mniejszy 51
Boratynek Większy 51
Boruchów 51
Botyn 50, 51

Czekanie (Czeknie) 50
Czerczyce (Czernczyce) 50, 51
Czołnica 50

Dereczyn 103
Drohiczyn 89
Dworzec 51
Dydowicze 50
Dywinek 51

Górka 51

Harażdża 50, 51
Hawczyce 50, 51
Hawczycki Majdan 51
Hnidawa 41, 50, 51, 131
Horodnia 50
Horodnica 129
Horodyszcze 51
Hulaniki 107
Hulewiczów 93

Iwanczyce (Iwańczyce) 50, 51
Iwanicze 107

Jałowicze 50, 51
Janów Podlaski 16, 17, 43, 88,
91, 103, 104, 132
Jarowica 35, 36, 40, 50, 51

Jeziórko (Jezioro) 50, 51

Kamieniec Litewski 88, 92
Karasówka 51
Kiwerce (Kiwierce) 50, 51
Kleczań 51, 129
Klepaczów 50, 51
Kniahyninek 51
Kopcze 50, 51
Kozin 51
Kraków 88
Krasne (Krasno) 41, 44, 50, 51,
105–107, 131
Krupa 50, 51, 129
Kuczkarowiec (Kuczkorowicze)
50, 51
Kulczyn (Kolczyn) 50, 51

Liplanki 51
Liplany 50, 51
Lublin 9, 18, 24, 40, 71, 93, 104,
109, 119, 125, 136, 141
Lwów 39, 77

Łoś 93
Łuck *passim*
Łyszcz 30, 41, 42, 50, 51, 78, 90,
113, 128, 129

Miedniki 15
Międzyrzec Korecki 104
Miłusze 50, 51
Mirków 99
Mogilnica 92
Mrozowicze 92

Nieboszczka 51
Niemieckie 30, 41–44, 50, 51,
79, 92, 94, 113, 116, 129
Niepołomice 134, 135
Nieśwież 38
Nowogród Wołyński 82, 97

Nowystaw 50
 Oleksiniec 85
 Oleszów 50
 Olszany 50, 51
 Ołyka 38, 104, 107, 142
 Omelaniczek 50, 51, 91
 Omelanik 50, 51
 Oszczów 107
 Ozdów 51

 Petersburg 25
 Pieczychwosty 43
 Poddębce (Poddubce) 50, 51,
 129
 Podhajce 51, 129
 Podhajczyki 50, 51
 Połonna 50, 51
 Połońka 50
 Przedmoście 50, 51

 Rokinie 51
 Rowańce 50, 51
 Równe 104
 Rzym 10, 48, 72, 74, 75, 77, 79,
 80, 84, 102

 Sadów 78, 90, 115
 Sapahów (Sapołów) 50, 51
 Serniki 50, 52
 Siedlce 9, 10, 92, 117, 119
 Siekierzyce 50, 52
 Skurcze 109
 Smolarnia Slepetycka 51, 52
 Smolarnia Żeleźnicka 51, 52
 Stawek 52, 129
 Suraż 77
 Swoż 50

 Teremne (Teremno) 50, 52, 129
 Torczyn 91
 Trościanka 52
 Turobin 77

 Urwichwosty 50

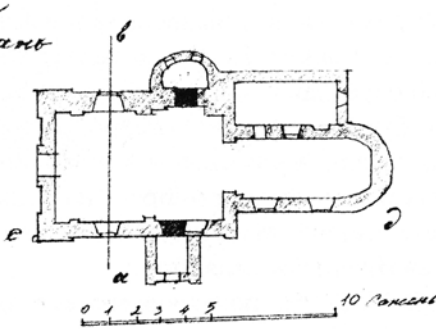
 Warszawa 8, 18, 21, 25, 104, 113,
 117, 119, 125, 133
 Wasilki 50
 Wągradno 93
 Wierzchpole 52
 Wilno 13–15, 132
 Wistycze 88
 Wiszniów 52
 Witków 82, 97
 Włodzimierz Wołyński 23–26
 Wohyn 103
 Worotniów 50, 52, 129
 Wólka 36, 50, 52
 Wólka Łoska 93
 Wyszków 50, 52

 Zaborol (Zaborole) 50, 52
 Załawie 50
 Zamość 93
 Zaryniniec 50
 Zmininiec 52
 Zwirów 50, 52

 Żabka 52
 Żydyczyn (Zydyczyn) 22, 50, 52,
 113, 129
 Żytomierz 11, 55, 117, 120, 147

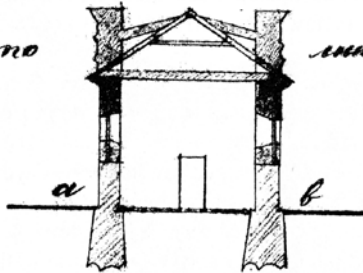
ILUSTRACJE

План

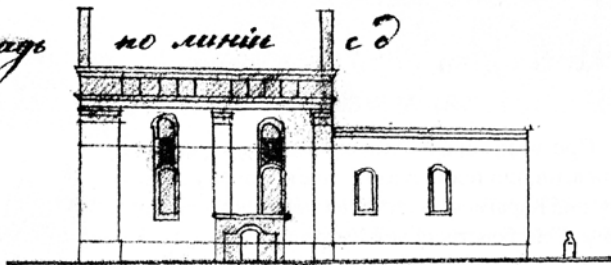
1

Разрез по

2

Фасады

3

1. Kościół pw. św. Jakuba Apostoła

2. Kościół pw. św. Jakuba Apostoła, fronton, strona zachodnia

3. Kościół pw. św. Jakuba Apostoła, strona południowa

Иллюстрации 1–3 pochodzą z opracowania: П. О. Троневиц,

М. В. Хілько, Б. Т. Сайчук, *Втрачені християнські храми Луцька*,
Луцьк 2001, s. 54–55.

4

5

4, 5. Kościół pw. św. Jakuba Apostoła – wizualizacja

6

6. Łuck, ul. Karaimska 6 [fot. Vyacheslav Kryształ 2014 r.]

7

7. Łuck, ul. Karaimska 6 [fot. Vyacheslav Kryształ 2014 r.]

8. Łuck, ul. Karaimska 6 [fot. Vyacheslav Kryształ 2014 r.]

SPIS TREŚCI

WPROWADZENIE · 5

FUNDACJA KOŚCIOŁA I PARAFII
PW. ŚW. JAKUBA APOSTOŁA · 13

UPOSAŻENIE · 29

TERYTORIUM · 47

KOŚCIÓŁ PARAFIALNY I KAPLICE · 53

 ŚWIĄTYNIA PARAFIALNA I JEJ OTOCZENIE · 53

 DUSZPASTERZE I DUSZPASTERSTWO · 72

 SYLWETKI DUCHOWNYCH · 86

 LIKWIDACJA PARAFII · 98

PE3IOME · 111

WYKAZ SKRÓTÓW · 117

BIBLIOGRAFIA · 119

ANEKSY · 125

 DOKUMENT 1 · 125

 DOKUMENT 2 · 134

 DOKUMENT 3 · 136

 DOKUMENT 4 · 142

 DOKUMENT 5 · 147

INDEKSY · 151

ILUSTRACJE · 157

